ژمارە
03
حوزەیرانی
2022

نوێبوونەوە

نوێبوونەوە، گەشەسەندنی رابردووە

گۆڤارێکی هزریی، سیاسیی، رووناکبیریی گشتییە
مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری دوو مانگ جارێك دەریدەكات

یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان
PATRIOTOC UNION OF KURDISTAN
مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری

No.
3
ژمارە (٣)، حوزەیرانی ٢٠٢٢

نوێبوونەوە

گۆڤارێکی هزریی، سیاسیی، رووناکبیریی گشتییە،
مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری
دوو مانگ جارێك دەریدەکات

سەرنووسەر:
ئاریز عەبدوڵڵا

بەڕێوەبەری نووسین:
حەسەن یاسین

دەستەی نووسەران:
هەوراز محەمەد
موحسین ئۆسمان
بورهان عەبدولڕەحمان
شاناز هێرانی
ڕەنج جەعفەر
بورهان حاجی سلێمان
تەحسین تەها چۆمانی

هەڵەبڕی:
ئەکبەر حەسەن
محەمەد عومەر ئەحمەد

بەڕێوەبەری هونەری:
هەرێم عوسمان

چاپ:
دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی

تیراژ
٢٠٠٠ دانە

ناونیشان:
هەرێمی کوردستان. سلێمانی.کارێزەوشك،
کۆمەڵگەی مەکتەبەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان.
تێل: ٠٧٧٠١٤٩٩٥٦٤
E.mail: hasanyasin77@gmail.com

ئەم گۆڤارە!

ژمارە (٣)ی ئەم گۆڤارە لە هەردوو ژمارەکانی پێشووتری جیاوازە، چونکە دوای هەڵسەنگاندنی ناوەرۆک و هەلومەرجەکان، بە پێویستمان زانی لە ڕووی شێواز و ناوەڕۆکەوە گۆڕانکاریی تێدا بکەین. مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری ئەم گۆڤارە دەردەکا و مەکتەبەکەش لە چەند بۆرد و بەشێکی جیاواز پێک دێ، بۆیە بە پەسەندمان زانی ناوەڕۆکەکەی ڕەنگدانەوەی مەکتەبەکە و شێوازەکەشی نوێ و بەرچاو بێ.

لەم گۆڤارەدا لایەنی هزری بەشی سەرەکییە، بەڵام باوەش بۆ لایەنەکانی تری وەک سیاسی و ڕووناکبیریی گشتی و ئەرشیف و مێژوویش دەکاتەوە.

نوێبوونەوە گۆڤارێکی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانە، بەڵام نووسەر و بیرمەندانی نایەکێتییش دەتوانن تێیدا بنووسن و ئەسپی خۆیان لە مەیدانەکەیدا تاو بدەن، بە مەرجێک نووسینەکانیان دژ بە ئاڕاستەی فکر و دروشمەکانی یەکێتی نەبێ.

ئەگەر هەردوو ژمارەکەی ڕابوردوو بە قۆناغی ئەزموون دابنێین، ئەوا ئەم ژمارەیە هەنگاوێکی نوێیە بە ئاڕاستەی ڕاستەڕێکردن و دۆزینەوەی شاڕێی پێشکەوتن و بووژاندنەوەی هزر و بەرەوپێشبردنی ڕۆشنبیریی سیاسی.

ئەم گۆڤارەی یەکێتی تەنها بۆ یەکێتییەکان نییە، بەڵکو هیی هەموانە و دەرفەتێکیشە بۆ پێشکەشکردنی خزمەتێک بە تەواوی ڕووناکبیران و خوێندەوارانی کوردستان.

ئێمە لە دەستەی نووسەران چاومان لەوەیە کە هەڤاڵان و دۆستانمان بە ڕەخنە و پێشنیارەکانیان گۆڤارەکە دەوڵەمەند بکەن.

هیوادارین لەم دەروازە ڕووناکبیرییەوە بتوانین خزمەتیک بە هەڤاڵانمان بە تایبەت و خەڵکی کوردستانیش بە گشتی بکەین.

سەرنووسەر

لەم ژمارەیەدا

ديدێك لەبارەی چوارینەی جیهان، هەرێم، عیراق و هەرێمی کوردستان
ل.٩

ولیام سارۆیان:
کوردی، زمانـــی دڵە!
ل. ١٤

یەکگرتن و دەوڵەت
ل. ١٨

گرووپەکانی فشار
ل. ٣٧

لەبارەی (پۆپۆلیزم) ەوە
ل. ٤٤

ڕەهەندەکانی کۆتای ژنان
ل. ٧٧

پاشا دێ، پاشا دەڕوا
ل. ٨٤

چلەی ماتەمینیی نەمر عوسمان حەسەن شاکر
ل. ١٠٠

نوێبوونەوە

دەروازەی سیاسی

دیدار و دیدارێکیتر

بورهان حاجی سلێمان

نزیکەی شەش مانگە لە تەواوی ئۆرگانەکانی (ی ن ك)دا گفتوگۆی چڕ و هەمەلایەنە لەسەر کاروباری ڕێکخراوەیی و سیاسیی یەکێتی دەکرێت، سەرئەنجام لە ڕۆژانی ٢٨-٢٠٢٢/٥/٣١ بە ئامادەبوون و بەشداریی ئەنجومەنی سەرکرادیەتی و تەواوی کادیرانی پێشکەوتووی یەکێتی و پسپۆڕانی بوارە جیاجیاکان، بەپێی پلانی دیدار، لەشاری سلێمانی ،کۆنفرانسی کۆتایی یەکەمین دیداری یەکێتی بەڕێوەچوو.

ئەم دیدارە داهێنان و دەستپێشخەرییەکی نوێ بوو، بەم هەنگاوەش دەتوانین بڵێین یەکێتی جارێکیدیکە هاتە مەیدانی داهێنان و دەستپێشخەرییە گرنگەکانی.

گرنگییەکی تری ئەم دیدارە ئەوە بوو کە بۆ جاری یەکەمە ئەو ژمارە زۆرەی هەڤاڵان، لە خوارەوە تا سەرەوە، بەشداری ئەو پرسە بایەخدارە بکەن و لە نزیکەوە کەموکوڕی و هەڵەکان دەستنیشان بکەن و بە سیاسەتەکانی ڕابردوودا بچنەوە و لە داڕشتنەوەی نەخشەڕێگای ئایندە جێ دەستیان دیار بێت، واتا بەشێوەیەکی گشتی، سیاسەتەکانی ئایندە و بڕیار و ڕاسپاردەکان تەنیا هی سەرکردایەتی، یاخود دەستەیەکی دیاریکراو نین، بەڵکو بەر و بەرهەمی سەرجەم ئەندام و کادیر و سەرکردە و تەنانەت دۆستەکانی یەکێتییە، بۆیە دڵنیاین لەوەی ئەنجامەکانی ئەم دیدارە ئەوەندە کارا و کاریگەر دەبن، نەك هەر یەکێتییەکان، بگرە

تەواوی خەڵکی کوردستانیش هەستی پێدەکەن و لە بەرژوەندی خۆیانی دەبینن.

یەکێك لە پرنسیپەکانی بەردەوامی حزب پرۆسەی بەخۆداچوونەوە و نوێبوونەوەیە، بەخۆداچوونەوەش داننانە بە کەموکوڕی و بوونی گرفت، کە گۆڕانکاری و ئاڵنگاری و پەرەسەندنەکان بەسەر هەموو حزبێکدا دەیسەپێنن، هاوکات دەروازەیەکە بۆ خستنەڕووی پێشنیار و ئەلتەرناتیفی گونجاو بۆ هەموو ئەو سێکتەر و ئۆرگان و جومگانەی کەموکوڕیان تێدایە و لە ئاستی قۆناغەکەدا نین، ئەمەش هەنگاوێکی تیۆریی گرنگە بەرەو گۆڕانکاریی ریشەیی، کە تیایدا کادیر ئامادەیی کارای لە داڕشتنەوەی سیاسەت و پرۆگرامی حزبدا هەیە.

دوا شت دەڵێم نوێبوونەوە ئەو هەنگاوە پراکتیکیەیە کە رەخنە و پێشنیارە لۆژیکی و واقیعییەکان بەهەند وەردەگرێت و پرسەکەش لە ڕێگەی کارکردن بە پێشنیارەکانەوە، لە کردەیەکی تیۆرییەوە دەکات بە پرۆسەیەکی کرداری.

ئەوەی بەلامەوە گرنگ بوو لە رۆژی یەکەمی دیدارەکەدا، سەرۆك بافڵ تاڵەبانی راشکاوانەو بوێرانە ئاماژەی بەوە دا کە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان وەکو لەناوە ڕەسمییەکەیدا دیارە، هەموو بستەخاکێکی کوردستانی گەورە بە گۆڕەپانی خەباتی خۆی دەزانێت و چیتر لە ناوچە و زۆنێکی دیاریکراودا گۆشەگیر نابێت، ئەوەش پەیامێکی نیشتمانیی و نەتەوەیی گرنگە بۆ کوردانی هەر چوار پارچەی کوردستان و گەڕانەوەیە بۆ ئەو دیدە نیشتمانیی و نەتەوەییەی کە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لەسەرتاوە پێی ناسرابوو لە پێناویشدا لە هەرێمی کوردستان و لە پارچەکانی

> دیدار بەشی یەکەمی خۆی پێکاوەو لەو فەزا ئازادییەی کە لە دیداردا بۆ وەرگرتنی رەخنەو پێشنیارەکان فەراهەمکرابوو، ڕۆژانەش هەڤاڵ قوباد تاڵەبانی سەرپەرشتیاری دیدار لیژنەکانی بەسەر دەکردەوە

دیکەی کوردستان بەدرێژایی ٤٧ ساڵی تەمەنی باج و خوێنی لەپێناو داوە.

دەتوانم بڵێم دیدار بەشی یەکەمی خۆی پێکاوەو لەو فەزا ئازادییەی کە لە دیداردا بۆ وەرگرتنی رەخنەو پێشنیارەکان فەراهەمکرابوو، ڕۆژانەش هەڤاڵ قوباد تاڵەبانی سەرپەرشتیاری دیدار لیژنەکانی بەسەر دەکردەوەو داوای لە کادران دەکرد راشکاوانەو بوێرانە پەنجە بخەنە سەر برینەکان، بەوەش توانی قۆناغی یەکەمی کە قۆناغە تیۆرییەکەیە سەرکەوتووانە ببڕێت و تۆپەکە فڕێداتە گۆڕەپانی سەرکردایەتەوە بۆ جێبەجێکردنی قۆناغە گرنگەکە کە قۆناغی پراکتیکیە، ئەگەر ئەو قۆناغەش (وەکو چاوەڕان دەکرێت)، بەسەرکەوتوویی جێبەجێ بکرێت ئەوە یەکێتیی نیشتمانی کوردستان دەچێتە سەر ڕێگەیەکی جیاوازتر لە ئێستای، بەوەش سەروەریی و پێشەنگییەکی دیکە دەخاتە سەر خەرمانی سەروەریی و پێشەنگییەکانی پێشووی و دەبێتە یەکەم حزب کە لە پەیکەری بەرنامەو سیاسەتیدا کار بە (هەرمی مەقلوب) هەرمی سەرەوخوار بکات،

بەواتای قاعیدەو کادر لە پەیکەرەکەدا دەچنە سەری سەرەوەی دەسەڵات و دەبنە داڕێژەری سیاسەت و پرۆگرام، سەرکردایەتیش دەبێتە لایەنی جێبەجێکارو کارکردن بە دیدو تێڕانینەکانی ئەو کادرانەی کە بە چەمکە کلاسیەکی حزبایەتی پێیاندەوترێ کادرانی خوارەوە، ئەوەش یەکەمجارە لەم ناوچەیە حزبێك هەرەمی حزبی قڵپ بکاتەوەو سیاسەتەکانی ڕەنگدانەوەو بیرو بۆچوون و خوارەوەی نزیك لە قاعیدەی جەماوەر بێت.

کەواتە دیدار هەوڵێکی جیدی بوو بۆ نوێکردنەوەی تواناو روخساری حزب و هۆکارێکی گرنگیش بوو بۆ بەهێزکردنەوەی خواستنی چاکسازیی و نوێبوونەوە لە ئۆرگانەکانی حزب و دارشتنەوەی سیاسەتی نوێ بۆ یەکێتی و ئاوەڕدانەوەیەکیش بوو لە رابردوو، هەروەها روانین بۆ ئایندەو داهاتوو، بۆیە ئەگەر ئەم پرۆسەیە بەردەوامی هەبێت، ئەوا یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لە ماوەیەکی کەمدا بەرهەمەکەی دەچنێتەوە، وەك بڕیاریشە دیدار بکرێتە پرۆگرامی ساڵانە، ئەوەش دەرفەت دەداتە کادر تا لە دیداری ساڵی داهاتوودا پێداچوونەوەو بەدواداچوون و لێپێچینەوە بکات لەوەی لە نێوان هەردوو دیداردا چی کراوەو چی نەکراوە، بە کورتی ئەم هەنگاوە چاوەڕێی زۆری لێدەکرێت، هیوادارم ساڵی ئایندەو دیداری ئایندە لەبری ڕەخنەو گلەیی سەرکەوتنەکان بخرێنە بەرباس و ئەوکات باسوخواسی هەنگاوی نوێ و سەردەمییانەتر ببێتە کەرەستەی دیاری داهاتوو.

دیدار یەکێتییەکانی کۆکردەوە

دیدێك لەبارەی چوارینەی
جیهان، هەرێم، عیراق و هەرێمی كوردستان

حەسەن یاسین

١

شارەزایانی كاروباری سیاسی باس لەوە دەكەن كە شەڕی ڕووسیا دژی ئۆكراینا، سەرەتای جەنگی سێیەمی جیهانییە. هەڵبەت ئەمە شەڕی نێوان دوو وڵات نییە، بەڵكو شەڕی ئەورووپا و ئەمەریكایە لە ڕێی ئۆكرایناوە و لەپێناوی لەزلهێزیخستنی ڕووسیادایە، كەچی ڕووسیا هەر زوو بەو هەڕەشەیە وەڵامی دایەوە كە جیهانی بێ ڕووسیا جیهانێكە نییە و نابێ!

ئەگەرچی ئەم شەڕە ژێرخانی ئۆكراینای دارماند، بەڵام كاریگەریی سلبیی گەورەی لەسەر تەواوی وڵاتانی جیهان داناوە. لە تێكڕای وڵاتاندا، سووتەمەنی، كەرەستەی خۆراك... گران بوون. ناسەقامگیری و ئاڵۆزی هەڕەشە لە تەواوی وڵاتانی جیهان دەكەن.

تا ئێستا ڕووسیا، كە شەڕی ناتۆ نەكات نەك ئۆكراینا، بەشێك لە ئامانجەكانی خۆی بەدی هێناوە،

> دۆخی ئاڵۆزی ئێستا پێویستی بە لەخۆبردوویی هێزە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان هەیە

بـەڵام نەیتوانیوە تـەواوی ئۆکراینا داگیر بکات، ئەویش لەبەر ئەوەی ئەمە ئامانجێکی پەلامارەکەی نەبووە، لە هەمان کاتیشدا ئەمەریکا و ئەورووپا، سەرەڕای پڕچەککردنی ئۆکراینا و پاڵپشتیکردنی تا وەک بریکارێکی ئەوان درێژە بە شەڕەکە بدات، بەڵام نەیانتوانیوە ڕووسیا ببەزێنن.

وای دەبینم ئاسۆی کۆتاییهاتنی شەڕی ڕووسیا و ئۆکراینا تەڵخە و بەرفراوانتر دەبێت، وڵاتانی تر کاول دەبن و سەرەنجام، زلهێزەکانی دنیا کۆ دەبنەوە، ئەنجوومەنی ئاسایش فراوانتر دەکەن و سیستمێکی نوێی جیهانی، سیستمێکی فرەجەمسەر دادەڕێژن!

٢

دۆخـی هەرێمایەتی سەقامگیر نییە. عیراق هاوسنوورە لەگەڵ هەر یەک لە وڵاتانی ئێران، تورکیا، سوریا، ئوردن و کوێت. کاریگەریی سیاسیی وڵاتانی هەرێمایەتی لەسەر عیراق هەر لە دراوسێکانیەوە نییە. بەڵکو واوەتر دەچێت.

عیراق پێگەیەکی جیۆسیاسیی گرنگی هەیە. ئەم پێگەیە بۆ گەلانی عیراق خێری نەداوەتەوە، بەڵکو بووە بە مایەی نەهامەتی. شەڕی هەشت ساڵەی عیراق – ئێرانیش هەر بە هۆی ئەو پێگەیەوە بە عیراق کرا.

ئێستا، دوای ٩ی نیسانی ٢٠٠٣، کە سەردەمێکی نوێی سیاسی لە عیراق دەستی پێ کرد، ئەم پێگەیەی عیراق پتر ماڵوێرانیی بۆ گەلان بەدوای خۆیدا هێناوە.

– عیراق بوو بە کوانووی کۆبوونەوەی بەرەی ناڕازی لە ئەمەریکا و بە ناوی ئەوەی ئەمەریکا داگیری کردووە و وەدەرنانی داگیرکەر، ئەرکی موسڵمانانە و دەبێ جیهادی لەپێناودا بکەن، هەواداران و ئەندامانی قاعیدە، لە عیراق کۆ بوونەوە و خوێنڕێژییان وا بەرفراوان بوو، ڕووباری خوێن جۆگەلەی بەست!

– قۆناغی قاعیدە کۆتایی هات، داعش هێنرایە پێش و لە قاعیدە دڕندەتر و خوێنڕێژتر و هێشتاش کۆتایی نەهاتووە.

دۆخی ئێستای عیراق ئاڵۆزە و پتر لە ٧ مانگە هەڵبژاردن کراوە، کەچی نە سەرۆک کۆمار هەڵبژێررا، نە سـەرۆک وەزیـران. لایەنە سیاسییەکانی عیراق ڕێک ناکەون، چونکە لایەنە هەرێمایەتییەکان ڕێک نەکەوتوون!

گرێکوێرەی قەیرانی سیاسیی عیراق بە دەست لایەنە هەرێمایەتییەکانەوەیە و ئەوان دەتوانن بۆ چارەسەرکردنی قەیرانەکە گرێکە بکەنەوە، ئیدی لایەنە سیاسییە ناکۆکەکانی عیراقیش ڕێک دەکەون.

٣

لە پاڵ ئەم دۆخە جیهانییە خراپەدا، عیراق، دوای هەڵبژاردنەکانی ١٠ی تشرینی یەکەمی ٢٠٢١، دووچـــاری قەیرانێکی سیاسیی قـــووڵ هاتووە. مەسەلەی پێکهێنانی حکومەت بووەتە گرێکوێرەیەکی لەکردنەوەنەهاتوو، کە ڕەنگە سەرەنجام، ئەگەر شەڕی ناوخۆی لێ نەکەوێتەوە، ئەوا تـەواوی پرۆسەکە هەڵبوەشێتەوە و جارێکی تر پەنا ببرێتەوە بەر هەڵبژاردن. کێشەی گەورە ئەوەیە لایەنە ناکۆکەکان لە نێوان خۆیاندا چەند ناکۆکن، دە ئەوەندە لەبن کاریگەریی وڵاتانی هەرێمیدان!

دۆخـی ناوخۆی عیراق بە تـەواوی بە دۆخی هەرێمایەتییەوە گرێ دراوە. بۆیە چاوەڕوانیی چارەسەربوونی قەیرانی سیاسیی عیراق، بەندە بە لەیەکنزیکبوونەوەی دیـدی سیاسیی وڵاتانی هەرێمایەتی و ئەوکات قەیرانەکە لە چارەسەر نزیک دەبێتەوە.

هیچ لایەنێکی سیاسیی عیراقی، ئەگەر بشیەوێ، ناتوانێ بەدەر بێ لە کاریگەریی وڵاتانی هەرێمایەتی. دۆخـی وڵاتانی هەرێمایەتییش بەندە بە دۆخی سیاسیی زلهێزەکانەوە، بۆیە نابێ زۆر گەشبین بین بـەوەی بەم زوانـە قەیرانی عیراق، بەو شێوەیەی عیراقییەکان دەیانەوێ، چارەسەر بکرێت!

٤

دۆخی هەرێمی کوردستان جگە لەوەی کاریگەریی دۆخی جیهانی و هەرێمی و عیراقیی بەسەرەوەیە، ناکۆکیی قووڵی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لەسەر مەسەلەی کاندیدی سەرۆک کۆمار، کە لە عیراقدا پشکی کوردە و لە نێو کوردیشدا پشکی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانە، ڕەنگدانەوەی سلبیی ڕاستەوخۆی لەسەر دۆخی سیاسیی هەرێمی کوردستان هەیە و ئەو ناکۆکییە ڕاستەوخۆش کاری کردووەتە سەر پێوەندییەکانی نێوان یەکێتی و پارتی و لەسەر چۆنێتیی ئیدارەدانی هەرێمیش ڕەنگی داوەتەوە!

پتر لە بیست ساڵە شەڕی ناوخۆی نێوان یەکێتی و پارتی کۆتایی هاتووە، کەچی بە داخەوە، هێشتا پارتی بە نەفەسی تێکشکاندن، نەک ڕکابەری، هەڵسوکەوت بەرانبەر بە یەکێتیی نیشتمانی کوردستان دەکات. ڕۆژێک ئەم هاوسەرۆکەی قبوڵ نییە و لەگەڵ هاوسەرۆکەکەی تر دادەنیشێ، ڕۆژێکی تر هاوسەرۆکە پەسەندەکەشی قبوڵ نییە و خۆزگە بە

> عیراق پێگەیەکی جیۆسیاسیی گرنگی هەیە. ئەم پێگەیە بۆ گەلانی عیراق خێری نەداوەتەوە، بەڵکو بووە بە مایەی نەهامەتی

هاوسەرۆکەکەی تر دەخـوازێ. ئیدی بـەردەوام، لەجیاتیی هەوڵدان بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ یەکێتی وەک شەریک، یەکێتییەکی گوێڕایەڵ و ملکەچی دەوێ، کە ئەمەش نە لای سەرکردایەتی و نە لای بنکە ڕێکخراوەیی و جەماوەرییەکەی یەکێتی مایەی قبوڵکردنە!

دۆخی ئاڵۆزی ئێستا پێویستی بە لەخۆبردوویی هێزە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان هەیە، پێویستی بە چارەسەرکردنی قەیرانە جۆراوجۆرەکانی وەک قەیرانی ئابووری، کێشەی مووچەدابەشکردن، بێبەشکردنی خەڵک لە ژیانێکی خۆشگوزەران لە بن سایەی فەرمانڕەواییەکی باش... هەیە. کاتی ئەوە هاتووە بێباکبوون لە بەرانبەر ئەم دۆخە خراپە بخرێتە لاوە و بە جدی و بە نەفەسێکی چارەسەرکەرانەوە بێنە مەیدان، لەپێناوی هەنگاو بە هەنگاو چارەسەرکردنی تـەواوی قەیرانەکان، چونکە قەیرانەکان قووڵ بوونەتەوە و ئەگەری تەقینەوەی دۆخە خراپەکە چاوەڕوانکراوە؛ کە ئەمەش ڕووی دا، دۆخەکە بە تەواوی دەشڵەقێ و سەری ئەوانە دەخوا کە هۆکاری شڵەقاندنەکەن.

یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان
مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری
PATRIOTOC UNION OF KURDISTAN

بڵاوکراوەی نوێ

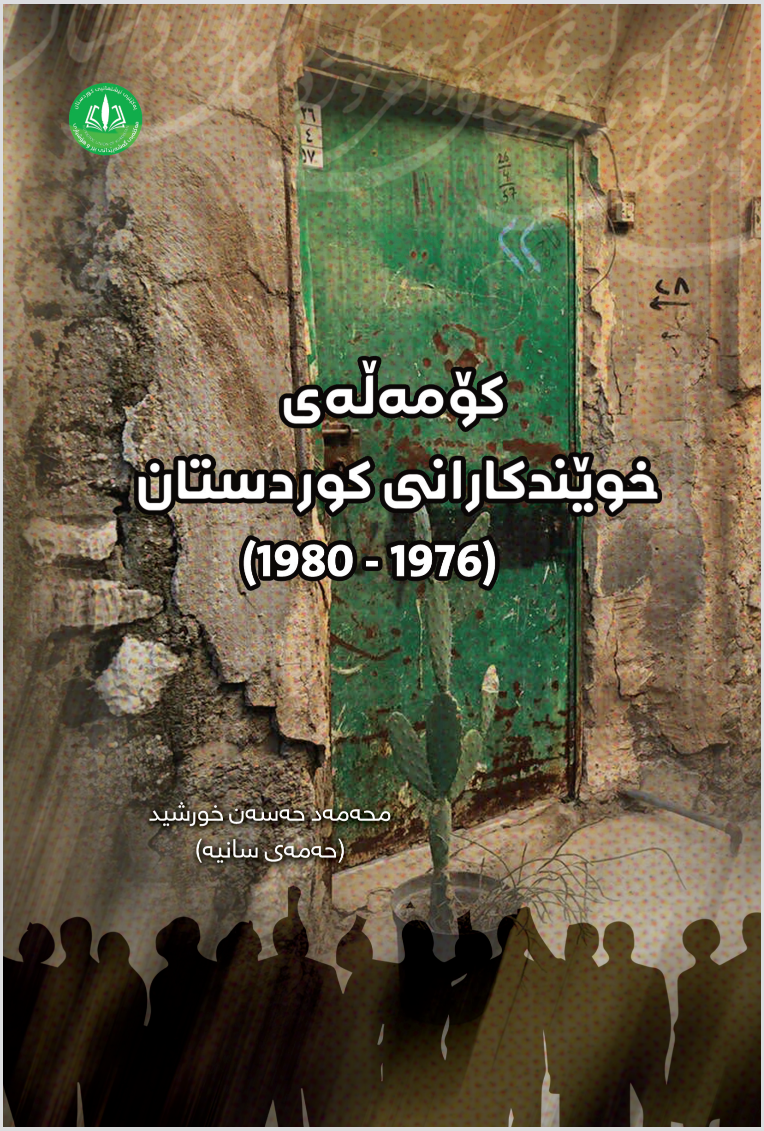

نوێبوونەوە

دەروازەی کوردستانی

ولیام سارۆیان:
کوردی، زمانی دڵە!

بەکر شوانی

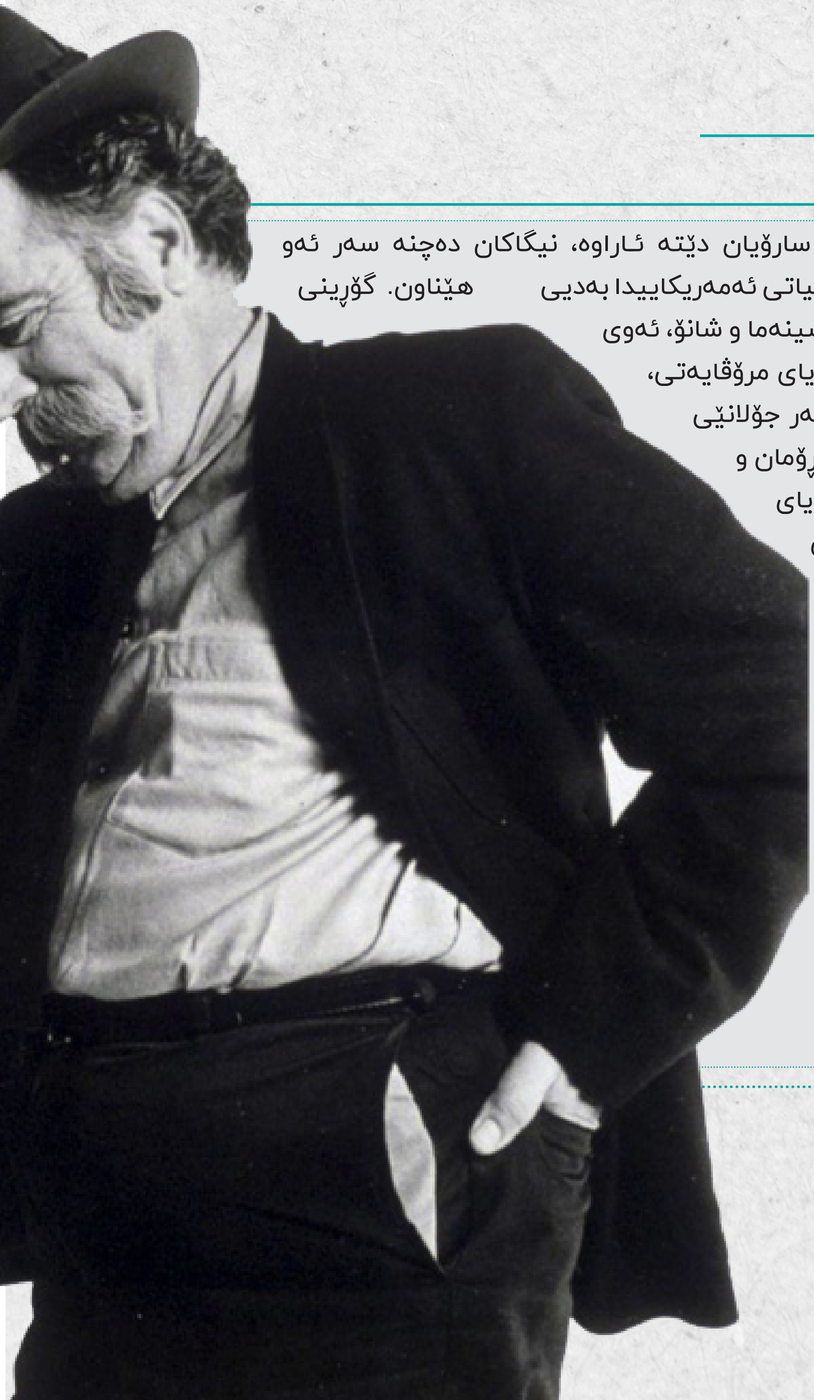

لە ئەمەریکا کاتێك باسی ولیام سارۆیان دێتە ئاراوە، نیگاکان دەچنە سەر ئەو نوێکارییانەی کە ئەو نووسەرە لە ئەدەبیاتی ئەمەریکاییدا بەدیی هێناون. گۆڕینی هەندێك لە بەرهەمەکانی نووسەر بۆ سینەما و شانۆ، ئەوی هێندەی تر بەناوبانگ کردووە. «کۆمیدیای مرۆڤایەتی، ژیانی خۆت بژی، گەنجە بوێرەکەی سەر جۆلانێی فڕیو، دارهەنارەکان» لە بەناوبانگترین ڕۆمان و چیرۆکەکانی ولیام سارۆیانن. «کۆمیدیای مرۆڤایەتی»، ساڵی ٣٤٩١ لە لایەن دەرهێنەری ئەمریکایی «کلارێنس براون»ەوە بۆ سینەما دەرهێنراوە و چەند خەڵاتێکی وەرگرتووە. ولیام سارۆیان وەك نووسەرێکی ئەمەریکایی، دوو ڕەهەندی تری زۆر گرنگیش لە ژیانیدا هەیە؛ منداڵی دایك و باوکێکی ئەرمەنە کە لە کوردستان و لە ناو کورددا ژیاون. ئەو دوو ڕەهەندە لە تەواوی ژیان و بەرهەمەکانی نووسەردا ڕەنگیان داوەتەوە.

سەرەتای سەدەی بیستەم و لە سەردەمی دەسەڵاتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا گوشار و ڕاونان و کوشتنی ئەرمەنییەکانی ناو سنووری دەوڵەتی عوسمانی ڕووی لە زیادبوون کردبوو. بە سەدان بنەماڵەی ئەرمەنی، لەوانەی کە نەیاندەویست چارەنووسی خۆیان و منداڵ و نەوەکانیان ڕادەستی نەژادپەرستەکانی کۆمەڵەی «ئیتیحاد و تەرەقی» بکەن، ڕێگەی کۆچ و هاتونەهاتیان گرتە بەر. ئارمیناك سارۆیانی باوکی ولیام سارۆیان یەکێك بوو لەو ئەرمەنییانەی کە ساڵی ١٩٠٥ بە خۆی و هاوسەر و سێ منداڵەوە شاری بدلیس (بتلیس)ی باکووری کوردستانی بەجێ هێشت و بە هەزاران دەردەسەری خۆی گەیاندە شاری فرێنسۆی ویلایەتی کالیفۆرنیای ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا. ولیام سارۆیان دوایین منداڵی ئارمیناك سارۆیان بوو کە هاوینی ساڵی ١٩٠٨ لەو شارە لە دایك بوو. ولیام سارۆیان هێشتا سێ ساڵان بوو کاتێك باوکی بە گەنجی کۆچی دوایی کرد. دایکیان، لەبەر هەژاری و بێکاری، ناچار بوو ولیام سارۆیان و خوشك و براکانی بداتە هەتیوخانەی شار، بۆیە ولیام سارۆیان لە تەمەنی منداڵیدا بۆی نەلوا بە شێوەیەکی ڕێکوپێك دەوامی قوتابخانە بکات. ئەو زیاتر گوێی لە بەسەرهات و چیرۆکەکانی بنەماڵەی خۆیان دەگرت و لە کتێبخانەی شار کتێبی دەخوێندەوە و بەو جۆرە خۆی پێ گەیاند. قسەوباس و داب و نەریتەکانی ئەو کۆمەڵگە کۆچبەرەی کە ماڵی

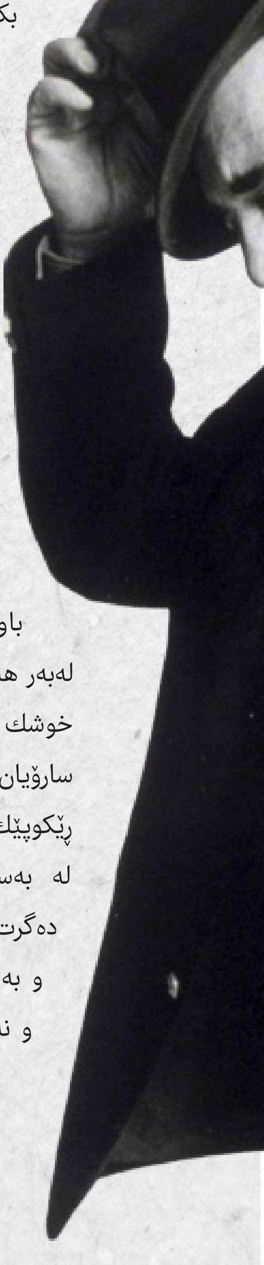

> ولیام سارۆیان دوایین منداڵی ئارمیناك سارۆیان بوو کە هاوینی ساڵی ١٩٠٨ لەو شارە لە دایك بوو

سارۆیان یەکێك بوون لەوان، بە قوڵی لە هزر و هەستی ویدا ڕەگوڕیشەیان دادەکوتا و بناغەی کارە ئەدەبییەکانی دوارۆژی ئەویان دادەڕشت. یەکەم بەرهەمی سارۆیان کۆمەڵە چیرۆکی «گەنجە بوێرەکەی سەر جۆلانێی فڕیو» بوو کە ساڵی ١٩٦٤ بڵاوی کردەوە و خەڵاتی «پولیتزەر»ی بە دەست هێنا. بەڵام نووسەر خەڵاتەکەی وەرنەگرت بەو بیانووەی کە ئەو باوەڕی بە خەڵاتی ئەدەبی نییە. ولیام سارۆیان لە ماوەی ژیانیدا نزیکەی ٦٠ کتێبی چیرۆك و ڕۆمان و شانۆنامەی بە چاپ گەیاندووە و بەشێکی زۆر لە بەرهەمەکانی بۆ تورکی وەرگێڕراون. ئەو لە ئەدەبیاتی ئەمەریکیدا شێوازێکی ئەدەبیی نوێی داهێنا کە بە ڕێبازی (Saroyansque) ناسراوە.

گەڕانەوە بۆ زێدی باب و باپیران

لە هەر کوێ پرسیاری لێ بکرایە کە خەڵکی کوێیە، ولیام سارۆیان هەمان وەڵامی دەدایەوە:

> داپیرەم دەیگوت کوردی
> زمانی دڵە. تورکی موزیکە،
> وەك ڕووباری شەراب
> هاژەی دێت، نەرمە،
> شیرین و گەشاوەیە

«هەم خەڵکی فرێنسۆم و هەم بدلیس.» ئەو کە ساڵانی دوایی تەمەنی لە پاریس بەسەر برد، هیچ کاتێك بدلیسی لە بیر نەکرد و چەندین چیرۆك و شانۆنامەی لەسەر ئەو شارە نووسیوە. دواجار ساڵی ١٩٦٤، لە تەمەنی ٥٦ ساڵیدا بۆ یەکەم جار شاری بدلیسی زێدی دایك و باوکی خۆی بینی. ولیام سارۆیان سەرەتای مانگی ئایاری ساڵی ١٩٦٤ گەیشتە ئیستانبوڵ و تا ٢٥ی هەمان مانگ گەشتێکی پڕ لە ماجەرای بە ئەنادۆڵ و کوردستاندا کرد. ژمارەیەکی کەم کەس لەو گەشتەدا هاوڕێی ولیام سارۆیان بوون. یەکێك لەوانە نووسەری ناودار یاشار کەماڵ بوو کە وەك پەیامنێری ڕۆژنامەی «جمهورییەت» درابووە پاڵ نووسەر. ئەو کاروانە بچووکە پێش ئەوەی بگاتە بدلیس، لە چەند قۆناغێك لای داوە. کاتێك ئەمان لە شاری وان بوون، ولیام سارۆیان بیستوویەتی لە بدلیس ڕێوڕەسمی پیشوازیکردنی بۆ ڕێك دەخرێت و بەو هەنگاوە دڵخۆش بووە. لە ڕێگە ناوبەناو سەریان لە گوندەکانی کوردستان داوە و کاتێك ولیام سارۆیان بینیویەتی میوانپەروەریی خەڵکی سادەی کورد هاوشێوەی ئەوەیە کە خۆی لە چیرۆك و ڕۆمان و شانۆنامەکانیدا باسی کردووە، ڕوخساری گەشاوەتەوە و هەستی بە ئاسوودەیی کردووە. لە یەکێك لە گوندەکان نان و ماست دەخەنە بەردەمی. ئەویش نانەکە ورد دەکات و دەیکاتە ماستەکەوە و بە کەوچك تێکی دەدات و بەو جۆرە دەیخوات. لە دەوروبەری گۆلی وان بەو خواردنە دەگوترێت «نانی هورکری». لە گەرمیان و هەندێك ناوچەی تر «تلیت - تریت»ی پێ دەگوترێت. خەڵکەکە سەریان سووڕ ماوە لەوەی کە پیاوێکی تەمەن ٥٦ ساڵ و خاوەن سمێڵێکی زل وەك منداڵێکی کورد نان و ماست دەخوات. ولیام سارۆیان کاتێك نیشانەی سەرسووڕمان بە ڕوخساری ئامادەبوانەوە دەبینێت، ڕوویان تێ دەکات و دەڵێت: «ئەرمەنییەکانی کالیفۆرنیا بەم جۆرە نان و ماست دەخۆن.»

گریان بەسەر کۆنە هەواردا

ولیام سارۆیان و یاوەرانی، ڕۆژی ١٧ی ئایار گەیشتنە شاری بدلیس. نزیکەی ٥٠٠ کەسایەتیی کوردی شار بە چەپکەگوڵەوە لە پێشوازییاندا بوون. گوڵەکان سەرلەبەیانیی ئەو ڕۆژە لە دامێنی چیاکانی

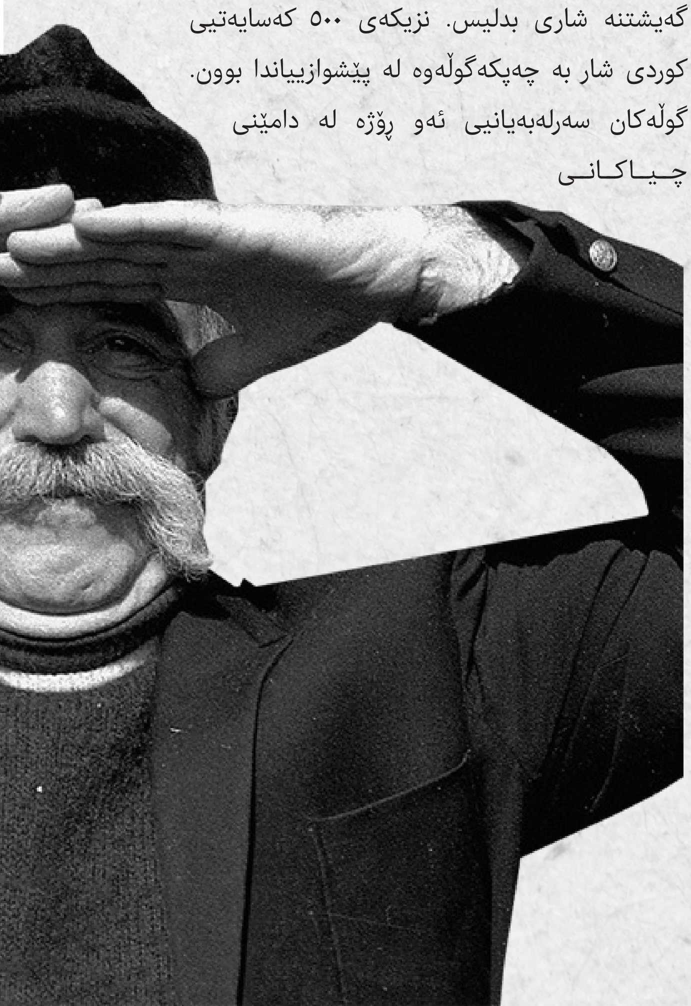

بدلیس کۆ کرابوونەوە. سارۆیان سەرەتا چووە بارەگای پارێزگا و پاشان لە شارەوانی بە گەرمی پێشوازیی لێ کرا. ئەمجار ڕووی لە ناو شار کرد و چووە گەڕەکی ساپکۆر کە تا ٧٠ ساڵ بەر لەو کاتە زۆرینەی ڕەهای دانیشتوانەکەی ئەرمەنی بوون. ماڵی دایك و باوکی ولیام سارۆیانیش هەر لەو گەڕەکە بووە. زۆربەی ماڵە کۆنەکان، بە ماڵی باوکی ولیام سارۆیانیشەوە، ڕووخێنرابوون و باڵەخانە و خانووی نوێ لە شوێنیان بنیات نرابوون. لەو کاتەدا پیاوێکی بەتەمەنی کورد هاتە بەرەوە و بە سارۆیانی گوت: «وەرە با ماڵی دایکت پیشان بدەم.» کاتێك گەیشتنە شوێنی مەبەست، ولیام سارۆیان تەماشای کرد تەنها ئاگردانێکی بەردین و لادیوارێك و پەنجەرەیەك لە ماڵەکە ماوەتەوە. دەستەسڕێکی لە گیرفانی دەرهێنا و بە جوولەیەکی نەرم و پڕ لە میهرەبانی تۆزی لێواری پێش پەنجەرەکەی سڕی. بەدەم سەیرکردنی منداڵەکانی دەوروبەریەوە تاوێك لە ناخەوە گریا. ئەمجار ڕووی لە کەسانی دەوروبەری کرد و لە کاتێکدا هێشتا هەنسکی گریان گەرووی بەرنەدابوو، گوتی: «ئەمڕۆ گرنگترین ڕۆژی ژیانمە.»

«لە بدلیس بەخاکم بسپێرن»

ولیام سارۆیان لە کتێبی «ڕۆژان و ژیان و مردن و هەڵهاتن بۆ سەر مانگ»دا دەنووسێت: «داپیرەم دەیگوت کوردی زمانی دڵە. تورکی موزیکە، وەك ڕووباری شەراب هاژەی دێت، نەرمە، شیرین و گەشاوەیە...» داپیرەم هاواری دەکرد و دەیگوت: «زمانی ئێمە، زمانی ئازارە. هەمیشە تامی مردنمان کردووە؛ زمانی ئێمە باری نەفرەت و ئازاری بەکۆڵەوەیە.» ولیام سارۆیان تا ئەو تەمەنە تەنها لە بەسەرهات و چیرۆکەکانی کەسوکاریدا ناوی بدلیسی بیستبوو. بەڵام ماوەیەك نیازی وابوو بە ڕۆح و جەستە لەو شارە بگیرسێتەوە و بۆ ئەو مەبەستە خانوویەکیشی کڕی. وەلێ پاش ماوەیەك لە خۆی پرسی داخۆ لە بدلیس بژی و لە ناوشار و دەوروبەردا هەڵوەدای شوێنپێی خەیاڵەکانی دایك و باوك و کەسوکاری لەناوچووی بێت، یان بگەڕێتەوە بۆ ئەمەریکا و لە ناو ئەو بەسەرهات و چیرۆکانەدا بژی کە دایك و کەسوکاری دەربارەی ژیانی ئەرمەنییەکانی بدلیس بۆیان گێڕابووەوە. دواجار دوای وەلامی دووەم کەوت و بۆ ئەمەریکا گەڕایەوە. ١٧ ساڵەکەی دواتری تەمەنی لە نێوان پاریس و ئەمەریکا و ئەرمەنستاندا بەسەر برد، تا ڕۆژی ١٨ی ئایاری ١٩٨١ لە ئەمەریکا ماڵئاوایی لە ژیان کرد. سارۆیان چەند ساڵێك بەر لە مردنی، وەسێتی کردبوو لە بدلیس بە خاك بسپێررێت، بەڵام کاتێك بۆی دەرکەوت کە سەرانی کودەتای سەربازی لە تورکیا ڕێی بەدیهێنانی ئەو ئاواتەی پێ نادەن، وەسێتەکەی گۆڕی و داوای کرد لە ئەرمەنستان بە خاك بسپێررێت. گڵکۆی سارۆیان لە شاری یەریڤانە و ئەو لە ناو گەلی ئەرمەنیدا خاوەن ڕێزێکی بێسنوورە. چەندین دامودەزگای کولتووری و خەلاتی ئەدەبی و هۆڵی ڕۆشنبیری بە ناوی ئەوەوەن و چەند جارێکیش وێنەی لە پوولی پۆستە و دراوی ئەو وڵاتە دراوە.

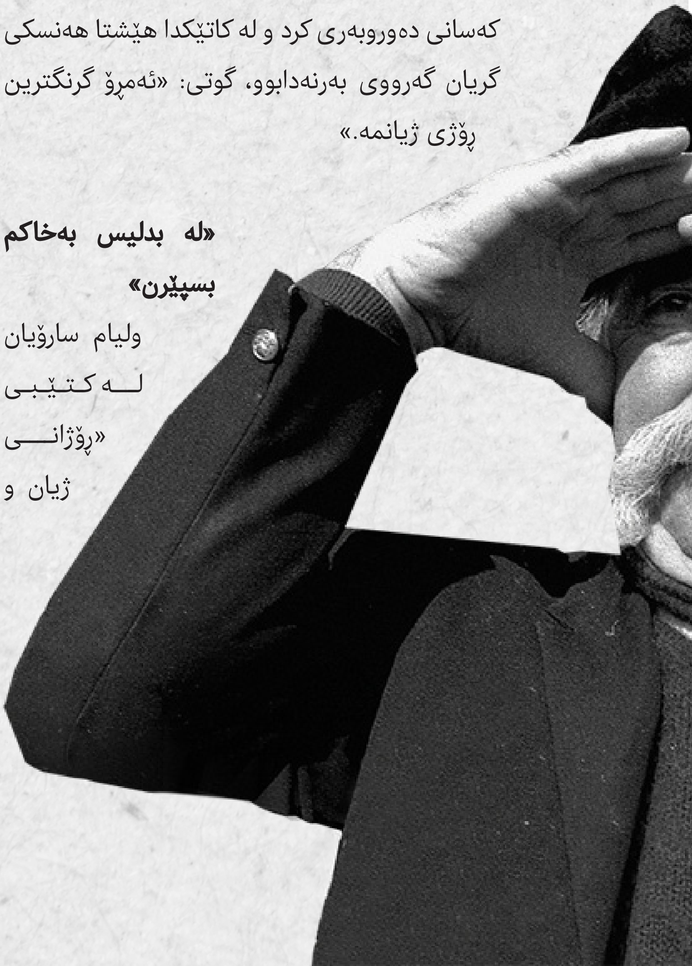

یەکگرتن و دەوڵەت

موحسین ئۆسمان

١-٢

گەلۆ بۆچی ئەم ل پرۆژێ خانی «هێز، میر، یەکگرتن و دەولەت» نەبووینە خوەدان؟
پاشخانێن کاراکتەر و ئەقلێ
مرۆڤێ کورد/ رەوشا جوتیارێن کورد

ل گۆر سەرپێهاتی و ئەزموونێن دیرۆکێ، گرینگی و جوداهیا دەربازبوونا مرۆڤی، ژ قووناغا کۆچەری بۆ یا جوتیاری، کو مرۆڤ ژکۆمکرنا بەرهەمی، چوویە بەرهەم چاندنێ و ژ کوژتنا گیانەوەران، دەربازی گیانەوەر کەهی بخوەدانکرنێ بوویە، وی چاخی بنگەهێ هزرا کارێ جوتیاریێ سەرهلدایە. هەروها ب کەلەکەبوونا خەباتا جوتیاریێ، کو بەرهەمێن جوتیاران ژ بەرخوەریێ، دەربـازی فروتنێ/ بـازارێ بووین، وی دەمی رێژەیا کۆچەریێ وەک پیشە کێمبوو و شڤانی و جوتیاری زێدەبوون. ب ئاوایەکێ دی، دەما پرۆسێسا جوتیاریێ، ژ بەرهەم خوەریێ، دەربازی مفای/ بازرگانیێ بووی، هنگی پرۆسێسا پاوانیا ئەردی خورتکریە. ل ڤی دەمی، گوند پتر ب باژاران وەک تێکهلیا کرین و فروتنێڤە هاتنە گرێدان و ئەقلێن ڤـەدەر، دەربـازی جورەکێ دیالۆگێ بوون.

دیارە ژ دیرۆک و رەوشا کوردان خویا دبیت، کورد پتر ل دەردۆرێن چیا و ڤەدەر ژیاینە و ب ڤێ رێکێ کارینە خوە بپارێزن، چونکو ب درێژیا دیرۆکا دەڤەرێ، کوردان ژ بەر قرکرن، گەف و هێرشێن دەسهلاتێن سەردەست، خوە ل جهێن ڤەدەر و ئاسێ پاراستیە. سەرباری رەوشا ئاسێ و نەبوونا رێ و بانان ژی، باندۆرەکا مەزن ل سەر وەرارا کارێ پیشە و جوتیاری کریە. ب ڤان کاودانان، چاخێ پاوانێ تایبەت د ناڤ جڤاکێ دا پەیدانەبیت، پارڤەکرنا کاری درست نابیت، دیارە هنگی هەڤرکیا تەخ و چینان ژی، د ناڤ جڤاکی دا درست نابیت. لەورا ب ڤی رەنگی، هەڤرکیا لاوازا جوتیاری و فیودالی زێدەباهیێ زێدە ناکەت. ئانکو جوتیارێ کورد، وەک تاک کارکریە و تەنێ تێرا خوە کەدا جوتیاریێ کریە، نەکو بەرهەم بۆ فروتنێ بیت، لەورا بازارا ڤێ جورێ کەدێ وەرار نەکریە. ئێدی تێکهلیا مرۆڤێ رۆژهلاتا ناڤین/ کورد، د مەژیێ خوە دا دگەل گوندی بهێزترە ژ باژاران، چونکو ل نک مە پرۆسێسا سەرماداریا کاری/ کارگەهان درست نەبوویە، لەورا تێکهلیا کارکەران ل ڤێ دەڤەرێ ل سەر ئاستێ نەتەوەیی ژ چیناتی خورتترە. ل ڤی دەمی، مرۆڤ وەک ئەقل و هشمەندی، پتر ب گوندی/ سروشت ژ باژاری/ بازارێڤە دهێتە گرێدان. لەورا ئەو داهاتێ بۆ مە دهێت

ژی، ل جهێ بەرهەمئینانێ دبیتە بەرخوەری! ئێدی ل جڤاکێن خوەیی ئەقل جوتیاری، ئۆلی وەک «بیردانکێن هوندری/ ژێدەرێ» تەڤ تشتان دبینن، لەورا چ تشتێ نوو زوو ب زوو قەبوول ناکەن. ئەڤە د تێگەهێن سیاسی دا، ب «بۆرژوازیا بەرخوەر» دهێتە بناڤکرن. ل ڤێ هەوێ، رۆلێ ئابۆریا نەتەوان ژ بلی ئاسیا رۆژهلات هاتە هنداکرن.

ب سەرهەڤ، ئەگەر مرۆڤ ڤەگەریتە سەدەیێن ناڤەراست، دێ بینیت ئالاڤ و هێزا بەرهەمئینانا جوتیارێن دەڤەرێ، هەر ل ئاست و جهێ خوە مایبنە، چونکو چ مۆدێل و ئالاڤێن بهێز و نووتر ل دەڤەرێ پەیدا نەبووینە، داکو باندۆرێ ل سەر جوتیارێن کورد ژی بکەن. ئانکو ل ڤان دەڤـەران، پیشە دەربـازی پیشەسازی نەبوویە، لەورا جڤاک نکاریە ب گاڤێن لەزگین پێشدابچیت. راستە هنگی بەرهەمێ جوتیاری تێرا بەرخوەریا خەلکی کریە، بەلێ د هێلا پیشەسازیێ دا، بەرهەم و ئالاڤێن هاریکاریا نووکرنا ئەلەمێنتێن کارێ جوتیاریێ نەکریە. جوابوونا د ناڤبەرا «پیشەی»، کو مرۆڤ هەموو کاران دکەت و «پیشەسازی» دا، پارڤەکرنا کاری دهێتەکرن. راستە ژی مرۆڤێ کورد، چەکێ خوە ژ خەنجەرێ گوهەریە جفتێ/ تڤەنگێ، بەلێ تا ڤێ داویێ ژی هەر بەرهەمێ وی ل سەر جوتێ گای و گێسنێ کەڤنار مابوویە. لەورا ژی ڤێ پرۆسێسێ نکاریە ل گۆر گوهەرینێن سەردەمی، وەرارێ بکەت. ب ڤان پاشخانان، ئەزموونا جوتیارێن دەڤەرێ/ کورد، د بازن و دوورپێچیەکا مەزن دا ماینە. ئێدی تاکو گرینگی ب ئالاڤ و هێزا ئابۆری نەهێتەدان، جڤاک ژی نکاریت بهێتە گوهەرین و پاش هزر ل سەر ڤان گوهەرینان وەرارێ بکەن. ل داویێ ژی، بەرهەمێن جوتیارێن کورد د لۆکالیەکا سینۆردار دا ماینە، چونکو نکارینە هەڤرکیا بەرهەمێن جوتیارێن دەردۆر/ ناڤنەتەوەیی و ململانا بازنێن بەرینتر بکەن.

ب راستی، کوردان چ قووناغ و سەردەمێن خوە ب تێری دەرباز نەکرینە، بەلکو ب زۆری ژ قووناغەکێ بۆ ئێکا دی، هاتینە هاڤێتن. ئەگەر باژارڤانی دەربازبوونا مرۆڤی ژ ئاستێ تێهزرکرنا ئەفسانی بۆ تێهزرکرنا ئەقلانی بیت، کو ل سەردەمێ جوتیاریێ باژارڤانی درستبوویە. پا کورد ب تێر و درێژی ل قووناغا جوتیاریێ نە ژیاینە، لەورا هێشتا ئەقل و کولتورێ کۆچەری یێ ل سەر زالە. ب کورتی، دڤێت مرۆڤ گەلەک ل سەر پرۆسێس و هشمەندیا کۆچەری براوستیت، چونکو ب دیرۆکەکا درێژ، ئەمێ باجێن ڤی ئەقلی ددەین.

ب ڤێ پاشخانێ، داڤەکرنا تێگەهێن «فیودالیزم، سـەرمـاداری، رێنیسانس، رەوشەنگەری و...»، ل ڤان جڤاکان بەرچاڤ نابیت. ژ بەر هندێ، ل ڤێدرێ گوهەرینێن جڤاکی و دیرۆکی تەڤلیهەڤ دبن، چونکو جاران هزر و کریار، هەردوو ل سەر بنگەهێ جوتیار و شڤانەتی برێڤە دچـوون، لێ ئیرۆ کریارا جوتیار و شڤانەتی نەمایە، بەلێ هێشتا هزر و هشمەندیا وان فەروەریێ ل مە دکەت. ڤێ رەوشا ئالۆز، تەڤنێ بنواشێ جڤاکی تێکدایە، چونکو کۆچبەری ژ گوندان بۆ باژاران و جارەکا دی کۆچبەری ژ باژاران بۆ گوندان، تایبەتمەندیا گوند و باژاران هلوەشاندیە. ئانکو نەمانا «چینا ناڤین و جوداهیا ئەقلێ گوند و باژاران» ب سەرێ خوە گرفتەکا مەزنە، زێدەباری گوندبوونا باژاران و باژاربوونا گوندان ژی هاتیەسەر! ڤێ یەکێ، جوداهی د ناڤبەرا گوند و باژاران دا نەهێلا، ئێدی نە ریفۆرما باژاران و نە ژی یا گوند/ جوتیاران هاتەکرن. لەورا ل نک مە، توێژ و چین ل سەر ئەرکێن جڤاکی/ سیاسی نەهاتینە پارڤەکرن.

ب ڤان کاودانان، ناڤەندێن مەزنێن ئابۆری و سیاسییێن مەزن، ل دەڤەرێ درست نەبوون. راستە ل سەر ڤی بنگەهی، باژارۆک ل نک مە ل سەر بازرگانی و بەرهەمێن جوتیاری درستبوون، بەلێ ئەڤ پرۆسێسە، دەربازی وارێ کارگەهـ و پیشەسازی نەبوون، لەورا

ل نك مە پرۆسێسا سەرمادارێا كاری/ كارگەهان درست نەبوویە

وەک وەرار د بازنەکا دائێخستی دا مان. ئێدی نەبوونا کارگەهان بۆ وەرگرتنا بەرهەمێ جوتیاران، خەباتا جوتیاران سینۆردارکریە. دیارە یەک ژ ئارێشێن نە وەرارا ڤان بازارڤانیان نەبوونا تێکهلیان بوو، بەلێ پشتی «بازرگانی، شەر و داگیرکرن» و تاکو دگەهیتە هەوا شۆرشا گلۆبالێ، رێکێن تێکهلیان پتر خوەشبوون. وەک ئەنجام ژی، ئەزموونێن مرۆڤاتیێ سەرهەڤبوون، چونکو مرۆڤ بوونەوەرەکێ بیۆلۆگی و جڤاکیێ بەرهەمدارە و ب پێڤەندیێن خوەیێن جڤاکی وەرارێ دکەت. ل سەر ڤان پاشخانان، کاراکتەرێ مرۆڤێ کورد، بوویە پاشبەندێ پرۆسێسا ئابۆریا سەنترالێن داگیرکەران. ب ئەنجام، جڤاکێن کۆچەری، چونکو نە خوەیێ پیشەنە، لەورا نە ب ئەردی ڤە دهێنە گرێدان و نە ژی گرینگیێ ب رابردو و پاشەرۆژێ ددەن.

ب گەلەمپەری، هەڤبەندیا پیشەسازیێ ل سەر «ئامووری» و یا جوتیاری ل سەر «خوینێ»یە، لەورا دڤێت ئەم هیڤیان ل سەر جڤاکێن جوتیاری، کو وەک پرۆسێسا «خزماتی و مرۆڤکانێ» رۆلێ دبینین، نەدانین. بنێرە تەڤگەرێن «سیاسی/ نەتەوەیی»، ب هشمەندیا چەپ/ سۆسیالیزم و کەڤنار کار ل سەر جڤاکا مە یا جوتیاری مەشاندیە. لەورا رزگارکرنا مرۆڤی، ژ رزگارکرنا ئەقلی دەسپێدکەت. ئانکو راستە کوردان وەک ملەتەک جوتیاری، تەڤگەرێن پراکتیکی هەبوون، بەلێ یێن تیۆری نەبوون.

دیـارە ئەزموونێن گەلێن دی بۆ مرۆڤی خویا دکەن، کانێ وان چەوا سەرەدەری دگەل واری ئابۆریا جوتیاری و پێشەسازی کریە. مینا ئەزموونا چینیان، کو قووناغا یەکەما خەمساریا وان ل هەمبەر جوتیاری کری، وەکو (سروشتێ مەند و نە پێشکەتیێ ئابۆریا چینێ، ئەو ولاتێ سامانێن وی یێن سروشتی ژ ئابۆریا جوتیاریێ دزێن، ژ بەر خەمساریا دژوارا پیشەی، راستی ئاستەنگان هاتیە)( ). پاش پشتی چینێ گرینگیەکا مەزن ب هەڤسەنگیا کارێ جوتیاری و ئالاڤێن کاری دای، سەرکەتنا چینێ،«ژ هەڤسەنگیا د ناڤبەرا پرۆسێسا جوتیاری و پیشەسازیێ دا بوو»( ).

ژ هێلا هزر و ئیدیۆلۆگیڤە ژی ب درێژیا دیرۆکا کەڤنارا دەڤـەرێ، خەلک کەتینە ژێر نیرکێ زۆرداریا فیودالیزمێ/ هشمەندیا کەڤنار و باج تەریقێن سۆفی «قادری، نەقشبەندی/ شێخ، سەید و پاشان» داینە، چونکو نەبوونا خواندنێ ژ دەرڤەی «مزگەڤت و حوجرە/ قورئان و گاتا»، خەلک د بازنا هزرێن کەڤنارێن ئۆلی دا ماینە. سەرباری رەوشا وێرانا تەندرستی/ نەساخیێن گران «تاعۆن، تیفۆ، سلە و...»، راستی خەلکێ بێچارە دهاتن. ئانکو جوتیار/ هەژار، کەتبوونە ژێر دەسەلات و گەف/ ترسا فیودالیزم/ ئەرد و ئۆلداری/ ئەسمانی.

ب ڤێ یەکێ، بـەری درستبوونا ئیمپراتۆریێن دەڤەرێ/ ئۆسمانی/ ١٢٩٩ و سەفەوی/ ١٥٠١، فیودالیزم یا پرت و بلاڤبوو. ڤێ یەکێ، باندۆر ل سەر درستکرنا مەسەبێ سۆفی ل گوندان کر، بەلێ پشتی فیودالیزم ل سەدێ شازدێ ب سایا ئیمپرتۆریان بوویە خوەدان سەنترال، باندۆر ل سەر درستکرنا رێچکان کر. ل داوییێ ژی، ئەڤ رێچکە زالی سەر رێبازێن سۆفیەتێ بوو. ب ڤێ یەکی، سەنترالبوونا فیودالیزمێ باندۆر ل سەر هەڤگرتنا مەسەبان کر. مینا دوازدە ئیمامی/ ل سەدێ شازدێ

ل ئیرانێ و سەدێ هەژدێ هەڤگرتنا مەسەبان، وەک مەسەبێ وەهابیەتێ ل سعوودیا ئەرەبستانێ. هەروها دەما سەنترالیا فیودالیزمێ/ ئیمپراتۆریا ئۆسمانی، خوە ل هەمبەر هێرشێن کۆلۆنیالیا رۆژئاڤا لاواز دیتی، بۆ خاپاندنا خەلکێ هەژار، کۆمەکا گرۆپێن ئۆلی/ مەسەبان «قادری، مەهدی، نەقشبەندی و سنۆسی» پەیداکرن.

ب کورتی، ئەلەمێنتێن ژیان و هشیارکرنا خەلکێ کورد/ جوتیارێ دەڤەرێ، ل سەر ئابۆریا ل ژێر دەسەلاتا فیودالیزمێ/ سەرمادارێ/ بازارا بێ رکەبەر و هەروها ل بەر دلۆڤانیا سروشتی/ بارانێ بوو. هەروسا هشمەندی ژی، ل ژێر هەژمۆنا «مەلا، فەقە و سۆفیان/ ئۆلی» بوو، چونکو پەیدابوون هێزێن جڤاکی «لاواز/ بهێز»، ڤەژەنا تەڤگەرا جڤاکی وەک کارەکێ دیالێکتیکیە. ل داویێ، مرۆڤ دکاریت وێ ژی بێژیت، ل چاخێ ئیمپراتۆریان ب تایبەتی «سەفەوی»، کو یەک نەتەوە/ فارسی ل سەر زالبوو، بەلێ ئیمپراتۆریا «ئۆسمانی» فرەنەتەوە بوو. ئەگەر یەک ژ بنواشێن سەرەکیێن یاریا سیاسی ل ئورۆپا، ب پەیدابوونا تاکەکەسیێ بیت، پا نەبەس مە گرینگی ب تاکەکەسیێ نەدایە، بەلکو مە گرینگی ب پرۆسێسا پانتائیزمێ «وحدة الوجود Panthaism» ژی نەدایە! ب ئەنجام، ئەم گەلەك ل سەر باندۆر و دیرۆکا/ رەوشا ئاخێ، وەك جیۆ «سیاسی، جوگرافی و سەقای/ ئیکۆلۆگی» نە راوستیاینە.

ژێدەرێن دیرۆکا کەڤنار خویا دکەن، کو بنگەهێ درستبوونا هزرا بازرگانیێ، ژ وان ژنێن بۆ من تابۆ، بەلێ بۆ یێ دی دبیت، دهێت. ئانکو پێکگوهەرینا ژنان، بوویە دەسپێکا بازرگانیێ، پاش پشتی هنگی بازرگانی د وارێن دی دا دەسپێکریە. ب ڤێ یەکێ، بازرگانی ژێدەرەکێ گرینگێ ئابۆری و سیاسی یێن قووناغێن جوداییێن دیرۆکا سلێماندن و سەردەستیێ بوویە.

د ناڤبەرا سالێن «٧٠٠ ١٩٠٠» دا، بازرگانیا ئیسلامێ «ئیمپراتۆریا رۆژهەلات/ فارس، گزیرتە، حەبەش،

> بەرهەمێن جوتیارێن کورد د لۆکالیەکا سینۆردار دا ماینە، چونکو نکارینە هەڤرکیا بەرهەمێن جوتیارێن دەردۆر/ ناڤنەتەوەیی و ململانا بازنێن بەرینتر بکەن.

هندستان و چینێ، ژ ئالەکی و رۆژئاڤایی/ بیزەنتی/ رۆما ژ ئالێ دی»، پێکڤە هاتنە گرێدان. مرۆڤ دکاریت ب ئاوایەکێ دی ژی بێژیت، بازرگانیا ئەرەب/ ئیسلامێ تاکو سالێن ٧٠٠ ز، «ئانکو تا سینۆرێن فەرووریا خیلافەتا ئەمەویان/ ٦٦٢ ٧٥٠»، بازرگانی د ناڤبەرا یەمەنێ/ زڤستان و شامێ/ هاڤینێ دا دهاتەکرن. ب ڤێ یەکێ، ئەرەب/ ئیسلامێ گەلەک وەرارکر، بەلێ پشتی بازرگانی دەربازی بازنێن بەرینتر «رۆما، هندستان و چینێ»/ ٧٠٠ ١٩٠٠ بووی. هنگی ئەرەب/ ئیسلام پاشڤەمان، چونکو سەنتەرێن دی یێن «رۆژئاڤا و ئاسیا رۆژهلات»، گەلەک ژ ئاستێ جوتیاری و پیشەسازیا ئەرەبان/ ئیسلامێ خورتتر بوون، لەورا ئەرەب/ ئیسلام بوونە پاشبەندێن وان.

ئەگەر مرۆڤ ل بازرگانیا کوردان ژی بنێریت، کوردان بازارێن مەزن نەبوون، داکو بکارن بازرگانێن مەزن پەیدا بکەن، دیارە کو ب رێکا بازرگانیێ ژی هشمەندی دهێتە گوهەرین. ب ڤێ تێگەهشتنێ، پرۆسێسا بازرگانیێ، باندۆرەکا مەزن ل سەر وەرار و سەرهەڤیا فیودالیزم و کارێ جوتیاری کریە، چونکو ب رێکا بازرگانیێ ئەزموون و بەرهەمێن ئامادەیێن دەرڤە هاتینە، بەلێ کەلەکەبوونا سەربۆرا کارێ جوتیاری و دەولەمەندیا

> باژارۆك ل نك مە ل سەر بازرگانی و بەرهەمێن جوتیاری درستبوون، بەلێ ئەڤ پرۆسێسە، دەربازی وارێ کارگەهـ و پیشەسازی نەبوون

فیودالیزم سەرهەڤ نەبووینە. راستە ژی سەرمادارا بازرگانی ل دەڤـەرێ درستبوویە، کو ب مێرکنتلی Mercantilism/ سەرمادارا دەسپێکێ بازرگانیا سەرمادارا دەسپێکێ/ سەدێ ١٤ دهێتە بناڤکرن، بەلێ ئەڤ جورێن سەرمادارییێ، مینا سەرمادارا سامانێن سروشتینە، لەورا دەربازی وەرارا هشمەندیا جوتیار و کارکەران نەبووینە. ئێدی بازرگانی د ناڤبەرا باژاران دا درست دبیت و کوردان باژار نەبوون، ب ئەنجام بازرگان ژی نەبوون.

ب راستـی، گەلەک پسپۆر و زانـایـان ل سەر ئـابـۆری نڤیسیە، بەلێ مارکس کلیلێن فامکرنا ئابۆری بەردەستکرینە، چونکو مارکس رێژەیەکا زۆر ژ بەرهەمێن خوە، ل سەر کارتێکرنا ژێرخانا ئابۆری ل سەر رەوشەنبیری و ئیدیۆلۆگی/ سەرخان نڤیسیە و ل سەر رەخنا ئابۆریا سیاسی خەباتکریە. راستە پێڤەندیەکا ئۆرگانیک د ناڤبەرا ژێرخان و سەرخان دا هەیە، بەلێ پا ئالۆزیا ڤان هەرسێ رەهندان «ئابۆری، سیاسی و رەوشەنبیری» ل کوردستانێ، هەژاریا ناڤەرۆکا زانستی پێڤە دیارە. ل ئەزموونا ئوروپا بنێرە، ل بریتانیا پرۆسێسا ئابۆری پێشکەت و ل فرەنسا پرۆسێسا سۆسیالیزمی/ سیاسی و ل ئەلمانیا پرۆسێسا هـزری/ فەلسەفی وەرارکر. ب ڤێ یەکێ، زانستێ ئابۆری، هەستیێ پشتا زانستێ جڤاکی و سیاسیە. ئەمریکا/ سەرمادارییێ ژی مفا ژ قانوونا سەرخان و ژێرخان وەرگرتیە، چونکە ئیرۆ سینەما هۆلیۆد ئێخستە بندەستێ خوە و سینەما بەر ب ئاقارەکێ دی ڤە، وەک پەیاما سینەما ل جهێ بکەڤیتە خزمەتا گەلان، ئێخستە خزمەتا خاپاندن و بەرخوەریێ.

دیارە ل سەر ڤێ تێگەهشتنێ بۆچوونێن جودا ژی هەنە، کو هندەک زانا دبێژن، ل گۆر فەرهەنگ و دیالێکتیکا ژیانێ، تەنێ وەرارا ژێرخانی نکاریت سەرخانی ئۆتۆماتیک پێشدا ببەت، چونکو دەما مارکس ل ئەلمانیا پەیدابووی، هنگی ژێرخان و وەرارا ئابۆری ل ئنگلتەرا ژ ئەلمانیا ب هێزتر بوو. ئانکو ئەلمانیا وی چاخی، د هێلا سەرخان «هزر و فەلسەفێ» دا گەلەکا خورتبوو، چونکو زانایێن ئەلمان د هەموو واران دا: «دیالێکتیکا گیانی/ هێگێل»، «رزگارکرنا خوەیاتیا ئاقل/ ژ مارکس تا هۆرکهایمەر، ئەدۆرنۆ، مارکوز و بنیامێن»! هەروها راڤەکرنێن سایکۆلۆژی/ فروید و یونگ ل ژێرخانا سایکۆلۆژیا مرۆڤی و زمانزان/ نژیارگەری ل ژێرخانا زمانی دنێرن. ئێدی راڤەکرنێن فروید ل سەر باندۆرا ژێرخانا سایکۆلۆژی/ خرۆسک و ئەزا جڤاکیا هشمەند بوون.

بنێرە ب درێژیا پرۆسێسا هزری و رەوشەنبیریا کـوردی، هند گرینگی ب ئاست و دیرۆکا ئابۆری و جڤاکی نەدایە، لەورا ئەم پتر ل سەر ئەنجام، نەک ل سەر ئەگەران راوستیاینە. ژ بەر هندێ، هێشتا ئەڤ دەڤـەرە نەگەهشتینە ئاستێ رزگاریا وارێن «ئابۆری، جڤاکی و سیاسی». ئێدی ئەڤ سێکوچکە ژی، بنگەهێ تەڤ ئەقل/ هزر و گوهەرینانە. ل ڤان دەڤەران، ژ شێوێ بەرهەمئینانا فیودالیزمێ/ خویکان و ئاستێ ئەقلی/ زبارێ، دەربازی فۆرمێ بەرهەمئینانا سەرماداری/ بۆرژوازیێ نەبووینە. ب ئەنجام، ئها ئەڤ بنواشە دیاردێن شێلیێن ئۆلی، رەوشەنبیری و سیاسی سەردەست دکەن.

ب گەلەمپەری، باژارێن مە وەک کەش و کولتور پەیدا نەبووینە، بەلکو سەقایێ ژیان بۆ مرنێ پتر ژ ژیان بۆ ژیانێیە. ئانکو چەوا کەشێ باژاری یێ گرتیە، وسا ژی کەشێ گوندی یێ ڤەکریە. باژار ب خوە، هشمەندیا سەقایێ باژارڤانییێیە، کو هەرتم باژار د ناڤبەرا «کەش و دەمی» دا دهێتە ئاڤاکرن، بەلێ پا چەڤەنگێن باژارێن مە پتر مزگەڤت و جهێن پیرۆزن. ئانکو هێشتا ژێیاتیا مە یا گوند و قەبیلێیە، هێشتا کولتورێ «کار، تاخ/ رەندەک و باژاری» پەیدا نەبوویە. هێشتا قانوونێن بیۆلۆگی، دەربـازی یێن جڤاکی نەبووینە، چونکو هێشتا هێز و ئووجاخ ل جهێ قانوونێ رۆلی دبینن. ل باژار/ گوندێن مە هەین ژی چ شوونوار نەمان، بەلکو باژار تەڤ نووبوون و بوونە باژارێن کارتۆنی. هەروها هەبوونا باژاران ل سەر شەنگستێ سازی و کارگەهان وەک بەرهەم و کولتور دهێتە ئاڤاکرن، لێ ل نک مە هێشتا داهاتیێ ئابۆری و پرۆسێسا فەروەریێ ل سەر ئاستێ مال و بنەمالانە. تا ئابۆریا مە ژی، ل سەر ئاستێ بنەمالان ئاڤابوویە، لەورا چ نیشانێن ئابۆریا باژارڤانی پێڤە دیار نینن. ئها ئەڤنە تەڤنێ باژارێن مە پێکدئینن، لـەورا کەش و نێرینا سەردەستێ دەڤـەرێ تا بێژی پاشڤەروو بەرچاڤ دبیت.

د دیرۆکا مە دا، فیودال و بورژوازێ کورد هەردوو ب پێڤاژۆ و ژینگەهەکا تەندرست پێشدانەچوویە، داکو ل داویێ بازارەکا هەڤبەش ژێ درست ببیت. ئێدی بازارێن هەڤبەش، دکارن زمان و هشمەندیا یەکبوونا بەتەوەبوونێ ژی ئاڤا بکەن. هەروها فیودال و بوژوازێن مەزنێن سەنترالی، درست نەبوون، داکو بکارن بنگەهێ یەکبوونێ ئاڤا بکەن. ئەڤێ بنگەهی، رێکنەدایە درستکرنا «بازارێن باژارێن» وەرگرتنا بەرهەمێن جوتیاری، داکو بکارن ببنە ناڤەندێن گرینگ و مەزنێن یەکگرتنێ ژی. بنێرە گەشەپێدانا فیودالیا فرەنسا و بریتانیا بەریا ئەلمانیا بوو، لەورا یەکگرتنا نەتەوەیی ل فرەنسا و بریتانیا، بەریا ئەلمانیا درستبوویە. ئانکو بەری قووناغا یەکگرتنا نەتەوەیی ل وان هەردوو ولاتان ل سەردەمێ فیودالیزمێ درستبوویە و پاش رێک بۆ یەکگرتنا نەتەوەبوونێ ژێ خوەشکریە. لەورا ژێیاتیا پێکهاتێن دەڤەرێ کورد/ ئەرەب «مالبات، قەبیلە و ئەشیرەتێ»، نکاریە دەرباز ببنە ناڤ بوونەوەرەکێ گشتیێ سیاسیەتا یەکگرتی. سەرباری نەبەس چیا و رووبارێن مەزن، بووینە بەربەندێن یەکگرتنێ، بەلکو رێکخوەشکرێن بوونەوەرین بچووک «میر، بەگ، شێخ و ئاغا» بووینە. ئەڤان تەڤان، ڤالاتی د لاشێ هشمەندیا یەکگرتنێ دا درستکرینە. راستە ئەرەبان کاری «کۆمکارا ئەرەبی» دامەزرینن، بەلێ بوونەوەرەکێ بێگیانە، نکاریت یەک گاڤ ژی ئەرەبان نێزیکی یەک بکەت. هەروها ئەزموونا «چیکۆسلۆڤانیا Československo» جاران، د دوو قووناغێن یەکگرتنێ «١٩١٨ ١٩٣٩» و «١٩٤٥ ١٩٩٢» را دەربازبوویە، بەلێ پا ل داویێ دیسان ژێکجودابووینەڤە.

ل ئۆروپا و ژاپان ب تایبەتی، بنگەهێ یەکگرتنێ ژ فیودالی/ بورژوازی دەسپێکریە و دەولەتێن نەتەوەیی ل سەر درسبووینە. دیارە ل رۆژهلاتا ناڤین، دەولەت نە خوەیی دەزگەهن، لـەورا مرۆڤ نکاریت ل سەر «سۆسیۆلۆگیا دەولەتێ» باخڤیت، بەلکو دڤێت مرۆڤ ل سەر «سۆسیۆلۆگیا دەسەلاتێ» باخڤیت.

فیودالیزم ل ئۆروپا پتر ل سەر جوتوکێلی بوو، بەلێ فیودالیزما رۆژهلاتا ناڤین پتر ل سەر خویک و سەپانیێ بوویە. ب ڤێ واتەیێ ل رۆژهلاتا ناڤین، فیودالیزما لەشکرێ ئیسلامی و خویک درستبووینە. هەروها گەشەپێدانا بەرهەمێ جوتیارێ ئۆروپی، ژ بەر هەبوونا کارگەهان هاتەکرن، بەلێ ل رۆژهلاتا ناڤین، ژ بەر لاوازیا کارگەهان، بەرهەمێ جوتیارێ دەڤەرێ د ئاستەکێ لاواز دا مایە. هەروها ئەگەر دوهی بارگرانیا پاشخانێن هشمەندیا گەلێ کورد، ژ سەرهەڤیا ئەقلێ «کۆچەری، جوتیاری/ فیدالی و بورژوازی» پێکهات

بیت، پا ئیرۆ لەزا گلۆبال و گوهەرینێن دژوار بووینە سەربارک. ب ڤێ یەکێ، سەرماداریا ئوروپی ل سەر شەنگستێن تەندرست هاتەئاڤاکرن، بەلێ ل دەڤەرێ ئەڤ ژینگەهە درستنەبوویە، بەلکو تەڤ ب هەڤرا تێکهلبوون و هاتن.

دەما ل ئوروپا جوتیاران قەستا بـاژاران کرین، خوە د کارێن پیشەیی و کارگەهان دا دیتن، بەلێ ل ڤان دەڤەران پرانی وەک موچەخور ب تایبەتی ژ پشتی شەرێ جیهانێ دووهەم، تەقلی پارتیان یان ژی وەک چەتە هاتنە بکارئانین. ئەزموونا ئوروپا ژ قووناغا فیودالیزمێ بۆ یا بورژوازی، ل سەر شەنگستێ کارگەهـ ـرێ و بان، بازاران درستبوویە، بەلێ ئەڤ ئەزموونە ل رۆژهلاتا ناڤین درستنەبووینە. د ڤان گوهەرینان دا، گەشەپێدانا وارین ئەدەب و هونەری ژی هاتەکرن، کو رێکا رێنیسانس و نەتەوەبوونێ خورتکر، بەلێ ل ڤان دەڤەران پرانی ل سەر فۆلکلۆر و کەلەپووری وەک چیرۆک، ستران و هەلبەستان. ب ڤێ یەکێ، گەلێن نەخوێندەوارین کەڤنار، کارین گیانێ خوە ب کەلەپوور و فۆلکلۆری گەرم بکەن.

ب کورتی، دڤێت گەنگەشا پرسگرێکێن مەیێن نەتەوەی و سیاسی، ل سەر کێشێن مێتۆد و رێکێن تێهزرکرنێ بن، داکو بۆ مرۆڤ پتر وەهم و لۆژیکا جودابوون و یەکگرتنێ ئاشکرا ببن. راستە ئەم ناڤ و تێگەهێن جودان بکاردئینین، بەلێ هلگرێن هەمان لۆژیک و میکانیزمانین. ب ڤان جورێن هـزران، بۆ مرۆڤی پتر رێکێن دەسنیشانکرنا خالێن شاش و رێکێن چارەسەریێ خویا بن. ل ڤی دەمی، مە پێدڤی ب مێتۆدێ نژیارگەری/ هلوەشگەریا بنواشێ ئالاڤێن تێهزرکرنا مە و ئاشکراکرنا ئاستەنگێن مەعریفی یێن رێگریا مەیا مێتۆدی و تیۆری دکەن، دبیت. ب ڤێ تێگەهشتنێ، ئەو هێزا ڤەشاتی و نە ئەقلانیا ئەم هەست پێ ناکەین/ نابینین، رێگریا تەڤ رێزانیا لۆژیکێن مەیێن ژیانێ دکەت! لەورا راستیا جودابوون و گوهەرینا مە، نە د جودابوونا هزر و تێگەهان دایە، بەلکو د مێتۆدێ تێهزرکرنا مە ب خوە دایە.

خەباتا خانی «رێنیسانس و یەکگرتن» و تەرلانی و خەمساریا مە

«شکەستنێن مە یێن سیاسی، ژ لاوازی و هەژاریا مە یا هزری دهێن»

داکو مرۆڤ باشتر پـرۆژە و خەونێن ئەحمەدێ خانی/ ١٦٥١ ١٧٠٧ ناس بکەت، دڤێت سەرێ داڤێن ژێدەرێن هزرێن وی ببینیت. ئەز باورم چەوا رێنیسانسا ئەرەبان، ب ئەنجامێ رێنیسانسا فرەنسی/ «د ناڤبەرا داویا سەدێ پازدێ و داویا سەدێ شازدێ دا» بوویە و هەروها شۆرشا فرەنسی/ ١٧٨٩ و هەوا ناپۆلیۆن/ ١٧٩٨ ژی بوویە. وسا ژی رێنیسانسا خانی، ژ ئەنجامێن رێنیسانسا ئیتالیا/ «د ناڤبەرا داویا سەدێ سێزدێ و سەدێ شازدێ دا» بوویە. دیارە خانی، پشتی رێنیسانسا ئیتالیا ژ دایکبوویە و کەتیە ژێر باندۆرا ڤێ رێنیسانسێ، لێ بەلێ زەلالکرنا ڤێ خالێ ژی دخوازیتە پتر ڤەکۆلین، پەنەل و کۆنفرانسان، چونکو رێنیسانسا ئەرەبان ب رێکا ناپۆلیۆنی یەکسەر هاتیە. ئها ل ڤێرێ پرسیارا گرینگ، پا گەلۆ رێنیسانسا خانی ب رێکا کێ/ چ کەنالان هاتیە؟ دڤێت کار ب رژدی، ل سەر ڤێ پرسێ بهێتەکرن.

ب ڤێ یەکی، ئەز باورم خانی د ڤی پرۆژێ خوەیێ «هێز/ میر، یەکگرتن و دەولەت» دا، کو ب سایا «مەم و زین/ ١٦٩٢»(□)ێ دەربری. گەلەک نێزیکی دگەل پرۆژە و خەونێن مێکاڤیلی/ ١٤٦٩ ١٥٢٧، «هێز، یەکگرتن و دەولەت»، ب رێکا «میر The Prince/ ١٥١٣»ێ خوە پێشکێشکی ئیتالیا و جیهانێ کرین، هەبوویە. لەورا بۆ رەوشا مە یا ئیرۆیا کوردستانێ، پەند و هزرێن دوو فیلۆسۆفان «مێکاڤیلی و نیتشەی» گەلەک گرینگن. ب تایبەتی ژی مێکاڤیلی، چونکو گەلەک باندۆر ل سەر خانی «ب هەر کەنالەکێ هەبیت»، کریە. بنێرە

دەما محەمەد فاتح کۆستەنتینیا پایتەختێ ئیمپراتۆریا بیزەنیتی/ ١٤٥٣ داگیرکری(□). ئەڤ بوویەرە وەک بارگرانی و تراژیدیەکا مەزن، باندۆر د پاشخان و نەهشێ مێکاڤیلی دا کریە. لەورا مێکاڤیلی د پەرتووکا خوە «میر» دا، شیرەتان ل میری دکەت و چونکو ل وی چاخی ئیتالیا یا پارچە پارچە بوو، ژ بەر هندێ ناڤبری دگۆت: «هێز ب خوە، شەنگستێ سیاسەتێیە»( ). هەروها سولتان سەلیمێ یەکێ، ل شەرێ چالدێران/ ١٥١٤ ل سەر فارسان/ سەفەویان ب سەرکەت. ئێدی شەرێ «چالدێران/ ١٥١٤» و پەیمانا «قەسر شیرین/ ١٦٣٩»، کو دوو دربێن پارچە و دابەشکرنا کوردستانێ د ناڤبەرا ئۆسمانی و سەفەویان دا، وەک ژانگرتنەک مەزن کارتێکرن ل سەر هشمەندیا خانی کریە. لەورا خانی ژی د «مەم و زین»ا خوە دا، شیرەتان ل میری دکەت و چونکو کوردستانا پارچە پارچە بوو، ژ بەر هندی خانی، گرینگی و پەنا بریە بەر هێزێ(□). ب کورتی، پارچەبوونا ئیتالیا بۆ مێکاڤیلی و پارچەکرنا کوردستانێ بۆ خانی، هەمان خەمبووینە.

ب ڤێ خەمێ و گرینگیێ، گەلەک سیاسەتمەدار، هزرمەند و فیلۆسۆفان پێکۆلا یەکگرتنا ئاخ و ولاتێ کریە، مینا دیرۆک بۆ مە دبێژیت، ئەسکەندەرێ مەزن، یوونانا پارچە پارچە کرە یەک و «بیسمارک Bismarck/ ١٨١٥ ١٨٩٨» ژی، ئەلمانیا پارچە پارچە کریە یەک. لەورا ئەڤ هەردوو ملەتە، پشتی یەکبوونێ گەلەک پێشکەتن. ل دەسپێکێ بیسمارکی بەردەوامی ب هزرا نەتەوەییا ئەلمان دا، پاش دەست ب کارێن سیاسی و دیپلۆماسی کر. ل ڤێرێ پرسیارەک دهێتەپێش، گەلۆ بۆچی بیسمارک ژ بۆ هزرێن «نەتەوەیی، هێز، یەکگرتن و دەولەتێ»، کەتە ژێر باندۆرا چەند فیلۆسۆفێن ئەلمان: «فیشتە Fichte/ ١٧٦٢ ١٨١٤»، «هێگێل Hegel/ ١٧٧٠ ١٨٣١» و «نیتشە Nietzsche/ ١٨٤٤ ١٩٠٠»( )، بەلێ چ ژ رێبەر/ سەرۆکێن کوردان، نەکەتنە ژێر

> تەڤگەرێن «سیاسی/ نەتەوەیی»، ب هشمەندیا چەپ/ سۆسیالیزم و کەڤنار کار ل سەر جڤاکا مە یا جوتیاری مەشاندیە

باندۆرا هزر و خواستەکێن ئەحمەدێ خانی/ ١٦٥٠ ١٧٠٧، «یەکرێزی/ تفاق»(□). هەروها هەر چ نەبیت، ئەرەبان «جەمال عەبدلناسر/ ١٩١٨ ١٩٧٠» هەبوویە، ئەگەر وەک دلینی و پرۆپاگەندە ژی بیت، لێ دیسان پێکۆل و بزاڤێن یەکگرتنا ئەرەبان کریە، بەلێ ب دیرۆکا درێژا گەلێ کورد، کوردان کەس نەبوویە، حەز و پێکۆلێن یەکگرتنا وان کر بیت.

دیسان دپرسین، ئەرێ بۆچی رێبەر/ سەرۆکێن مە، تێکهلی و تەڤلی رەوشەنبیر و هزرمەندێن کورد نەبووینە؟ بنێرە وەک دیـرۆک بۆ بەرچاڤ دکەت، ئەسکەندەرێ مەزن بەری پتر ژ ٢٠٠٠ سالان، هەردەم ئەرستۆ ب خوە را دبر. هەروها «ئیمپراتۆر فریدریشێ دووهـەم، ب ئیمپراتۆرێ فیلۆسۆڤ دهاتە ناسکرن، چونکو هەڤالبەندێ فیلۆسۆفان بوو. دیسان ئیمپراتۆرێ رۆمانی، مارکۆس ئۆرلیۆس ژی، هەڤالبەندێ فیلۆسۆفان بوو»( ). بنێرە تاکو ستالین ژی، دەما لێنینگراد هاتیە دوورپێچکرن/ ١٩٤١ ١٩٤٣، یەک ملیۆن لبێن رۆمانا «شەر و ئاشتی/ تۆلستۆی Tolstoi/ ١٨٦٥ ١٨٦٩» ل سەر خەلکێ لێنینگراد پارڤەکرن، داکو مۆرالا خەلکی بهێتە بلندکرن و خوە ل بەر ئەمبارگۆیێ بگرن. ئها ل سەر ڤێ گرینگیێ بوو، لەورا دەما گاندی نامە بۆ تولستۆی

بەری درستبوونا ئیمپراتۆرییێن دەڤەرێ/ ئۆسمانی/ ١٢٩٩ و سەفەوی/ ١٥٠١، فیودالیزم یا پرت و بلاڤبوو

فرێدکرن، ل داویێ ژی دنڤیسی خزمەتکارێ تە گاندی.

ئەز باورم پشتی پرۆژێ ئەحمەدێ خانی «مەم و زین»، چ بەرهەمێن هوسا هزری و فەلسەفی، تا نوکە نەهاتینە نڤیسین، لەورا گرینگە ئەم ڤەگەرینە زیندیکرن و دەوسا خانی. مخابن، ب هەر ئەگەرەکا هەبیت، مە نکاریە بەردەوامیێ ب شۆپا هزر و فەلسەفا خانی بدەین، چونکو خانی هشمەندی و فەلسەفا خوە، ب سایا هەلبەستێ دەربریە. ئانکو خانی داستانا «مەمێ ئالان»، ب کراسێ «مەم و زین»ێ وەک چەڤەنگی دۆزا گەلێ کورد بکارئانیە(٣).

یەک ژ گرینگی و تایبەتمەندیا خانی، هەست و بەرپرسیاریا خوەیا دیرۆکی وەک پرۆژە «مەم و زین» پێشکێشی گەلێ خوە، ل قووناغەکا گەلەک دژوار کریە. هەروها نە یەکگرتنا کوردان، دخوازیتە میرەک بکاریت کوردان بکەتە یەک و ئاراستە بکەت. ئێدی داخوازێن خانی «میرا/ هێز، یەکگرتن و دەولـەت» سەنترالی بووینە، ژ بەر هندێ، تا نوکە ژی زیندی و گرینگن.

دیارە بەرا مێکاڤیلی زمانێ لاتینیێ سەردەستبوو، هەروها بەرا خانی ژی، زمانێ فارسی یێ سەردەستبوو. ئانکو چاخێ خانی، هزر و خەونێن خوە ب زمانێ کوردی دارێژتین، ل وی سەردەمی زمانێ فارسی سەردەستی خواندن و نڤیسینێ بـوو. وەک چـەوا شەرەفخانێ بدلیسی، پەرتووکا خوە «شەرەفنامە/ ١٥٩٧ ١٥٩٩»، ب زمانێ فارسی نڤیسی. هەروها ئدریس بدلیسی ژی، بەرهەمێن خوە «دیرۆکا میر و سولتانێن کوردان» ب فارسی نڤیسینە. هەرچەند بەری خانی ژی، مینا «فەقێ تەیران، حەریری و جزیری» هەبوون، بەرهەمێن خوە ب کوردی نڤیسین، راستە خانی دزانی خواندەڤانێ کوردی ل وی دەمی یێ کێمە ژی، بەلێ دیسان داستانا خوە «مەم و زین» ب کوردی نڤیسی(٤).

مرۆڤ دکاریت بێژیت، هزرا تەڤگەرا نەتەوەییا رەوشەنبیری/ نەتەوەییا سروشتی، نەک نەتەوەییا سیاسی/ ئیدیۆلۆگی، ژ بدلیسی و خانی دەسپێکریە. لەورا ئیرۆ و نەمازە ژی خانی، بۆ مە باشترین ژێدەرە، ئەم ژ خوە را بکەینە ڤەگەر، چونکو ل سەر خالێن گەوهەری یێن دەردێ کوردان «هێز/ میر، یەکگرتن و دەولەت» راوستیایە. هەروها تشتێ گرینگێ خانی، ل سەر گۆتارا «ئەقل، هزر و فەلسەفێ» کارکریە، کو ئیرۆ ژی ئەم ژ وێ ڤالاتیێ پڕ دنالین.

هزرمەند و فیلۆسۆفێن ئەلمان بەری سیاسیان/ بیسمارک، ل سەر یەکبوون/ ئۆنتۆلۆگیا کارکریە، هەروها هزرێن نەتەوەیی «لێسینگ، فیشتە و هێگێل» ب تایبەتی ژی، هێگێل د پەرتووکا خوە «پرنسیپێن فەلسەفا راست/ ١٨١٨» دا، ل سەر بنگەهێ «سیاسەت، جڤاک و دەولەت» ئاخفیە. ب راستی، چەوا هێگێل بوویە بنگەهەکێ فەلسەفا ئەلمانان، وسا ژی خانی بنواشەکێ گرینگێ هزر و فەلسەفا مەیە. پا نەخوە گەلۆ بۆچی کوردان پێکۆل نەکریە، خانی وەک راوستگەهەکا دیرۆکێ، ژ خوە را بکەنە ژێدەرەک/ دەسپێکەک بۆ هزر و فەلسەفێ؟ وەک چەوا فیشتە بوویە رێبازەک بۆ شۆرشا بیسمارکێ Bismarck ل ئەلمانیا و عەلی شەریعەتی ژی بوویە رێزانیەک بۆ شۆرشا خومەینی ل ئیرانێ. ب ڤێ یەکێ، دوو خال گەلەک گرینگن ئەم ل سەر راوستین، یەکەم دیرۆک و دووهەم دەولەت، مرۆڤ

بۆ خالا یەکەم، دکاریت پرسێن خوە ئاراستەی خانی بکەت و خالا دووهەم، مرۆڤ دکاریت هشمەندی و ئەقلێ مرۆڤێ کورد بێخیتە بەر دادگەها دیرۆکێ. ئێدی چەوا «دەما ئەلمانا خوە مەلوول و کرێت ل هەمبەر داگیرکرنا ناپۆلیۆنی دیتی، هزرمەند و سیاسیێن ئەلمان، ڤەگەرینە بنگەهێ خوەیێ باژارڤانی»( ). وسا ژی ئەڤ ڤەگەرا من بۆ خانی، ژ ئەنجامێ لاوازیا ڕەوشا مە یا ئیرۆ دهێت، چونکو مرۆڤ دکاریت خانی وەک هشمەندی و هەستێن دیرۆکی یێن ڕێنیسانسا Renaissance وی چاخی ناس بکەت.

ئەگەر هەرتم ڕێنیسانس ژ خالێن هشکێن ڕێگریا وەرارێ بکەن، دەسپێکەن؟ پا گەلۆ دڤێت ئەم کورد، ژ کیژان خالان دەست پێ بکەین؟ هێشتا ل ڤان دەڤەران، دەست ب چاکسازی و ڕێنیسانسێ نەکریە، لەورا هێشتا ئەڤ گەلە ژ دەرڤەی تەڤگەرا دیرۆکێ دژین. دیارە ئیرۆ ژ هەردەمی گرینگترە، ئەم ل سەر ئالۆزی و شاشیێن ڕاوستگەهێن دیرۆکا خوە براوستین. بنێرە ئورۆپا هند گرینگی ب دیرۆکێ دا، تاکو «دیرۆکێ جهێ خوەدێ گرتی، لەورا ئورۆپا بوو گەلێ هلبژاردەیێ دیرۆکێ»( ).

هەر پرۆژەکێ هزری، دخوازیت ئێپیستیمۆلۆگیا بەرهەم بینیت و چارەیێن دوورهێلی ل سەر ڤێ بنگەهێ بکەت، کو ئەڤە ژی دخوازیتە ئالاڤێن خوەیێ تیۆری، یاکو هزرا خوە پێ پرۆسێسە دکەت. ڕاستە ڕێنیسانس کارێ ئێلیتە/ بژارەکێیە، بەلێ خانی ب تەنێ ئەڤ کارە کریە. هەروها پرۆژێ رنیسانسێ زالبوونا ل سەر کەڤنەشۆپییە، لێ دەرفەت و ڕەوشا دڤەرێ ل وی چاخی هاریکار نەبوون، پرۆسێسا خەونێن خانی بهێتەکرن. دیسان نفش بۆ نفشی، کار ل سەر پرۆژێ خانی نەهاتیەکرن، بەلکو تەنێ پرۆژە، د ناڤ ڕووپەلێن داستانا «مەم و زین»ێ دا بوویە بەنی.

بنێرە چەوا «مێکاڤیلی یەکەم کەسە، پەیڤا دەولەت ب واتەیا نوو د پەرتووکا خوە میر دا بکارئانی»( ). وسا

> ئەگەر مرۆڤ ل بازرگانیا کوردان ژی بنێریت، کوردان باژارێن مەزن نەبوون، داکو بکارن بازرگانێن مەزن پەیدا بکەن

ژی خانی یەکەم کەسە، پەیڤا دەولەت د هەلبەستێن خوە دا بکارئانی( ). لەورا دڤێت ئەم ل سەر بەرسڤێن وان پرسان براوستین، یێن مە هێشتا هزر تێدا نەکرین یان ئەو بەرسڤێن مە باش تێر نەکرین. هەروها دڤێت ئەم نە بەس ل سەر وان خالان براوستین، یێن مە نەشیاین بکەین، بەلکو ل سەر وان خالان ژی راوستین، یێن مە شیاین بکەین. مینا خانی هەست ب «یەکگرتن و دەولەت/ ڕێنیسانسێ» کر، ڤێجا ژینگەهـ و مەرج بەرهەڤ بوون یا نە، ب ڕاستی، ئەڤ خالەکا دی یا گەنگەشێیە.

گەلۆ بۆچی ئەم ل سەر ئەگەرێن دابرانا د ناڤبەرا خانی و مە دا هاتیەکرن، نەراوستیاین؟ ڕاستە ڕەوشا دەڤەرێ و هندەک قووناغێن دژوار هاتن، ئەم ژ پرۆژێ خانی دابرین، بەلێ پا مە ب خوە ژی، پێکۆل نەکریە گرینگیا پـرۆژێ خانی ناس بکەین و بەردەوامیێ پێ بدەین. لەورا ئیرۆ ژی ل گۆر مەرجێن ڤان پرس، ڕەوش و پێشهاتان خانی راڤە و داڤە بکەین، دێ پرۆژێ وی کاریت بەرسڤا گەلەک پرسێن مە دەت. ئێدی بەردەوامی و زیندیبوونا پرس و پرۆژێن خانی، وەک دەرد و پرسگرێکێن کوردان، ژ گرینگیبوونا فەلسەفە و هزرێن وی ب خوە دهێن. بنێرە مێکاڤیلی د دیرۆکا

رۆژئاڤا دا، قووناغەکا گرینگا «سیاسەت و دەولەتێ»یە. هەروها کار و خەباتا هزرمەند و فیلۆسۆفێن ئەرەبان، دگەل «ئبن روشد و ئبن خلدون» کری، کو یەک ژ قووناغێن گرینگێن دیرۆکا هزریا خوە دانایە، بەلێ مخابن مە نکاریە هزرمەندێن خوە «خانی، جزیری و...»، بکەینە قووناغ و راوستگەهەکا «هزر، فەلسەفە، یەکگرتن و دەولـەت»ێ. دبیت مە هندەک وەک هەلبەست و هەلبەستڤانی ل سەر وان نڤیسی بن، بەلێ مە ل سەر هزر و فەلسەفا خانی چ نەکریە!

ب راستی، خانی زوو گرینگیا «یەکگرتنێ» زانیە، چونکو خالا یەکگرتن بوویە گرێیا کوریا تەڤایا ئەزموونێن جیهانێ. بنێرە خەونێن مێکاڤیلی «میر و یەکگرتن/ ١٥١٣»، بزاڤێن رۆمانسییێن ئەلمان/ ١٨١٨ ١٨٣٠ «شێلینگ، شۆپنهاوەر، ڤێبەر و فیشتە»، ب درووشمێ خوە «یەکێتیا بوونێ» و ب رێکا بیسمارکی/ ١٨٧١، بووینە ئەگەرێن یەکگرتنا ئەلمانان. هەروها تاکو ئەرەبان ژی، ل چاخێ رێنیسانسێ/ پشتی هاتنا ناپۆلیۆنی ١٧٩٨ – ١٨٠١ بۆ مسرێ، ل سەر دوو تێگەهان «یەکگرتن و پێشکەتن» خەبات دکر. دیسان بزاڤێن جوان تورکان «کۆمەلا ئیتیحاد و تەرەقی/ یەکگرتن و پێشکەتن/ ١٨٨٩»، هەمان خەون بوو.

مخابن مە کوردان نکاریە ب دەنگەکێ بلند دیالۆگێ دگەل فۆرمێن هزر و فەلسەفا خانی بکەین، چونکو ئەگەر ئەرەب کاری بن، ب رێکا شەکیب ئەرسەلان، پرسا خوەیا رێنیسانسێ «بۆچی ئەرەب/ ئیسلام پاشڤە مان و گەلێن دی پێشکەتن؟/ ١٩٣٠» ب ئارینن. گەلۆ کورد ژی، کارینە ب رێکا خانی هوسا پرسێن خوەیێن رێنیسانسێ، دەرێژ بکەن؟ ب راستی، مرۆڤ نکاریت هزرێن رێنسانسێ، بێی پرسێن رێنیسانسێ هەبن، بکەت. لەورا گرینگە مە ئەقل و پرسێن، ل ئاستێ گوهەرین و رێنیسانسێ هەبن، داکو ئەڤ جورە پرسە تەڤلی دیرۆکا مەیا زیندی ببن. راستە هەر ژ سۆفیستان/ سۆکرات، پرسا بوونێ و خوەیاتی، گرینگترین قووناغێن دیرۆکا مرۆڤاتیێ، ژ پرۆسێسا رەخنێ بووینە. گۆتارا فەلسەفی ژی، هەر ژ سەردەمێن یوونان تا ئیرۆ، گرینگیێ ب بوونێ ئۆنتۆلۆگیایێ دایە، بەلێ پا تا نوکە مە نکاریە ل پرسێن دیرۆک و بوونێ «گەلۆ بۆچی ملەتێن دی، کارین دەولەتان دامەزرینن و مە نکاریە؟» براوستین. تاکو ئەم ل سەر ئەگەرێن سەرکەتنا گەلێن دەردۆر و شکەستنا خوە نەراوستین، نکارین برینێن دەردێن خوە سارێژ بکەین. ب راستی، مرۆڤ دکاریت ب رێکا هزر و پرۆژێن خانی، پرسگرێکێن دیرۆکێ و دەلەوتا کوردی پتر فام بکەت. ئەگەر خانی وەک دەرازینکا تەڤگەرا نەتەوەییا کوردی بیت، پا دڤێت دوبـارە پێداچوون و نرخاندنا هزر و فەلسەفا «بدلیسی، خانی و جزیری»، وەک بەرپرسیاریەکا نەتەوەیی ل سەر براوستین. ئێدی خواندن و رەخنا مە یا ئەقل و کەلەپوورێ دوهی، دەرازینکا رەخنا دوورهێلێ کەڤنەشۆپیا «سیاسی، رەوشەنبیری و ئابۆری» یا ئیرۆیا گەلێ کوردە. «کەلەپوور ب خوە، خالا دەسپێکێ یا بەرپرسیاریا رەوشەنبیری و نەتەوەیە»( ). دیارە بەرسڤا ڤان پرسان ب خوە ژی، دخوازیتە شیانێن «زانستی، هزری و فەلسەفی».

ب ڤان پاشخانان، مە هەردەم پێدڤی ب ڤەگەر و گەنگەشا چاخێ خانی هەیە، داکو خەباتا خانی د هشمەندیا مە دا یا زیندی بیت، چونکو ئەو خولک و تایبەتمەندیا خانی بۆ کوردان دارێژتی، هێشتا ب گەرمی مە پێدڤی پێ هەیە. بنێرە پرۆژێ خانی، یێ سەرهەڤ و ژ دل بوو، لەورا هێشتا یێ فەر و زیندیە. ئێدی خانی کاری ب پـرۆژێ خوەیێ «یەکگرتن و دەولـەت»ێ، هەبوونا کوردان بپارێزیت، بەلێ پرسیاریا گرینگ و هەردەم، گەلۆ بۆچی ئەڤ هەمو سازی و زانکۆیێن کوردستانێ، ل ئاستێ پێدڤی، ئاورەکێ ل پرۆژێ خانی نادەن؟

نوێبوونەوە

دەروازەی هزری

تارمایی پۆپۆلیزم

لە عێراق و هەرێمی کوردستان

تەحسین تەها چۆمانی

دۆخی ئارای سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتی لە عێراق و هەرێمی کوردستان لە چەند ساڵی ڕابوردوودا، وای کردووە بزووتنەوەی جەماوەریی نوێ سەرهەڵبدەن و بێنە مەیدانی سیاسەتەوە، کە دەڵێم مەیدانی سیاسەت، باس لە ئامادەییان لە پەرلەمان و تەنانەت جومگەکانی حوکمڕانیدا دەکەم.

لە ماوەی ڕابوردوودا، زنجیرەیەک وتاری تایبەتم لەبارەی پرس و جووڵانەوەی پۆپۆلیزم لە هەرێمی کوردستان لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، لەژێر ناوی «تارمایی پۆپۆلیزم لە کوردستان، کوردستان لە گێژاوی پۆپۆلیزمدا، پۆپۆلیزم لە کوردستان»دا نووسی. لە کۆی ئەو بابەتانەدا مامەڵەم لەگەڵ گوتار و سیاسەتی میدیایی جووڵانەوە پۆپۆلیستەکاندا کردووە، دەمەوێت لێرەدا جارێکی تر بە هەمان بیرۆکە بابەتەکە فراوانتر و قسەی زیاتری لەسەر بکەم.

پرسیاری سەرەکیی ئەم بابەتە ئەوەیە، پۆپۆلیزم چییە؟ کام جووڵانەوەی سیاسی بە پۆپۆلیزم ناو دەبەین؟ ئایا جووڵانەوە سیاسییە تازە دەرکەوتووەکان لە عێراق و کوردستان دەچنە خانەی پۆپۆلیزمەوە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە، دەبێت لە چەند سەرێکەوە پێناسەکانی تایبەت بە دەستەواژەی پۆپۆلیزم بخەینە ڕوو، وەکی تر، دەبێت لۆژیک و تێڕوانینی پۆپۆلیستەکان ڕوون بکەینەوە، یان بڵێین مەرجەکانی ئەوەی جووڵانەوە نوێیەکان بە پۆپۆلیست ناو ببەین چین. لەو پێناوەدا پشت بە بۆچوونەکانی بیرمەندی سیاسیی ئەڵمانی (یان ڤێرنەر مولەر) دەبەستم، کە لە کتێبی (پۆپۆلیزم چییە)دا لەسەر ئەم پرسە وەستاوە.

پۆپۆلیزم چییە؟

«تارماییەک خەریکە جیهان داگیر دەکات؛ پۆپۆلیزم»(١). یەکێک لە کێشەکانی ناساندنی پۆپۆلیزم (Populism) وەک چەمکێکی سیاسی، پێناسەکەیەتی. تا ئەم ساتەوەختە بیرمەندانی سیاسی لەبارەی پێناسەکردنی پۆپۆلیزمەوە وەک دیاردەیەکی نوێی ناو گۆڕەپانی سیاسیی کۆمەڵگەکان، کۆک نین. سێ پرس و گرفتی سەرەکی لەمەدا هەن:

یەکەم: دەرکەوتن و کاریگەریی پۆپۆلیست و جووڵانەوە پۆپۆلیستییەکان، لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیکە جیاوازە، شێوە و ڕوخساری خۆیان دەگۆڕن، یان ڕاستتر بڵێین، پۆپۆلیزم لە هەر کۆمەڵگەیەک بە جۆرێک خۆی نمایش دەکات و دەردەکەوێت.

دووەم: ئێمە باس لە کام جۆری پۆپۆلیزم دەکەین، پۆپۆلیزمی ڕاستڕەو، چەپڕەو، پۆپۆلیزمی ئەرێنی یان نەرێنی، یان هەموویان بەیەکەوە وەک دیاردەیەک.

سێیەم: باسی پۆپۆلیزم وەک ئایدیۆلۆژیا، گوتاری پۆپۆلیستی، یان وەک جۆرێکی سازدانی سیاسی دەکەین. ئەم گرفت و کێشانە وایان کردووە یەکڕوانییەکی ئەوتۆ لەبارەی پێناسەکردنی پۆپۆلیزم نەبێت.

پۆپۆلیزم لە وشەی (پۆپۆلۆس) بە واتای هاووڵاتی، خەڵک و عەوامەوە دێت، بێگومان وەک هەر چەمکێکی سیاسی، پێشینەی مێژوویی دوورودرێژی هەیە.

بەبێ ئەوەی باس لە بەستێنە مێژووییەکەی پۆپۆلیزم بکەم، دەبێت بڵێم پۆپۆلیزم وەک ڕێگە و ڕەوشێکی سیاسی، بە زمانێکی سادە واتای لەخشتەبردن و هەڵخەڵەتاندنی هاووڵاتیان دەگەیەنێت، چونکە ئەوەی بانگەشەی بۆ دەکەن و دەیڵێن، ناتوانن لەسەر ئەرزی واقیع جێبەجێی بکەن، بەڵکو ئەوەی دەیکەن، تەنها بۆ تەفرەدانی هاووڵاتیان و سازدانێکی سیاسییە.

کاس مود (Cas Mudde)، کۆمەڵناسی هۆڵەندی، لە کتێبەکەیدا بە ناوی «سەرەتایەکی زۆر کورت لەبارەی پۆپۆلیزمەوە»دەڵێت: «زۆر ئاڵۆز نییە کە پۆپۆلیزم هەمیشە بە لەخۆگرتنی ڕەخنەی دەستەبژێری دەسەڵات و ستایشی هاووڵاتیی ئاسایی بزانین»(٢)، دەشڵێت: «پۆپۆلیزم ئایدیۆلۆجییەکی لاواز و بێهێزە، کۆمەڵگە دابەشی سەر دوو ئۆردووگای هاوچەشن و پێکناکۆک دەکات: «هاووڵاتیانی پاک و بێگەرد» لە بەرامبەر «دەستەبژێری گەندەڵ». پۆپۆلیزم پێی وایە سیاسەت دەبێت دەربڕی خواست و ویستی گشتی بێت.»(٣)

ڕافائیل لیۆژیێ (Raphael liogier)، کۆمەڵناس لە زانکۆی پاریس، پێی وایە ئێمە لە سەردەمێکی تەواو پۆپۆلیستیدا دەژین. ئەو قسەیەی هەمان قسەی ئیڤان کراستڤی بیرمەندی بولگارییە کە سەردەمی ئێمەی بە سەردەمی پۆپۆلیزم ناو بردووە. لیۆژیێ لەبارەی پۆپۆلیزمەوە دەڵێت: «دەکرێت پۆپۆلیزم وەک بانگی خەونی هەموو ڕەوشت و حەقیقەتەکانی هاووڵاتیان ببینرێت.»(٤) بە باوەڕی لیۆژیێ هەموو لەخشتەبەرەکان (فێڵبازەکان) پۆپۆلیست نین، بەڵام

> پۆپۆلیزم لەدایکبووی سەردەمی قەیرانەکانە. ئەوە قەیرانەکانن وا دەکەن ڕەوتێکی پۆپۆلیستی خۆی بە بەدیل و جێگرەوەی حزب و حکومەتەکان ببینێت

ڕەنگە هەر پۆپۆلیستێک فێڵباز بێت، چونکە بە ناوی باوەڕ و خواستی زۆرینەی هاووڵاتیانەوە قسە دەکەن و بوونەتە دەمڕاستی خەڵک.

پییر ئاندرێ تاگیف (Pierre Andre Taguieff) پۆپۆلیزم وەک کاردانەوەی هاووڵاتیان لە هەمبەر دۆخی لەئارادابووی کۆمەڵگەکاندا دەبینێت و دەڵێت: «دەکرێ پۆپۆلیزم بە کاردانەوەی ئاشکرای هاووڵاتیان لە بەرامبەر دەستەبژێران پێناسە بکەین.»(٥)

پۆپۆلیزم لەدایکبووی سەردەمی قەیرانەکانە. ئەوە قەیرانەکانن وا دەکەن ڕەوتێکی پۆپۆلیستی خۆی بە بەدیل و جێگرەوەی حزب و حکومەتەکان ببینێت، هاووڵاتیان بانگهێشت بکات و بڵێت ئێمە بە ناوی ئێوەوە لە بەرامبەر ئەواندا دەوەستینەوە.

وێڕای ئەو پێناسانەی سەرەوە، دەکرێ بڵێین ئەدەبیاتی ڕەوت و بزووتنەوە پۆپۆلیستەکان، ئەدەبیاتێکی تایبەت و پڕ لە جیاکارییە، ئەدەبیاتێکە کار لەسەر دوو بەرەی جیاواز، دوو ئۆردووگای جیاواز لە ناو یەک کۆمەڵگەدا دەکات. من و ئەو، ئێمە و ئەوان، ئێمەی هاووڵاتی، ئەوانی گەندەڵ، لەو دەستەواژانەن کە تەواوی ڕەوتە پۆپۆلیستییەکان بەکاری دەهێنن.

یان ڤێرنەر مولەر پێی وایە پۆپۆلیستەکان بانگەشەی ئـەوە دەکـەن کە ئـەوان و تەنها ئـەوان نوێنەری ڕاستەقینەی خەڵکن، ئێمە هاووڵاتین، ئێوە کێن؟ ئەم دوو ئۆردووگاییە لە ئەدەبیاتی پۆپۆلیستەکاندا، ئێستا زیاتر کاری لەسەر دەکرێت. بەبێ ئەم ئەدەبیاتە، سیاسەتی ئەوان مەیسەر نابێت، بۆیە هەمیشە جەخت لەسەر ئەو ناکۆکییە دەکـەن و تۆخی دەکەنەوە، ئەمەش وا دەکات بە پێچەوانەی حزبەکانی دیکە، بە ئاشکرا و بەبێ پەردە قسە بکەن.

لـە عـێـراق و هەرێمی کـوردسـتـان، ڕەوت و جـووڵـانـەوەی وا هەن ڕەنگە هەندێک جار تەنها دیوارێکی تەنک ڕێگر بێت لەوەی بڵێین پۆپۆلیستن، چونکە کاریگەری و سیاسەت و ئەدەبیاتیان هەمان سیاسەتی دوو ئۆردووگاییە لە کۆمەڵگەدا، هەمان بەرەنگاری و خۆبەنوێنەرزانینی گشتیی خەڵکە، دروشمەکان هەر ئەوانەن کە ڕەوتە پۆپۆلیستەکان لە ئەورووپا و ئەمەریکا و ئەمەریکای لاتین دەیڵێن و کاری لەسەر دەکەن.

لۆجیکی پۆپۆلیزم

یان ڤێرنەر مولەر لە کتێبەکەیدا (پۆپۆلیزم چییە) بە فەسڵێکی تایبەت باس لە لۆجیکی پۆپۆلیزم دەکات و چوارچێوەیەکی تیۆریی گشتیمان لەبارەی پۆپۆلیزم و پۆپۆلیستەوە بۆ دەخاتە ڕوو. مولەر ڕوونی دەکاتەوە کە ڕاستە جووڵانەوە و سەرکردە پۆپۆلیستەکان خۆیان بە نوێنەری گەل دەزانن و بە ناویانەوە قسە دەکـەن، بـەڵام ڕاستییەکەی جیاکاری لە نێوان هاووڵاتیاندا دەکەن. واتە وێڕای ئەوەی پۆپۆلیستەکان کۆمەڵگەکان دابەشی سەر دوو ئۆردووگای جیاواز (گەل و دەستەبژێری سیاسی) دەکەن، بەڵام دووبارە گەلیش دابەشی سەر دوو بەرەی جیاواز دەکەن. واتە ئەوەی پشتیوانیانن، لەگەڵ ئەوانەی لایەنگری حزبە دەسەڵاتدارەکانن. مولەر دەڵێت: «پۆپۆلیستەکان لەگەڵ ئەوەی دژە دەستەبژێرگەران، بە هەمان شێوە دژە زۆرینەشن. پۆپۆلیستەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن

که ئەوان و تەنها ئەوان نوێنەری گەلن. لایەنگرانی دیکەی سیاسی، لە دەستەی دەستەبژێری گەندەڵ و بێئەخلاقن.»(٦) ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات کە «لە دروشمە بنەڕەتییەکانی پۆپۆلیستەکاندا دیارە کە هەر کەسێک پشتیوانی ڕاستەقینەی حزبە پۆپۆلیستەکان نەبێت، لەوانەیە بەشێك نەبێت لە گەل.»(٧)

مولەر پۆپۆلیزم بە جۆرێکی تایبەتی بیرکردنەوەی ئەخلاقییانە لە سیاسەت دەزانێت و پێی وایە: «ڕەخنەگرتن لە دەستەبژێرەکان، مەرجی پێویست، بەڵام تەواو نییە بۆ پۆپۆلیستبوون.»(٨) بە باوەڕی ئەو، پۆپۆلیستەکان دژەزۆرینەن، زۆرینە بەو مانایەی پێیان وایە نابێت گەل دابەشی سەر دوو بەرە بێت، بەشێک لەگەڵ ئەوان و ئەوەی تر لەگەڵ حزبە سیاسییەکان، بە پێچەوانەوە، ئەوان کۆمەڵێکی سیاسیی گشتگەرای هاوپەیمان و یەکپارچەیان دەوێت. «کۆمەڵگەی سیاسی (polity) چیتر نابێت دەستەدەستە بێت، دەشێت کار بۆ ئەوە بکرێت هاووڵاتیان یەك بگرن و هەموویان یەك نوێنەری ڕاستەقینەیان هەبێت.»(٩) لەم ڕوانگەیەوە، مولەر دەڵێت: «بانگەشەی سەرەکیی پۆپۆلیزم جۆرێکی ئەخلاقییانەی دژەزۆرینەیە.»(١٠)

مولەر لە چوارچێوە تیۆرییەکەیدا لەبارەی جووڵانەوە پۆپۆلیستەکان و گەڕانەوەیان بۆ هاووڵاتی یان گەل، بە پێویستی دەزانێت وێنەی ئەو هاووڵاتییەمان لا ڕوون بێت کە پەیوەستە بەوانەوە، بۆ نموونە، بە گەڕانەوە بۆ سەردەمی یۆنانی کۆن، دەڵێت سێ جۆر مانای هاووڵاتی لە ئارادان؛ هاووڵاتی وەک هەموو ئەندامانی کۆمەڵگەی سیاسی. هاووڵاتی ئاسایی وەک بەشێک لە جەماوەر و هاووڵاتی وەک تەواوی میللەت. «بە دڵنیاییەوە دەستەواژەیەکی ناتەواو دەبێت ئەگەر بڵێین هەموو جۆرە گەڕانەوەیەك بۆ «هاووڵاتی» دەچێتە خانەی پۆپۆلیزمەوە.»(١١) مولەر پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە تەنها بەرگریکردن لە هاووڵاتیی ئاسایی و بەشخوراو، تەنانەت ئەگەر

> پۆپۆلیستەکان خۆیان بە نوێنەری ڕاستەقینەی گەل دەزانن، هەر ئەوەشە وا دەکات کێشەیان لەگەڵ نوێنەرایەتی نەبێت، چونکە پێیان وایە ئەوان نوێنەری ڕاستەقینەی گەلن

ڕەخنەی ڕاشکاویش بێت لە دەستەبژێرەکان، ئەوا دیسان بەڵگەی پێویست نییە بۆ پۆپۆلیزم، بەڵکو دەڵێت: «هەر سیاسەتمەدارێك یان جووڵانەوەیەکی سیاسی، ئەگەر بیەوێت پۆپۆلیست بێت، دەبێت بانگەشەی ئەوە بکات کە بەشێك لە هاووڵاتیان هاووڵاتیانی ڕاستەقینەن.»(١٢)

پۆپۆلیستەکان خۆیان بە نوێنەری ڕاستەقینەی گەل دەزانن، هەر ئەوەشە وا دەکات کێشەیان لەگەڵ نوێنەرایەتی نەبێت، چونکە پێیان وایە ئەوان نوێنەری ڕاستەقینەی گەلن و بەدوای چاکەی گشتیدا دەگەڕێن. مولەر دەڵێت: «قسەی پۆپۆلیستەکان ئەوەیە کە یەك چاکەی گشتی و تاك هەیە، هاووڵاتیان ئەو چاکەیان دەوێت. سیاسەتمەدارێك یان حزبێك (یان بزووتنەوەیەك) دەتوانێت بەبێ پێچوپەنا ئەو چاکەیە لە چوارچێوەی سیاسەتەکاندا بەکار بێنێت.»(١٣)

خاڵێکی دیکەی ئەم بەشەی مولەر پەیوەستە بەوەی بۆچی پۆپۆلیستەکان کە خۆیان بە نوێنەری گەل یان هاووڵاتیان دەزانن. ئەی چۆنە هەر لە سەرەتاوە لە دەسەڵاتدا نەبوون؟ ئەم پرسیارە بە بەشی کۆتایی بابەتەکە پەیوەست دەکەمەوە. جووڵانەوە جەماوەرییەکان لە عێراق و کوردستان، ئەوانەی بەردەوام ڕەخنە لە دەسەڵات دەگرن و بە ناوی

> زۆر توێژەری سیاسی لەو باوەڕەدان لە عێراق هەڵوێست و ڕەفتارە سیاسییەکانی سەید موقتەدا سەدر، پۆپۆلیستین

هاووڵاتیانەوە قسە دەکەن، بۆچی لە هەڵبژاردنەکاندا ناتوانن دەنگی زۆرینەی هاووڵاتیان بە دەست بهێنن و بگەنە دەسەڵات، تا لەوێدا ویستی چاکەی گشتی بەجێ بهێنن؟

تارمایی پۆپۆلیزم لە عێراق و کوردستان

یەکەم: عێراق

ئایا دیاردەی پۆپۆلیستی لە عێراق و هەرێمی کوردستان لە ئارادایە تا باسیان بکەین؟ بە ڕامان لەو تێگەیشتنەی دەڵێت لە هەر کۆمەڵگەیەکی سیاسیدا دیاردەی پۆپۆلیزم لە ئارادا بێت و سەرهەڵبدات، ئەوا دوودڵ نابین کە بڵێین گوتار و ڕەفتاری سیاسیی زۆر جووڵانەوە و کەسایەتییە سیاسییەکان گوتار و ڕەفتاری پۆپۆلیستین.

زۆر توێژەری سیاسی لەو باوەڕەدان لە عێراق هەڵوێست و ڕەفتارە سیاسییەکانی سەید موقتەدا سەدر، پۆپۆلیستین، بە تایبەت هەڵوێستەکانی دوای گەڕانەوەی لە ئێران لە ساڵی ٢٠١١دا. سەدر سیاسییەکی چالاکە، لە دوای ڕووخانی بەعس خۆی و ڕەوتەکەی بە دوو قۆناغی جیاوازدا تێ پەڕیون، واتە:

یەکەم: قۆناغی دروستکردنی هێزی چەکداری بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەمەریکا و بەشداریی سیاسی.

دووەم: قۆناغی بەرەنگاربوونەوەی گەندەڵی و بانگەشەکردنی پرۆسەی ڕیفۆرم.

سەدر سیاسییەکی جیاوازە لە نێو مەیدانی سیاسیی عێراقدا. هەن پێیان وایە ناکرێت بۆ دوورمەودا پشت بە هەڵوێستە سیاسییەکانی ببەسترێت. سەدر هەندێک جار بە ناوی شەقام و هەندێک جاریش دژ بە شەقام قسە دەکات. سیاسییەکی نیوەی ڕێیە، نازی سیاسی دەکات، دڵخوازی دەسەڵاتە و مەیلخوازی شەقامە، زۆر حەز بە سادەیی و ژیانی سیاسیی خۆی دەکات، وەک پەککەوتەیەک لە سێبەری دیوارێک چاوەڕێی نۆبەتی دەنگدانی دەکات، یان بە سەیارەی باوکی دێتە ناو شەقام و پەیام بە لایەنگرانی دەدات.

سەدر نوێنەرایەتیی ڕەوتێکی تایبەتی پۆپۆلیزمی ناسیۆنالیستی و مەزهەبی دەکات. بە ناوی گەلی عێراقەوە دژایەتیی خۆی بۆ هێزی بێگانە و دەرەکی دەردەبڕێت؛ ئەمە جیای ناکاتەوە لەگەڵ ڕەوتە ئیسلامییە کۆنەکان کە دژ بە داگیرکەر دروست بوون و تێ کۆشاون. لە ئەورووپا و ئەمەریکا ڕەوتی پۆپۆلیستی وا هەن کە دژ بە کۆچبەر خەبات دەکەن و وەک هێزی نوێی داگیرکەر وەسفیان دەکەن. سەدر لەوەتەی دەرکەوتووە، بە ناوی گەلی عێراقەوە قسە دەکات. پۆپۆلیستێکە کە هێشتا نەیتوانیوە بگاتە دەسەڵات و ڕەوتەکەی لە گەشەسەندندایە.

سەدر بە هۆی هەڵوێستە سیاسییەکانیەوە، وەک سیاسییەکی سەرنجڕاکێش سەیر دەکرێ. ئیلی ئەبو عۆن پێی وایە: «سەدر بەردەوام وەک سەرکردەیەکی پۆپۆلیست ڕۆڵ دەگێڕێت و بەشێکە لە بونیادی سیاسیی عێراق.»(١٤) هەڵوێستە بەردەوامەکانی سەدر لە پشتیوانی و ناوهێنانی هەمیشەیی (گەل، خەڵک، هاووڵاتیان) وەک بەشێکی ستەملێکراوی ناو کۆمەڵگەی سیاسی عێراق، وای کردووە کە وەک سەرکردەیەکی پۆپۆلیست ناو ببرێت، هەرچەندە وەک مولەر دەڵێت، هەموو پشتیوانییەک ناچێتە خانەی

پۆپۆلیزمەوە، بە تایبەت ئەمە بۆ سەدر زۆر جێی تێڕوانینە، چونکە «سەدر سەرکردەیەکی هەلپەرستە و بەردەوام هەوڵی داوە شەپۆلی نارەزایی خەڵک لە بەرژەوەندیی زیادکردنی لایەنگر و شوێنکەوتوانی بەکار بهێنێت.»(١٥) بە گشتی، «تەرکیزی موقتەدا لەسەر ریفۆرم و چاکسازی، بنەمای زۆر لە خۆپیشاندانەکان بووە.»(١٦)

سەدر لەسەر هەر پێشهاتێکی نوێی عێراق، بە پەیامێکی کورت و تەموومژاوی هەڵوێستی خۆی دەردەبڕێت. بنکە جەماوەرییەکەی کردووەتە گوشارێکی جدی لەسەر حکومەت، بەردەوام بە ناوی هاووڵاتیانەوە هەڕەشە دەکات: «بەرژەوەندیی هاووڵاتیان نەکەنە ئامانج، ئەوان بۆ ئێمە هێڵی سوورن.»(١٧) ئەم هەڵوێستانە و سەرنجراکێشیی ڕەفتارەکانی سەدر، وایان کردووە لە دوو هەڵبژاردنی ڕابوردوودا زۆرترین کورسیی پەرلەمان بۆ خۆی دەستەبەر بکات، بەڵام هێشتا نەگەیشتووەتە ئەو ئاستەی بە تەنیا حکومەت پێک بهێنێت. بە گشتی، گوتار، ڕەفتار و هەڵوێستەکانی سەید موقتەدا سەدر خەسڵەت و تایبەتمەندیی پۆپۆلیستییان هەیە و هەندێک جار بە سەرکردەیەکی پۆپۆلیستی ناسیۆنالیستی و مەزهەبی ناوی دەبرێ.

دووەم: هەرێمی کوردستان

سەبارەت بە هەرێمی کوردستان، دەتوانین بڵێین «یەکەم بزووتنەوەی جەماوەریی نوێ بۆ ساڵی ٢٠٠٩ دەگەڕێتەوە، کە بۆ یەکەم جار لە جەستە و گیانی بزووتنەوەی گۆڕاندا زۆر بە ڕوونی و وردەکارییەوە دەرکەوت.»(١٨) ئەو بزووتنەوەیە لە ناو یەکێتییەوە سەری هەڵدا و بە ناوی گۆڕان خۆی ڕاگەیاند.

دەرکەوتنی بزووتنەوەی گۆڕان، سەرەتای دەرکەوتنی تارمایی ڕەوتی پۆپۆلیزم بوو، کە نەوشیروان مستەفا ڕابەرایەتیی دەکرد. بزووتنەوەی گۆڕان

> دەرکەوتنی بزووتنەوەی گۆڕان، سەرەتای دەرکەوتنی تارمایی ڕەوتی پۆپۆلیزم بوو

جەمسەری دووەمی ئاراستەی سیاسی بوو، کە سنووری ڕوئیای سیاسیی خۆی لە گوتار و میدیادا لەگەڵ حزبەکانی دیکە جیا کردەوە. بە گەڕانەوە بۆ گوتار و بەرنامەی کاری بزووتنەوەکە لە ڕووی ڕێکخراوەیی و میدیاییەوە، دەبینین کە چۆن خۆیان وەک نوێنەری ڕاستەقینەی هاووڵاتیان خستە ڕوو.

بزووتنەوەی گۆڕان یەکەمین بزووتنەوە بوو کە کاری لەسەر دوو ئۆردووگایی کۆمەڵگەی سیاسیی هەرێمی کوردستان کرد. وتارەکانی نەوشیروان مستەفا لەو ڕووەوە دەرخەری ئەو ڕاستییەن، بە تایبەت گوتارە تەلەفزیۆنییەکەی لە (KNN) بەر لە ٢٠٠٩/٧/٢٥. لەوێدا بە هەشت خاڵ ستراتیژی کاری بزووتنەوەکەی ڕوون کردەوە، کە تایبەتمەندی و خەسڵەتی پۆپۆلیستیی پێوە دیار بوو. نەوشیروان ڕای گەیاند: «دەمانەوێت ببینە بزووتنەوەیەکی سیاسی کە گوێگرتن لە خەڵک و ڕەنگدانەوەی خێرا بەرامبەر بە داواکارییەکانیان ئامانجی یەکەممانە.»(١٩) دەشڵێت: «هەوڵی ئێمە گرێدانەوەی سیاسەتە بە خەڵکەوە، ئێمە هەڵەی حزبی تر دووبارە ناکەینەوە، وا دەکەین کێشەکانی خەڵک نەکەوێتە پەراوێزەوە.»(٢٠) «ئێمە لەم بزووتنەوەیە بۆ ئەوە کار دەکەین کە دەسەڵاتێکی زۆرتر بکەوێتە دەست خەڵک، دەست نوێنەرە ڕاستەقینەکانی خەڵک.»(٢١)

کارکردن و سیاسەتی نەوشیروان مستەفا و بزووتنەوەی گۆڕان، کارکردن بوو لەسەر چەمکی ئێمە و ئەوان، بەرەی گەندەڵان و عەدالەتخوازان، بەرەی ئەخلاقگەرایی و نائەخلاقی، بەرەی نوێنەرە ڕاستەقینەکانی خەڵک و بەرەی نوێنەرانی قۆرخکەر.

سەرلەبەری گوتار و سیاسەتی گۆڕان لە سەرەتای دەرکەوتنیەوە سیاسەت و گوتارێکی پۆپۆلیستی بوو، بە جۆرێک، ئەو گوتارە سەری کێشا بۆ بەڵێنە بەناوبانگەکەی گۆڕان کە وتیان (مووچەی کابانی ماڵ دەدەین)، ئەمە بۆ ئەزموونی دووەمی بەشداریی گۆڕان بوو لە هەڵبژاردنی ٢٠١٤. هەر لەو قۆناغەشدا گوتار و سیاسەتی گۆڕان وەک سیاسەتێکی پۆپۆلیستی کۆتایی دێت و دەبێتە بەشێک لە سیستمی سیاسیی باو.

ئێستا بزووتنەوەی گۆڕان پاشەکشەی کردووە. ئەم جۆرەی سیاسەتی پۆپۆلیستی لە بەرنامە و ستراتیژی نەوەی نوێدا ڕەنگ دەداتەوە. ئەوان پەرە بە ئەزموونی سەرەتای بزووتنەوەی گۆڕان دەدەن، سیاسەت بە (دەسکەتووری قوڕاوی و دەبەی بەتاڵی نەوت) دەکەن، بۆ ئەوان هاووڵاتیان ئامانجی سەرەتا و یەکەمن، بە ناوی هاووڵاتیان و کێشەی خەڵکەوە سیاسەت دەکەن و پێیان وایە تەنها ئەوان نوێنەری ڕاستەقینەی خەڵکن، بەڵام ئەزموونی هەردوو جووڵانەوەکە تا ئێستا ئەوەی پێ وتووین کە جووڵانەوەیەکی بێناسنامە و بێ بیروباوەڕێکی جێگیرن.

یەکێک لەو تێبینییانەی لەسەر جووڵانەوە پۆپۆلیستەکان هەیە، ئەوەیە کە ئەوان ناتوانن لە ئاست بەڵێن و کارنامەی خۆیاندا بن، بەڵێنەکان جێبەجێ ناکەن، هەر ئەوەی گەیشتنە دەسەڵات، سنوورێک لە نێوان خۆیان و ئەو هاووڵاتییانەدا دادەنێن کە پێیان دەوتن هاووڵاتیی ڕەسەن و بەشخوراو.

سەرچاوەکان:

١. پوپولیسم چیست، یان ورنر مولەر. ترجمە، بابک واحدی، نشر، بیدگل، چاپ اول، ١٣٩٦ تهران. ل١٥.
٢. مقدمەای خیلی کوتاە بر پوپولیسم، کاس موود، ک. ر. کالت واسر، ترجمە، احمد موثقی- حسن اعمایی. نشر، نگاە معاصر، چاپ یکم، ١٣٩٨ تهران. ل٢٤.
٣. هەمان سەرچاوە. ل٢٤
٤. ظهور پوپولیسم ملی نو، پیر آندرەتاگیف- رافائل لیوژیە، ترجمە، دکتر منصور وثوقی، انتشارات چاپخش، چاپ اول، ١٣٩٦، تهران. ل٨٩.
٥. هەمان سەرچاوە. ل٣٤.
٦. پوپولیسم چیست، یان ورنر مولەر. ترجمە، بابک واحدی، نشر، بیدگل، چاپ اول، ١٣٩٦ تهران. ل٢٧.
٧. هەمان سەرچاوە، ل٢٧-٢٨.
٨. هەمان سەرچاوە. ل٢٧
٩. هەمان سەرچاوە. ل٢٩
١٠. هەمان سەرچاوە. ل٢٨
١١. هەمان سەرچاوە. ل٣٠
١٢. هەمان سەرچاوە. ل٣٠
١٣. هەمان سەرچاوە. ل٣٣
١٤. مقتدی صدر بهترین امید امریکا، آنکال ووهرا، سایت دیپلماسی ایرانی.
١٥. موقتەدا سەدر، سەرکردە پۆپۆلیستەکەی نێو پرۆسەی سیاسی عێراق، بێستون حسێن عارف، گۆڤاری جۆرنال، ژمارە ٤٦، سلێمانی، ئازاری ٢٠٢٠. ل٢٦
١٦. هەمان سەرچاوە.ل٢٢
١٧. موقتەدا سەدر، تویتەر، ٢٨ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٢
١٨. بزووتنەوەی جەماوەری نوێ، موعتەسەم نەجمەدین، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠١٨. ل٦٥
١٩. دەقی وتاری نەوشیروان مستەفا بۆ هەڵبژاردنی ٢٠٠٩/٧/٢٥. تەلەفزیۆنی (KNN). یوتیوب.
٢٠. هەمان سەرچاوە.
٢١. هەمان سەرچاوە.

گروپەکانی فشار

حەسەن بارام

گروپەکانی فشار بریتین لەو ڕێکخراوانەی نوێنەرایەتیی بەرژەوەندیی تایبەتی هەندێك لەگروپەکانی نێو کۆمەڵگا دەکەن، لەڕێگای دروستکردنی فشارەوە بۆ سەر دەسەڵاتداران، بەئامانجی دەرکردنی یاسا و ڕێکاری جیاجیا بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە تایبەت وهاوبەشەکانی ئەو جۆرە گروپانە.

دیموکراسییەتی نوێ زامنی پراکتیکردنی مافە سیاسییەکانی هاوڵاتیانە، بەتایبەتی لە ئاستی تاکدا. شارەزایان جەخت لەسەر پێویستیبوونی ماف و ئازادییە پیرۆزەکانی تاك دەکەنەوە و پێیانوایە پارێزگاری لەم مافە لەڕێگای دەنگدانی نهێنییەوە دەبێت، بەڵام دەکرێ بڵێین ئایا بەمە ئیدی مافەکانی تاك بەرجەستە و بەرقەراردەبن؟ چونکە تاك بەتایبەتی لەوڵاتە پێشکەوتوو و دیموکراتەکاندا، جگە لەو مافە بۆی هەیە ئەندام بێت لەچەندین ڕێکخراوی جودا جودادا، ئیتر ئەو ڕێکخراوە سەندیکایی بێت یاخود پیشەیی یان هەرجۆرە کۆمەڵەیەکی لەو چەشنە.

کۆی ئەم ڕێکخراوانەش، ئەندامەکانیان ملکەچ دەکەن و دەبێت ئینتما وپەیوەستبوونی خۆیان وەکو تاك بەڕێکخراوەکەوە ڕابگەیەنن. زۆرجار ئەم کۆمەڵانە یان گروپانە بەهەردوو ئاراستەی سایکۆلۆجی وکۆمەڵایەتیدا کاریگەریی جەوهەری دەخەنە سەر تاك. دیارە خودی ئەو گروپانەش دابەش دەبن بۆ سەر دوو ئاست:

- گروپە بچوکەکان.
- گروپە گەورەکان.

هەرچی گروپە بچوکەکانن(جورج هومانز) وا پێناسەی کردوون کە: ڕێکخراوێکن لە کۆمەڵێك خەڵك پێکهاتوون و هەموویان یەکتر بەباشی دەناسن(١) ئاشکرایە ئەم جۆرە بەپێی قەبارە و ماهیەت تواناکانیان دیاریکراو و بەرتەسکە و دووریش نییە کاریگەرییەکانیان لەئاستی دەسەڵات و کۆمەڵگادا وەکو پێویست نەبێت، کەچی گروپە گەورەکان، چ وەك قەبارە، چ وەك ئەندام و قورساییان، کاریگەری زیاتریان دەبێت بۆ سەر هەر پرۆسەیەك، یان بۆ دروستکردنی هەر جۆرە فشارێك بۆ سەر دەسەڵات و سەرچاوەکانی بڕیار.

دەکرێ بەشێوەیەکی گشتیش وا گروپەکانی فشار بناسێنین کە ئەم گروپ و ڕێکخراوانە خاوەنی ئامانج و

> حزبە ڕامیارییەکان ئامانجی سەرەکی وکردەییان گەیشتنە بەدەسەڵات، ئارەزوو دەکەن پراکتیزەی دەسەڵات بکەن

بەرژەوەندیی هاوبەشن و هەرگیز ئامانجیان گەیشتن نییە بەدەسەلات، بەڵکو پتر کار بۆ دروستکردنی فشار بۆ سەر دەسەلات دەکەن، بەمەبەستی دروستکردنی گۆڕانکاری بۆ بەرژەوەندیی گروپێك یان توێژێکی دیاریکراو، هەندێکجار بەرژەوەندی گشتی گەل و وڵات لای ئەم گروپانە جێگەی گرنگ و مەبەست نین(٢).

جیاوازی نێوان گروپەکانی فشار و حزبە سیاسیەکان

دیارە لەڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە، لەڕووی کار وئامانجەوە، لەڕووی فۆرم و بەرنامەوە، جیاوازییەکی گەورە لەنێوان گروپەکانی فشار و حزبە سیاسییەکان هەیە، ئەمەش بەپلەیەك بۆ سروشت و جۆر و تایبەتمەندی هەر یەك لەم دوو جۆرەی فۆرمی کارکردن لەهەر وڵاتێکدا دەگەڕێتەوە.

بێگومان لەفەزای دیموکراسیەتی راستەقینە و بێگەرددا، هەردوو لایەن زۆر بەئازادی کار بۆ پراکتیزەکردنی پەیام وبەرنامەکانیان دەکەن، هەرچەندە سیستەمی کارکردن و جۆری پەیوەندی و گەیاندنی پەیامەکان، دیسان لەڕووی تیۆری و پراکتیکییەوە ئێجگار جودان. گەلێك لەشارەزایان، چۆن کۆمەڵێك خاڵی نێگەتیڤیان ئاراستەی حزبە سیاسییەکان کردووە، دوو هێندەیش ڕەخنە وتێبینییان لە سەر ڕەوتی کارکردنی گروپەکانی فشار هەیە، بۆ نمونە هەندێکجار بەتوندی ئەم گروپانە تۆمەتبار کراون بەوەی کوێرانە ملکەچی سەرۆکەکانیانن، یان هەندێکجار لەپێناو بەرژەوەندییە تایبەتەکانیان پەنا دەبەنە بەر وتەکەی میکیاڤیللی کە دەڵێ ئامانج پاساوی دەستاوێژدەداتەوە (الغاية تبرر الوسيلة) و دوور دەکەونەوە لەشێوازە ئاکارییەکان. ئەمانە و چەندین تۆمەتیتریش دەخەنە ئەستۆیان، ڕەنگە ئەم تۆمەتانەش هەموو ئەو گروپانە وەك یەك نەگرێتەوە، چونکە گەر دیقەتی بەرنامە و کار و ئامانجی هەریەك لەو گروپانە بدەین، ئەوا بێشك هەست بەجیاوازی نێوانیان دەکرێت، ئێستا دەکرێت رۆشنایی بخەینە سەر هەندێك لەو جیاوازییانەی نێوانیان(٣).

یەکەم: حزبە ڕامیارییەکان ئامانجی سەرەکی وکردەییان گەیشتنە بەدەسەڵات، ئارەزوو دەکەن پراکتیزەی دەسەڵات بکەن، بەڵام گروپەکانی فشار بەشێوەیەکی ناڕاستەخۆ ئارەزووی دەسەڵات دەکەن لەڕێگای کەسیکەوە خۆی لەدەسەڵات دا بێت وکاریگەری جۆراوجۆر دەخەنە سەری.

دووەم: گروپەکانی فشار بەزۆری بەرژەوەندی تایبەتی لایان مەبەست و ئامانجە، هەمیشە لەکاردان بۆ دەسکەوتی باشتر و تایبەت، کەچی حزبە سیاسییەکان بەرنامەیان کارکردنە بۆ بەرژەوەندیی

گشتی کۆمەڵانی خەڵك.

سێهەم: ژیانی دیموکراتی کەمتر بەکارە لەنێو گروپەکانی فشاردا، هەموویان ملکەچی بڕیار و فەرمانی کەسی یەکەمن، بەڵام ژیانی دیموکراسی لەنێو حزبە سیاسییەکاندا زیاتر بەرقەرار و پەیڕەوکراوە، ئەگەرچی لای هەندێك لەحزبە سیاسییەکان ژیانی دیموکراسی لاواز و ناکامڵە.

چوارەم: گروپەکانی فشار لەبەر ئەوەی لەدەسەڵات نین، هیچ جۆرە بەرپرسیارێتییەك ناکەوێتە ئەستۆیان، بەڵام حزبە سیاسییەکان لەبەر ئەوەی ئامانجیان گەیشتنە بەدەسەڵات و فەرمانڕەوایی، هەروەها خۆیان بەخاوەنی بەرژەوەندییە گشتییەکانی خەڵك دەزانن، لەکاتی هەر ڕووداوێکدا بەرپرسیارێتی گەورە و مێژوویی ئەکەوێتە ئەستۆیان.

پێنجەم: جیاوازیی زۆر لەنێوان حزب و گروپەکانی فشاردا هەیە، بەتایبەتی لەڕووی ڕێکخراوەیی و فۆرم و ڕێبازی کارکردن و ئامانجەکانەوە.

تایبەتمەندی گروپەکانی فشار

وەك هەر گروپ و ڕێکخراوێکیتر، ئەم جۆرە گروپانەش خاوەنی کۆمەڵێك ئامانج و تایبەتمەندین، دەکرێت وەکو شوناس و سیما بۆ ئەو گروپانە دیقەت بدرێن، لای خوارەوە هەوڵدەدەم بەشێك لەخەسڵەت و بتایبەتمەندییەکانی گروپەکانی فشار بخەمەڕوو:

یەکەم: کۆمەڵێک خەڵکن لەنێو دەزگایەکدا خۆیان ڕێکدەخەن، لەنمونەی یەکێتییەك، یان کۆمەڵەیەکدا.

دووەم: بەرژەوەندییەکی هاوبەش پێکەوەیان دەبەستێتەوە، بەزۆریش بریتییە لە بەرژەوەندیی مادیی.

سێهەم: کۆمەڵێك ئامراز وەکو فشار و کارتێکەر بۆ گەیشتن بەئامانجەکانی بەکاردێنێت.

چوارەم: فشار لەسەر دەسەڵاتی سیاسی دروست دەکەن، بۆ ئەوەی گوێ بۆ داخوازییەکانیان بگرێت.

> هەندێکجار بەتوندی ئەم گروپانە تۆمەتبار کراون بەوەی کوێرانە ملکەچی سەرۆکەکانیان

جۆری گروپەکانی فشار

دەکرێ گروپەکانی فشار بۆ سەر دوو جۆر دابەش بکەین، ئەگەرچی لەچەندین ڕووەوە خاڵی هاوبەش و جیاوازیشیان هەیە، بەڵام لەتایبەتمەندییە گشتییەکەدا هەردوو جۆرەکە لەژێر چەتر و چوارچێوەی گروپەکانی فشاردا کار دەکەن:

یەکەم: کۆمەڵەکانی بەرژەوەندی

ئەم جۆرە خاوەنی ئەم خەسڵەت و ئامانجانەی لای خوارەوەیە:

- بەرگری دەکات لەبەرژەوەندییە مادییەکان، لەنموونەی کۆمەڵەکانی بازرگانی و خاوەن کارەکان و سەندیکا و یەکێتییە پیشەییەکان.

دووەم: کۆمەڵەکانی هزر و بیر

ئەمانە تێدەکۆشن لەپێناو چەسپاندنی بیروبۆچوونە دیاریکراوەکانی خۆیان، لەنمونەی بیرۆکە سیاسی و ئاکارییەکانیاندا. ئەم جۆرە زیاتر هاوشێوەی ئەو گروپانەن کە بەرگری لەمافەکانی مرۆڤ دەکەن.

هەندێکی تر لەلێکۆڵەران، جۆریکیتر لەدابەشکارییان بۆ گروپەکانی فشار کردووە، بەم شێوەیەی لای خوارەوە(٤).

یەکەم / گروپەکانی فشاری سیاسی(lobbies):

ئەم گروپانە خاوەن بەرژەوەندی سیاسیی تەواون، لە رێگای پیاوانی دەسەلات و کاربەدەستە بالاکانەوە، فشار دروست دەکەن بۆ دەستکەوتی سیاسی، لە نمونەی لۆبیی جوو لە ولاتە یەکگرتووەکان.

دووەم / گروپەکانی فشاری نیمچە سیاسی:

هاوشێوەی سەندیکای کریکاران و یەکێتییە پیشەییەکان. ئەمانە لە رێگای فشاری سیاسییەوە کار دەکەن بۆ ئەوەی دەسکەوتی ئابوری و کۆمەڵایەتییان دەست بکەوێت.

سێهەم / گروپەکانی فشاری خاوەن ئامانج:

ئەم گروپانە بەپێی جیاوازی ئامانجەکانیان لەیەکتر جودان، زیاتر کۆمەڵەی خاوەن بیروباوەڕ و بەرنامەن، کار دەکەن بۆ ئامانجی نەتەوەیی وەك کۆمەڵەی یەکێتیی ئەوروپا و کۆمەڵەی(الحکومة العالمیة)، هەروەها گروپەکانی بەرژەوەندیی تایبەت، کار بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندی تایبەتی ئەندامەکانیان دەکەن.

چوارەم / گروپەکانی فشار بۆ بەرگریکردن لەبەرژەوەندی ولاتانی بیانی:

لەنموونەی لۆبیی زایۆنی و یابانی و ئەوانیتر.

ئامرازەکانی گروپەکانی فشار

دیارە ئەم جۆرە گروپانە کۆمەڵێك کەرەستە و ئامرازیان لەبەر دەستە بۆ فەراهەمکردنی کار وبەرنامەکانیان، بەزۆری لەرێگای ئەم ئامرازانەوە دەتوانن فشارەکانیان زیاد و فراوان بکەن بۆ سەر دەسەلات و ناوەندەکانی بڕیار و زیاتر خۆیان لەم ئامرازانەی لای خوارەوە دەبیننەوە:

ئامرازی یەکەم: پەیوەندیکردن بەحکومەتەوە، لەرێگای(دۆستایەتی، بەخشینی پارە، ئاهەنگ و بۆنەکان، ناردنی نامە).

ئامرازی دووەم: دروستکردنی کاریگەری لە سەر ئەندام پەرلەمانەکان، ئەمەشیان لەرێگای (دروستکردنی فشار بۆ سەریان، هاوکاریکردنی داراییان لەکاتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا).

ئامرازی سێهەم: جۆشدانەوەی رای گشتی وەك(دەرکردنی بلاوکراوە، رێکخستنی کۆڕ و سیمینار، بەکارهێنانی کەرەستەکانی راگەیاندن).

ئامرازی چوارەم: بەکارهێنانی توندوتیژی و ناڕەزایەتی و پەکخستنی کار و...هتد.

پەراوێز و سەرچاوە:

١. دکتور محمود خیری عیسی ودکتور بطرس بطرس غالي، المدخل فی علم السیاسة، المصدر السابق، ص٣٢٠.
٢.المصدر السابق، ص٣٢٠.
٣.صالح جواد کاظم و د. علي غالب العاني، الانظمة السیاسیة، المصدر السابق، ص١٠٧ + د. طارق علی الربیعي، الاحزاب السیاسیة، المصدر السابق، ص٧٣-٧٤.
٤. دکتور محمود خیری عیسی ودکتور بطرس بطرس غالي، المدخل فی علم السیاسة، المصدر السابق، ص٣٢٠-٣٢١.

فاشیزم و سیاسەتی فاشیستی
لە سەردەمی مۆدێرندا

کاررزان کاوسێن

فاشیزم ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی و بزاڤێکی کۆمەڵایەتی بوو کە لە ساڵانی پێش جەنگی دووەمی جیهانەوە لە ناوەڕاست، باشوور و خۆرهەڵاتی وڵاتانی ئەورووپا سەری هەڵدا و لە وڵاتانی تریش لایەنگری هەبوو. فاشیزم لە دوای جەنگی دووەمی جیهان کۆتایی هات و ئەوەی لە شێوەی حزب و بزاڤدا مابوو، بە ڕەسمی قەدەغە کران، بەڵام دواتر بزاڤی نیۆفاشیستی بە ناوی جیاجیاوە سەریان هەڵدایەوە کە شوێنکەوتەی زۆریان هەبوو و هێشتاش ماون.

فاشیستەکان ئایدیاڵەکانی ڕۆشنگەرییان هەر لە ئازادی، دیموکراسی، مافی مرۆڤ و ئەقڵانییەت ڕەت کردەوە، هەرچەندە خودی ئازادی و دیموکراسییان دەکردە ئامرازێك بۆ چالاکی و گرتنەدەستی دەسەڵات. تەنانەت لەمرۆشدا، بەپێی لۆژیکی فاشیستەکان، ژیان ململانێیەکی بێبەزەییانەیە بۆ زاڵبوون و باڵادەستی و دەبێ دوای باڵادەستبوون، ئامرازەکانی گەیشتن پێی بنبڕ بکرێن.

سیاسەتی فاشیستی هێشتا سیاسەتێکی باوە لە تەواوی وڵاتانی جیهاندا و لەو وڵاتانەشدا کە بە دیموکرات لە قەڵەم دەدرێن، حزب هەن ئەم سیاسەتە پیادە دەکەن. سیاسەتی فاشیستی بە شێوەیەکی سەرەکی کارتێکراوە بە سیاسەتی بزاڤی ناسیۆنال سۆسیالیستی ئەڵمانی. فاشیستەکان لە پانتاییەکانی کۆمەڵگەدا سیاسەتی «ئێمە لەدژی ئەوان» پیادە دەکەن و مێژووی «ئێمە» بۆ هۆکاری سیاسی دەقۆزنەوە. ئەم سیاسەتەش زۆر بوار دەگرێتەوە، هەر لە بواری نەتەوەیی و کولتوورییەوە تا دەگاتە بواری جێندەری.

فاشیستەکان ئیش لەسەر نۆستالۆژیا دەکەن و کار دەکەن بۆ زیندووکردنەوەی ڕابوردوویەکی ئەفسانەیی و پێشکەشکردنی بە نەوەی ئێستا وەك ڕابوردوویەکی پاك کە دەبێ ئاییندەی ناکام بەپیت و ڕەنگرێژ بکات. بێگومان ئەو ڕابوردووە ئەفسانەییە بۆ پاساودانی «واقیعی خەوشدار»ە و پاکێتییەکەی بێبنەمایە. بۆ نموونە، لە بواری نەتەوەییدا، لەبەرئەوەی لە سەردەمی ئەتاتورکەوە ئایدیۆلۆژیایەکی پان تورکیزم کار دەکات، تاوەکو ساڵی ١٩٩١ نەتەوەی کورد بە تورکی شاخاوی ناودێر دەکران و ناوهێنانی کورد و کوردستان لە وڵاتی تورکیا لە لایەن دەوڵەتی تورکەوە قەدەغە کرابوو. ئەم سیاسەتە فاشیستییە نیۆعوسمانییە «ڕابوردووی پاك»ی عوسمانیزمی دەهێنایەوە بەرچاوی خەڵك، کە

خاك و ڕەعییەتێکی زۆری لەژێر دەستدا بوو.

لە ڕووی جێندەرییەوە، سیاسەتی فاشیستی ئەفزەڵییەت دەداتە هەرەمی باوکسالاری و ژن تەنها کالایەکی وەچەخستنەوەیە لەپێناو بەردەوامیی میللەت. زۆر جار لەم سۆنگەیەوە، بە بیانووی ئاوردانەوە لێی و بەرزکردنەوەی پێگەکەی، ژن بێبەها دەکرێت. ئەم سیاسەتە دژی بزاڤەکانی ژنە بە فێمینیزمیشەوە، چونکە ئەم بزاڤانە هەوڵن بۆ سەربەخۆکردنی ژن و داڕینی تەواوەتی لە ڕۆڵی خێزانی و دایکایەتی.

سیاسەتێکی تری فاشیستی بریتییە لە بێبەهاکردنی خوێندن، پسپۆڕی و زمان. ئەگەر ئەم بوارانە بێبەها بکرێن، دەسەڵات و شوناسێکی خێڵەکی سەرهەڵدەدات کە ڕێبەرایەتیی مێگەلێکی بێماریفەت دەکات. لە واقیعێکی وەهادا، هیچ ڕەخنە و دیبەت و هەڵسەنگاندنێك لە ئارادا نابێت و کۆمەڵ لە سێبەری ڕێبەرێکدا بە ئاسانی ئاڕاستە دەکرێت. بۆیە ئەم سیاسەتە کار دەکات بۆ ڕەخساندنی میدیای گەوجێنەر و زانکۆی بێدەنگ و ڕەزامەند.

لێدانی دامەزراوەکانی خوێندنی باڵا لە لایەن حزبی فاشیستییەوە، لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی ڕێکخراودایە. کاتێك ڤیکتۆر ئۆربانی ڕاستڕەو لە هەنگاریا دەسەڵاتی گرتە دەست، باشترین زانکۆ کە زانکۆی (ئەورووپای ناوەڕاست) بوو و سەربەخۆ بوو لە دەوڵەت، وەکو دامەزراوەیەکی بیانی ناساندی کە دەیەوێ بەهای جیهانگەری و ئایدیای لیبراڵ بڵاو بکاتەوە؛ لە ئەنجامدا، لە ڕێگەی پەرلەمانەوە هەندێ لە تواناکانی وەك زانکۆیەکی ئەمەریکیی سنووردار کرد. بە هەمان شێوە، کاتێك لە ساڵی ٢٠١٦دا هەوڵی کودەتا لە دژی ڕەجەب تەیب ئەردۆگان لە تورکیا شکستی هێنا، زیاتر لە پێنجهەزار ئەکادیمی و مامۆستای زانکۆ لە کارەکانیان دوور خرانەوە، پاش ئەوەی بە چەپ و دیموکراسیخواز تۆمەتبار کران. وەك چۆن ڤیکتۆر ئۆربان لە ترسی لیبراڵیزەبوون، قوتابخانەکانی خستە ژێر کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی دەوڵەتەوە، ئەردۆگانیش پاش بردنەوەی ڕیفراندۆم لە ساڵی ٢٠١٧دا، مەنهەجێکی نوێی بۆ قوتابخانەکان گەڵاڵە کرد کە ئامانج لێی بێبەهاکردنی ئایدیاڵە سێکیولارەکان و بنبڕکردنی تیۆرە زانستییەکانی دژ بە ئایدیۆلۆژیا دینییەکەی بوو.

بزاڤی فاشیستی کار لەسەر بەرهەمهێنان و مۆبەلایزکردنی تاکەکان لە ناو مێگەلێکدا دەکات. هەر وەك ڤیکتۆر کلیمپیرەر لەبارەی زمانی ڕایخی سێیەمەوە دەیگوت، ئامانجەکەی بریتییە لە داماڵینی تاك لە تاکێتییەکەی، لە کەسایەتییەکەی و کردنی بە مێگەلی دەستەمۆی بیرنەکەرەوە بۆ ئەوەی بۆ هەر کوێیەك بویسترێ، ئاڕاستە بکرێ. ئەم زمانە زمانی پەرگیریی بەکۆمەڵە.

هەندێ لە بزاوتە ڕاستڕەوەکان لە کۆمەڵگەی کوردییشدا هەمان کارەکتەریان هەیە و ئیش لەسەر پرۆژەی خەساندنی ئاگایی ئەندامەکانیان دەکەن لەپێناو بەردەوامبوونیاندا. ئەم بزاڤانە چ لە هەندێك مینبەری مزگەوتەکانەوە، یان لە ڕێگەی کەناڵە میدیاییەکانەوە، تووڕەیی، ترس و سۆزی خەڵك جۆش دەدەن. کاتێك دامەزراوەی خوێندنی باڵا دەخەسێنرێت و لە ڕێگەی میدیایەکی گشتی و تایبەتەوە درۆ و پروپاگەندەی ناڕاست لە دژی بەها و ئایدیاڵە مرۆییەکان بڵاو دەکرێتەوە، واقیعێکی ناڕاست یان شێواو دێتە کایەوە. لەو حاڵەتەدایە کە خەڵکی ناتوانن ڕاستی و ناڕاستی لەیەك جیا بکەنەوە. دەشێت بوترێت لێرەوە کۆی واقیع بە ویست و ئارەزووی سەرکردەی فاشیستی ڕەنگرێژ دەبێت و درۆ و ناڕاستی دەگاتە ئاستێك کە هیچ دەرەنجامێکی نەرێنیی نەبێت.

لەم سەردەمەدا، یەکێك لە کایەکانی سیاسەتی فاشیستی بریتییە لە وروژاندنی (تیۆرەکانی گەلەکۆمەکێ)، بۆ ئەوەی لەمەڕ ڕووداوێکی گرنگ

کە ڕووی داوە، بەدگومانی لای خەڵك دروست بکەن. ئەگەر میدیای ڕەسمیی وڵات قەیرانێك یان لەناوبردنی کەسایەتییەکی کاریگەر ڕوون بکاتەوە، لەوانەیە حزبێکی کارەکتەر فاشیست بە پاساوی بڵاوکردنەوەی زانیاریی ناڕاست، ئەم ڕوونکردنەوەیە بە لاڕێدا ببات و وێنەیەکی هاودژی واقیع لە مێشکی خەڵکدا بچەسپێنێت. هەندێ جار سیاسەتی تیۆری گەلەکۆمەکێ سەرکەوتووش دەبێت لە گۆڕینی ئاڕاستەی ڕووداوەکـان. لەم ڕووەوە، فەیلەسووفی نـاوداری سـەدەی بیستەم، هانا ئارێنت لە کتێبی (بنەماکانی تۆتالیتاریزم)دا دەنووسێت: «پەنهانی و ڕازئامێزی بووەتە پێوەری یەکەمی هەڵبژاردنی بابەتێك... کاریگەریی ئەم جـۆرە پروپاگەندەیە تایبەتمەندییەکی سەرەکیی کۆمەڵانی مۆدێرن پیشان دەدات. ئەوان باوەڕ بە هیچ شتێك ناکەن کە دەیبینن یان دەیبیستن، بەڵکو تەنها بـاوەڕ بە خەیاڵیان دەکەن...» بەم شێوەیە، خەڵك دەهێنرێتە سەر ئەو باوەڕەی کە بەردەوام لەودیو واقیعی بینراوەوە شتێکی پەنهان هەیە کە کەسێك یان لایەنی جیاواز دەتوانێت قسەی لەسەر بکات.

زۆر لەو حزب و بزاڤانەی بـرەو بە سیاسەتی فاشیستی دەدەن، باوەڕیان بە ڕێکخستنی هەرەمی هەیە، بۆیە کینەیەکی بنەڕەتییان بەرانبەر بە بەهاکانی ئازادی و یەکسانی هەیە و ئیش لەسەر پیرۆزکردنی کۆمەڵێکی هەڵبژاردە و لە ناویشیدا سەرکردەیەکی هەڵبژاردە دەکەن کە مێژووی ئەفسانەکراو بڕیاری لەسەر داون. لەبەر ئەوەی بەگوێرەی لۆژیکی فاشیستی یاساکانی سروشت ئازادی و یەکسانیی کرداری نین، لە ناو کۆمەڵگەشدا کرداری نین و تەنها دەسەڵاتێك کە لە هەرەمێکی باوکسالارەوە شۆڕ دەبێتەوە، دەتوانێ کۆمەڵگە پـەروەردە بکات و بە ڕێوە ببات. هەر بەم پێیەش، سروشتی جێنەتیکی و بایۆلۆژیی ژن بڕیار لە چارەنووسی پێگەکەی لە هەرەمی کۆمەڵگەدا دەدات.

سیاسەتی فاشیستی کاریگەرییەکی نەرێنیی گەورەی لەسەر پەروەردەی تاك و کۆمەڵگە هەیە و دەبێت، چونکە یەکەم وەزیفەی بریتییە لە ناوانی ئێمە لە بەرانبەر ئەواندا. ئێمە هەمیشە پیرۆز، ژیر، پاك و باشترین، لە کاتێکدا کە ئەوان پۆخڵ، بێئەسڵ و سووکن. هەمیشەش تیۆریزەکردنی ئەم بۆچوونە ئاسانە و لە سەرچاوەیەکی ڕێکخراوەوە ئاڕاستە دەکرێت. لێرەشەوە وەڵامی ئەو پرسیارەی جۆناسان هایت بەرجەستە دەبێت کە بۆچی خەڵکی باش و خراپ بەگوێرەی دین و سیاسەت پۆلێنبەندی دەکرێن. هەر وەك لە کۆمەڵگەکانی تردا، لە کۆمەڵگەی کوردییشدا دین و سیاسەت دەبنە ئامرازی سازدانی باوەڕی گشتی و لەم نێوەشدا بزاوتە ڕاستڕەوە توندەکان دەگەڕێنەوە بۆ ڕەگوڕیشەی سەرهەڵدان و بەدەسەڵاتگەیشتنیان، بۆ ئەوەی سەرنجی گشتی ڕابکێشنەوە و جارێکی تر و لە فۆرمی جیاجیادا، بە هێزەوە، بێنە مەیدان.

سەرچاوەکان:

1.Victor Klemperer, The Language of the Third Reich (New York: Continuum, 1947), 20–21.

2.Stanley, Jason. How Fascism Works: The Politics of Us and Them. First edition. New York: Random House, 2018.

3.Arendt, Hannah, 19061975–. The Origins of Totalitarianism. New York:Harcourt Brace Jovanovich, 1973.

لەبارەی (پۆپۆلیزم)ەوە

رەنج جەعفەر

چەمکی پۆپۆلیزم

مەبەست لە پۆپۆلیزم ئەو پەتا سیاسییەیە کە بیری سیاسی تووشی دەبێت، بەو ئاراستەیەی گێڕانەوەی پیرۆزییە بۆ گەل، یا نەتەوە، یان ڕەگەز، یاخود خاوەن ناسنامە بچووکەکان. بەو ئامانجەی ئەو ئاراستەیە فریادڕەسی نەهامەتییەکانی دنیای نوێیە کە خۆی لە کۆچبەران و دەستە کۆمەڵایەتییە پەراوێزخراوەکاندا دەبینێتەوە. لە لایەکی دیکەوە، پۆپۆلیزم بەئامانجگرتنی بژاردەیەکی دیاریکراوە لە گوتاری سیاسیدا. دیارە لە یەکەمین بانگەوازدا جەماوەر لە دژی دەستەبژێری باڵای دەسەڵات دەجووڵێنێ، ئەوەش بە ڕەخنەگرتن لە دروشمەکانی دەستەبژێری دەسەڵاتدار، لەوەی ئەو دروشمانە تەنها وشە ڕیزکردنێکی بەلاغییانەیە. پۆپۆلیزم چەمکێکی ئەقڵانی نییە، ئەمەش بەوەی نەیاری بزاڤی سیاسی و دەستەبژێرانی سیاسییە و دەیەوێت باز بەسەر ئەو قەوارە سیاسییە کاریگەرانەدا بدات، ڕوو دەکاتە کەسانی ئاسایی ناسیاسی و بە دروشمی سەرنجڕاکێش کۆیان دەکاتەوە و بۆ کۆکردنەوەی دەنگ بەکاریان دەهێنێ.١

پۆپۆلیزم بزووتنەوە یاخود پرۆگرامێکی سیاسییە، بە زۆری لە کاتی هەبوونی گلەیی و گازندەی چینێکی کۆمەڵگەدا سەرهەڵدەدات و هەوڵی ڕازیکردنی جەماوەر دەدات. سەرەتای بەکارهێنانی چەمکەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی نۆزدەیەم. کەس، یان ڕەوت، یاخود حزبی پۆپۆلیستی هەمیشە لە هەوڵی گەورەکردنی ناڕەزایەتی و گازندەکانە، سەرەڕای بچووکییان، ئەویش بۆ بەدەستهێنانی دەنگی جەماوەر.

لە بنەڕەتدا بزووتنەوەی پۆپۆلیستی، هیچ ئایدیا یاخود ئایدیۆلۆژیایەکی نییە و بێبەرنامەیە. واتە تاکە ئامانجی پۆپۆلیزم قایلکردنی خەڵکی عەوامە. هەر بەرنامەیەک، یان سیستمێکی سیاسی کە پۆپۆلیزم بونیادی بنێت، ناتوانێت پلانی درێژخایەنی هەبێت و بیخاتە بواری جێبەجێکردنەوە. بە کورتی، هەمیشە چینی دەسەڵاتدار و نوخبە لە لایەن پۆپۆلیستەکانەوە ناشیرین دەکرێن. تێڕوانینی جیاوازی پۆپۆلیستی لەمەڕ ناساندنی خەڵك هەیە، دەکرێت ئەم جیاوازییە لەسەر بنەمای جیاوازیی چینایەتی، ئەتنیک (نەژادی)، یان نەتەوە دروست بێت. پۆپۆلیستەکان هەمیشە پێیان وایە دەسەڵاتداران لە هەوڵی قۆرخکردنی بەرژەوەندییەکانی خەڵکدان بۆ مەرام و مەبەستی قیزەونی خۆیان.

بە گشتی، بزووتنەوە پۆپۆلیستییەکان لە لایەن کەسێکی کاریزماتیک و دیار و بەرچاوەوە ڕێبەری دەکرێن، کە خۆیان وەک دەنگی گەل و جەماوەر نیشان دەدەن. لە فەلسەفەی سیاسیدا پۆپۆلیزم بە لایەکدا ناکەوێت و سەر بە لایەکی دیاریکراو نییە. واتە دەکرێت چەپڕەو یاخود ڕاستڕەو بێت. لێرەشەوە دەکرێت پۆپۆلیزم پەیوەستی کۆمەڵێک ئایدیۆلۆژیای تری وەک ناسیۆنالیزم، لیبرالیزم یان سۆسیالیزم بێت.٢

> تاکە ئامانجی پۆپۆلیزم قایلکردنی خەڵکی عەوامە. هەر بەرنامەیەك، یان سیستمێکی سیاسی کە پۆپۆلیزم بونیادی بنێت، ناتوانێت پلانی درێژخایەنی هەبێت

هەروەها دەکرێت بڵێین پۆپۆلیزم بەرنامە، یان بزووتنەوەیەکی سیاسییە بە ناوی هاوولاتی ئاساییەوە دژی دەستبژێرێکی فەرمانڕەوا. زۆر جار پۆپۆلیزم ڕەگەزی ڕاستڕەو و چەپڕەو کۆ دەکاتەوە. سەیر دەکەین هەندێك جار دژایەتیی کۆمپانیا و خاوەن بەرژەوەندییە دارایی و بازرگانییە گەورەکان دەکات و جارێکی تر دژی حزبە سۆسیالیستی و پارتە کرێکارییەکانی ئێستایە.٣

پۆپۆلیزم ڕێباز و تێگەیشتنێکە لە سیاسەتدا کە جەخت لەسەر بیرۆکەی گەل دەکاتەوە. ئەم ڕەوتە سیاسی و کۆمەڵایەتییە خۆی وا پیشان دەدا کە لە بەرەی گەلە دژی کەمینە دەستەبژێرەکان کە ئاستی گوزەران و بارودۆخیان لە چین و توێژەکانی کۆمەڵگە باشترە. ئەم تێڕوانینە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕەوتە سیاسی و دەستە و کۆمەڵانەی لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە دەرکەوتن.٤

ڕەهەندی مێژوویی

دیاردەی پۆپۆلیستی ڕیشەیەکی کۆنی هەیە، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی یۆنانی دێرین. دەرکەوتنی

> لە چارەگی کۆتایی سەدەی ڕابوردووەوە تێبینیی ئەوە کرا کە پۆپۆلیزم بە شێوازی گەشەی سەند و ناڕوونییەك لە چەمکەکەیدا بوو

کلێۆن وەک میللەتخەڵەتێن و هەروەها هەندێک لە ئەفسەرەکانی سوپا لە ئیمپراتۆریای ڕۆمانیدا بە وتارەکانیان خەڵکیان لە دژی دەسەڵات هان دەدا و سۆزیان بە لای خۆیان ڕادەکێشا، ئەمەش بۆ ئەوەی خۆیان بگەن بە دەسەڵات، گرووپێکی نافەرمی لە ئەنجوومەنی پیرانی ڕۆمانەکان پروایان بە بیرۆکەی ئاپۆرای خەڵک هەبووە، پەنایان بردووەتە بەر ڕیفراندۆم، لە دیارترینیان پۆلیوس سیزەر و سیزەر ئۆگستۆسە، ئەوانە بە سەرەتای دەرکەوتنی بیری پۆپۆلیستی ئەژمار دەکرێن.٥ هەردوو شۆڕشی فەڕەنسا و ئەمەریکاش سروشتێکی پۆپۆلیستانەیان هەبوو. لە نەوەدەکانی سەدەی نۆزدەیەمدا یەکەم حزبی پۆپۆلیستی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەرکەوت، ئەو بزاڤە پۆپۆلیستییە ڕیشەیەکی چینایەتیی هەبوو و پشتئەستوور بوو بە چینی کرێکاران و جووتیاران کە لەسەر دەستی دەستەبژێرێکی دەوڵەمەند و خاوەن بانکەکان و کۆمپانیاکانی هێڵی ئاسن دەچەوسێنرانەوە، ئەمەش ڕق و کینەی لێ کەوتەوە. لە پەنجاکانی سەدەی بیستەمدا پۆپۆلیزم ئاماژەیەک بوو بۆ هەردوو حزبی پێشکەوتنخواز کە تیۆدۆر ڕۆزفێڵد ڕابەرایەتیی دەکرد و حزبی مەکارتییەکان کە جۆزیف ڕیمۆند مەکارتی ڕابەری بوو. شۆڕشە سۆسیالیستییەکانی ئەمەریکای لاتینیش بە پۆپۆلیست ناسران. لە وڵاتانی عەرەبییشدا بزووتنەوەی ناسیۆنالیستیی ناسری بۆ هێنانەدیی خەونی یەکگرتنی عەرەب زۆر لە کۆمەڵانی خەڵکی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە. بەعسییەکانیش هەڵگری هەمان دروشم بوون بە ناوەڕۆکێکی فاشیستانەوە.

ڕەهەندەکانی پۆپۆلیزم

زیاتر لە سەدەیەکە پۆپۆلیزم وەک فیکر و پیادەکردن بە شێوەیەکی فراوان بڵاو بووەتەوە، ڕەنگ و ڕووی جیاوازی بە خۆوە بینیوە کە بە هۆی تایبەتمەندیی کولتووری و سیاسیی لۆکاڵی و وەرچەرخانی ناوچەیی و جیۆسیاسیی جیاجیاوە دەرکەوتوون. ئەو ڕەوەندە مێژووییە بەرهەمهێنەری ئاراستە نوێیەکانی پۆپۆلیزمە لە ئەمەریکای لاتین و ئەورووپا و ئاسیا و ئەفریقادا.

پۆپۆلیزم ئەوەندە بڕەوی نەبوو، بەڵام ئەو زەمینەیەی بۆی هاتە کایەوە، دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێک هۆکار کە قووڵایی خۆیان هەیە و پەیوەندیدارن بەو قەیرانە ڕیشەییانەوە کە دیموکراسی و لیبرالیزم لەگەڵ خۆیان هێنایان. هەموو ئەو هەوڵدانانە بۆ ئەوە بوون پۆپۆلیزم نەشونمای پێ بکرێ و تا ئاستێک ببێتە جێگرەوەی ئەوەی لە دنیا و سیاسەتدا هەیە؛ گەرەنتیی ئەوەشیان داوە کە گەل لە خەوش و مەترسییەکانی دیموکراسی دەرباز دەکەن و خواست و ویست و سەروەریی جەماوەر بەرجەستە دەکەن.

تێڕوانینی لێکۆڵیاران بۆ پۆپۆلیزم، لە گۆشەنیگای جیاوازەوەیە، هەندێکیان گرنگی بە گوزارشتە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان دەدەن. هەندێکی دیکەیان لە هەڵسوکەوتی سەرکردە پۆپۆلیستەکان ورد دەبنەوە، کە پێداگری دەکەن لە پەیوەندیی نزیک و تاک بە تاکی جەماوەر، لەگەڵ ئەوەدان ئامرازە باوەکانی پەیوەندیی نێوان سەرکردە و جەماوەر نەمێنێ، بە تایبەتی لە ئەمەریکای لاتین. دیارە ئەوەش لەبەر

ئەوەیە، پێیان وایە بۆشایی و نامۆبوون لە نێوان سەرۆک و جەماوەرەکەی دروست دەبێ. هەندێکی دیکە گرنگییەکی زۆر دەدەن بە پەیوەندیی سیاسیی سەرۆک لە شێوازی گوتارداندا، ئەو گوتارەی لەسەر ئاستێکی بەرفراوان ڕەزامەندیی جەماوەری لەسەرە و جەمسەرگیریی دروست دەکا لە نێوان دەستەبژێری فەرمانڕەوا لە لایەک و جەماوەر لە لایەکی دیکەوە. بێگومان گفتوگۆیەکی زۆر هەیە لەبارەی شێوازە جیاوازەکانی مامەڵەکردنی پۆپۆلیستەکان، کە زۆر وەستایانە کاری لەسەر دەکرێ، هەرچەندە وا دەکەوێتە بەر چاو هەڕەمەکییانە لەسەر زار و زماندایە و لە کرداردا بەرجستە دەبێت.

لە چارەگی کۆتایی سەدەی ڕابوردووەوە تێبینیی ئەوە کرا کە پۆپۆلیزم بە شێواوی گەشەی سەند و ناڕوونییەک لە چەمکەکەیدا بوو، بە تایبەتی دوای ئەوەی لە شیکاریی سیاسیی هاوچەرخدا بەرەوی پەیدا کرد، لەگەڵ ئەوەشدا، هەندێ ئاڕاستەی تیۆری هەن بە نەرێنی لە پۆپۆلیزم دەڕوانن و بەوە خەتاباری دەکەن لە هەوڵی بەردەوامدایە دەست بەسەر دامەزراوەکانی دەسەڵاتدا بگرێت، گومانیشیان هەیە لە کارەکتەرە سیاسییەکانیان. هەروەها پێویستە ئەوەش بزانین گوتاری پۆپۆلیستی وا سەیری ڕکابەرەکانی دەکات کە هۆکاری هەموو ئەو قەیرانە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییانەن کە هەندێ وڵات پێیاندا تێ پەڕیون.

هەندێک لەو لێکۆڵیارانەی ڕەخنەگرێکی زۆر توندی ئەو دەستەبژێرە سیاسییانەن کە تێڕوانینی خۆیان بەسەر جەماوەردا دەسەپێنن، داوای ئەوە دەکەن وریای پۆپۆلیستەکان بین، سەرەڕای ئەوەی چەمکی پۆپۆلیزم لە بڕێک شیکاریدا بەکار دەهێنرێت و گوتاری پۆپۆلیستەکان لە ناسنامەی سیاسی - نیشتمانیدا ئامادەیە، بەڵام ناکرێ ئەو ڕەوشە داببڕێنرێ لە کەڵەکەبوونی قەیرانەکان و شکستی بەرنامەی کاری ڕیفۆرمیستی لە چارەسەرکردنیان.

> یەکێك لە کێشەکانی دیموکراسی و هەڵبژاردن، ئەو مزایەدە سیاسییەیە کە کاندیدی حزبەکان لە بانگەشەی هەڵبژاردندا دەیکەن و گفتی گەورە بە گوێی دەنگدەراندا دەدەن

یەکێک لە کێشەکانی دیموکراسی و هەڵبژاردن، ئەو مزایەدە سیاسییەیە کە کاندیدی حزبە سیاسییەکان لە بانگەشەی هەڵبژاردندا دەیکەن و گفتی ئەوەندە گەورە بە گوێی دەنگدەراندا دەدەن کە لە توانادا نییە جێبەجێ بکرێن. هەموو ئەو بەڵێنانەی حزبەکان چوار ساڵ جارێک بە خەڵکی دەدەن و دەیکەنە بەرنامەی هەڵبژاردن و چاپی دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە و دواجار توانای جێبەجێکردنیان نییە، دەبنە هۆی ئەوەی کۆمەڵانی خەڵک ڕەشبین بن لە بەرامبەر پەرلەمان و حکومەت و تەواوی سیستمی سیاسی. لێرەوە ئەو بۆشاییە دروست دەبێ لە نێوان حزب و دەنگدەراندا، ئەمەش هۆکارێکی سەرەکیی کەمبوونەوەی ڕێژەی بەشداریی خەڵکە لە هەڵبژاردنەکاندا.

پۆپۆلیزم و فاشیزم

فاشیزم و نازیزم لە سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمدا دەرکەوتن، لەسەر بنەمای نەتەوەپەرستی کە خۆی لە دنەدانی هەستی نەتەوەیی و ڕەگەزی ناباب و ڕەگەزی نزمدا دەبینییەوە، وەک ئاڕاستەیەکی تەواو پێچەوانە لەگەڵ بنەماکانی دیموکراسی کە ئازادیی تاک و دادوەری و یەکسانییە، لە هەلومەرجی دوای شکستی وڵاتانی میحوەر لە بەرامبەر وڵاتانی هاوپەیمان، ئەو

> لە ئایدیۆلۆژیای فاشیزم و نازیزمدا مێژووی نەتەوە و ڕەگەز دەکرێنە بنەما، دەوڵەت پاشکۆی نەتەوەیە و تاک و کۆمەڵە کۆمەڵایەتییەکان پاشکۆی دەوڵەتن

هەلومەرجەی دوای جەنگ ئەڵمانیای خستە ژێر باری قەرزێکی زۆرەوە، بۆ ئیتاڵیاش هەروا، ئیمپراتۆری عوسمانی بە تەواوی هەڵوەری، نازیزم لە ئەڵمانیا بە ڕێبەرایەتیی ئەدۆلف هیتلەر و فاشیزم لە ئیتالیا بە ڕێبەرایەتیی مۆسۆلینی. ئەوەی یەکەمیان شانازیکردن بە جەرمەنیزم و دووەمیان هیوابەخشی گەڕانەوە بوو بۆ ڕۆڵی ڕۆمای دێرین، خۆیان کرد بە فریادڕەسی خـۆدەربـازکـردن لە شکستی دوای شـەڕ، بەمەش ڕەوڕەوەی مێژوویان ڕاکێشا بەرەو ماڵوێرانییەکی گەورەتر. ئەتاتورکیش لە پاشماوەی داروپـەردووی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا بـووە ڕێـبـەری تورکە نەتەوەپەرستەکان و دەوڵەتی تورکیای فاشستیان دامەزراند.

حکومەتەکەی هیتلەر هزری نەژادپەرستیی لە دژایەتیکردنی گەلی جووددا بەرجەستە کرد. پڕوابوون بە باڵایی نەژادی ئەڵمانی، فۆرمی ناسیۆنالیزمێکی توندوتیژ و عەوامانەی لێ دەرچوو، ناسیۆنالیزمێک کە یەکێتیی نەتەوەیی لە هاوخوێنیدا گرێمانە کرد و وەک ڕاستییەک سەپاندی. دژایەتیکردنی جووش پاساوێک بوو بۆ ئاسانکردنی هەڵچوونە جەماوەرییەکان، لەبەر ئـەوەی جوو پێکهاتەیەکی ئایینی-کۆمەڵایەتیی ئەڵمانی بوو، بە ئاسانی بوو بە کەیسێک بۆ ڕق و جیاوازیی ڕەگەزی لە بەرامبەر ئەو تێڕوانینانەی جوو هەیانبوو و لەگەڵ نازیزم ڕێک نەدەهاتنەوە. لێرەدا سەرەتاکانی ئینتەرناسیۆنالیزم و دیموکراسی لەگەڵ بنەماکانی سیستمی دەسەڵاتی ڕەهای فاشیزم و نازیزم، کە خۆی لە ناسیۆنالیزمی پەڕگیردا دەبینێتەوە، تـەواو پێچەوانە دەبێتەوە، تەنها بیری تەسکی نەتەوەیی لەبەرچاو دەگرێ. لە سایەی ئەو سیستمەدا تاک بوونەوەرێکی بێبەهایە، ئەمە لە کاتێکدا یەکێک لە بنەما سەرەکییەکانی دیموکراسی، ئازادیی تاکە. نەتەوە لە فیکری فاشیزمدا کۆمەڵەیەکی ڕێکخراوەییە و بەشێک نییە لە ئیرادەی تاکەکان، ئەو ئیرادەیە لە دەستەبژێرێکدا فۆرمۆلە دەبێ کە ڕابەرێکی کاریزمی ئاڕاستەیان دەکات٦.

بنەماکانی فاشیزم کە مۆسۆلینی لە ساڵی ١٩٢٢دا لە ئینسکلۆپیدیای ئیتاڵیدا ڕای گەیاند، بریتی بوو لە بێکەڵکیی ئاشتی، دژایەتیی بیری سۆسیالستی و هەموو بیروباوەڕێکی چەپ و پێشکەوتنخوازانە تا دەگاتە دیموکراسی و پلۆراڵیزم، پەیڕەوکردنی سیستمێکی گشتگیری میلیتاری لە بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا، بڕوابوونێکی بێئەندازە بە قارەمانیی ڕابەر و پیرۆزکردنی٧.

لە ئایدیۆلۆژیای فاشیزم و نازیزمدا مێژووی نەتەوە و ڕەگەز دەکرێنە بنەما، دەوڵەت پاشکۆی نەتەوەیە و تاک و کۆمەڵە کۆمەڵایەتییەکان پاشکۆی دەوڵەتن، خەڵک و میللەت گرنگییەکی بنەڕەتییان هەیە. تەواوی ئەو بنەمایانەی نازیزم و فاشیزم کاریان لەسەر کردوون، بریتین لە لەقاڵبدانی کۆمەڵگە و دەوڵەت، پۆپۆلیستبوونی ئەو بیروباوەڕە لەوەدایە گوتارە سیاسییەکەی بارگاوییە بە قسەکردن بە ناوی خەڵک و پابەندکردنی تاک بە ملکەچکردنێکی بێچەندوچۆن بە ڕابەرێک بەبێ ئەوەی بواریان هەبێ بیر بکەنەوە لەوەی چارەنووسیان بەرەو کوێ دەبات.

پۆپۆلیزم لە کوردستان

ئەگەر پۆپۆلیزم وەک دیاردەیەکی سیاسی سەیر بکەین، ئەوا پێویستە لە زەمینەی سەرهەڵدانی ئەو دیاردەیە تێ بگەین. کاتێک دیموکراسی وەک سیستمی سیاسی دەکەوێتە قەیرانی پراکتیزەکردنی بنەماکانی خۆیەوە، پۆپۆلیزم لە ناو هەناوی جەماوەر، کە خۆی لە تاکە نارازییەکاندا دەبینێتەوە، چەکەرە دەکات.

بۆ ئەوەی لەو زەمینەیە تێ بگەین، پێویستە ئاماژەیەکی خێرا بە بنەماکانی سیستمی دیموکراسی بکەین کە بە درێژایی پرۆسەی خۆتەواوکردنی لەسەری وەستاوە. کریستیان دولا کە یەکێکە لە بیرمەندانی فەرەنسا، کتێبێکی لە ژێر ناوی ‹فەلسەفەی سیاسەت لە جیهانی هاوچەرخدا› لە ساڵی ٢٠٠٠ بڵاو کردەوە و پێی وایە ڕەوایی دیموکراسی لەسەر سێ بنەما وەستاوە، کە فەلسەفەی بوون و مانەوەی ئەو سیستمەیە.٨

بنەمای یەکەم: بریتییە لە خوێندنەوەی بەرامبەر و هەڵکردن و لێبوردەیی، کە دەگەڕێتەوە بۆ جۆن لۆک. لەسەر ئەو بنەمایە، دەوڵەت یان حکومەت دەبێت ئازادیی بیروباوەڕی سیاسی، فەلسەفی، ئایینی و نەژادی بۆ هاووڵاتیان دابین بکات.

بنەمای دووەم: کە ناوەڕۆکی سیستمی دیموکراسییە، بریتییە لە جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری کە بە مەرجە گرنگەکانی سیستمی دیموکراسی دادەنرێت. داڕێژەری ئەو بنەمایە گەورە بیرمەندی فەرەنسی ‹مۆنتیسیکۆ›یە، جێبەجێکردنی ئەو بنەمایە سەروەریی یاسا دەستەبەر دەکا و پارێزەری هاووڵاتیانە لە سەرەڕۆیی و ملهووڕیی دەسەڵاتداران.

بنەمای سێیەم: کە لە لایەن ژان ژاک ڕۆسۆ دانراوە، ئەویش دادوەریی کۆمەڵایەتییە. ئەو بنەمایە گرنگیی خۆی هەیە لە هێنانەدیی هاوسەنگیی کۆمەڵایەتی لە نێوان چین و توێژە کۆمەڵایەتییەکان و تەواوکاری دوو

> پیادەکردنی دیموکراسی و پلۆرالیزم وەك میکانیزمی بەیەکەوەژیان، لە پرۆسەی مێژوویی خۆیدا بەرهەمهێنەری کولتووری دیموکراسییە

بنەماکەی ترە.

پیادەکردنی دیموکراسی و پلۆرالیزم وەک میکانیزمی بەیەکەوەژیان، لە پرۆسەی مێژوویی خۆیدا بەرهەمهێنەری کولتووری دیموکراسییە کە تەواوی کایەکانی ژیان دەگرێتەوە و دەرفەت لە بەردەم تاکدا دروست دەکات لەوەی بەشدارییەکی کارای سیاسیی هەبێ لە هەڵبژاردنەکاندا. لە هەمان کاتدا، لە وڵاتانی تازەپێگەیشتوودا پارادۆکسێک لە نێوان کولتووری میرات و بنەماکانی دیموکراسیدا هەیە. کەڵکەڵەی تاکڕەوی و خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات و قۆرخکاری و گەندەڵی، دەبێتە هۆی ئەوەی دەرفەتی یەکسان لە بەردەم هاووڵاتیاندا کەم بێتەوە، ئەوە بە تایبەتی لەو کاتەی کۆمەڵگە تووشی قەیرانی ئابووری دەبێت، چینی ناوەڕاست هەڵدەوەرێ بۆ چینی هەژار و هەژارانیش دەچنە خوار هێڵی هەژارییەوە. لەمەوە زەمینە لەبار دەبێ بۆ دەرکەوتنی تاکی ناڕازی کە ناسنامەیەکی دیاریکراوی کۆمەڵایەتییان نییە و سەر بە توێژە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکانن.

قەیرانە ئابووری، مەعریفی، کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان کاریگەریی ڕاستەوخۆیان لەسەر یەکتر هەیە، زەمینەی دروستبوونی قەیرانی ڕەوایی، فەرمانڕەواییە، ئەمە لە کاتێکدا حکومەت

> لەگەڵ هەڵکشان و بەردەوامیی قەیرانەکان، متمانە بە دەسەڵات نامێنێ، بەمەش شیرازەی کۆمەڵایەتی تێك دەچێ

ناتوانێ وەک پێویست خزمەتگوزارییە گشتییەکان پێشکەشی هاووڵاتیان بکات، وەفاداری و پابەندبوونی هاووڵاتیانیش کەم دەبێتەوە، لەگەڵ هەڵکشان و بەردەوامیی قەیرانەکان، متمانە بە دەسەڵات نامێنێ، بەمەش شیرازەی کۆمەڵایەتی تێک دەچێ و هاوکاریی کۆمەڵایەتی نامێنێ، بەدوایدا ترازان و ناکۆکی و دژیەکی لە دیاردەوە دەبن بە کێشەی گەورە، تا رادەی ئەوەی کۆی نارەزاییەکان لە رەوشی قەیراناویدا بە سانایی بەرەو توندوتیژی و زیانگەیاندن بە دامەزراوەکانی دەوڵەت سەردەکێشن، یان نارەزایی توێژێکی دیاریکراو بەسە بۆ بەلارێداچوونی رەوتی خۆپیشاندانەکان، ئەمە وێنای رووداوەکانە لە زۆنی سەوزی هەرێمی کوردستان.

هەموو ئەوانە زەمینەی دەرکەوتنی تاکی نارازیی سەر بە چین و توێژەکانی کۆمەڵگە پێک دێنن، بە هۆی کەڵەکەبوونی قەیرانە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان و چارەسەرکردنی قەیران بە دروستکردنی قەیرانی دیکە. دەستەوەستانیی دامودەزگاکان لە پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییە سەرەکییەکانی وەک ئاوی خواردنەوە، کارەبا، رێگەوبان... کاریگەریبە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەو رەوشە بەسەر تاکی نامۆوە، ئەوەیە خۆی بە کەم و بێنرخ بزانێ، بە رادەیەک، بە سانایی دەکەونە ژێر کاریگەریی کەسانی پۆپۆلیستی شەقامەوە، ئەوەش بەو هیوایەی لە ئازار و کێشە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکان رزگاریان بێت.٩

بەر لە دروستبوونی باڵی ریفۆرم و ململانێی باڵەکان، دیاردەی نارەزایی هەر هەبوو، بەڵام بە دوورکەوتنەوەی سەرانی ئەو باڵە بە سەرکردایەتیی کۆچکردوو، نەوشیروان مستەفا ئەمین لە (ی.ن.ک) و دامەزراندنی کۆمپانیای وشە، بووە قۆناغی یەکەمی دامەزراندنی بزووتنەوەی جەماوەریی گۆڕان، خۆشی بووە رێبەری کاریزمایی ئەو بزووتنەوەیە.

لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٨ وە بە روونی دەردەکەوێت، کە گوتارە رەخنەییە توندەکانی نەوشیروان بۆ جیابوونەوەیە لە (ی.ن.ک). وتارە دروشمئامێزەکانی کە ئاراستەی هەموو چین و توێژەکان بوو، بەمەش توانیی دەنگە نارازییەکانی شەقام یان جەماوەر بخاتە خزمەتی مەرامە سیاسییەکانی، جەماوەری ئیسلامی سیاسییش کەوتنە کایەی ئەو بزووتنەوە جەماوەرییە نوێیەوە، ئەمەش بە هۆی خاڵی لاوازی ئیسلامییەکان کە نەیانتوانیوە و ناتوانن رێبەری کاریزمییان هەبێ و ناکۆکییە مێژووییەکانیان و سەرچاوەی دارایی و سیاسی و مەعریفییان کە ئیسلامی سیاسیی عەرەبییە، رێک نایەتەوە لەگەڵ بزووتنەوەی نیشتمانیی گەلی کوردستان، بۆیە لە سێبەری بزووتنەوەی گۆڕاندا جووڵاون.

رووداوەکانی ساڵی ٢٠١١ی وڵاتانی عەرەب، کە بە بەهاری عەرەبی ناسرا، کۆمەڵێک گۆڕانکاری و قەیرانی سیاسیی هێنایە پێشەوە، کە دەرئەنجامی قەیرانی دەسەڵات و تاکرەویی رژێمەکانی ئەو وڵاتانە بوو. هێزی سیاسی و جەماوەری نوێ کە ئیسلامی سیاسییە، لە بەناو میانرەویانەوە تا ئەوپەڕی توندرەو و تەکفیرییەکانیان بوونە کارەکتەری زەقی ئەو رووداوەکان. هەرێمی کوردستانیش کەوتە ژێر کاریگەریی ئەو رووداوانە، ئەوە بوو لە ١٧ی شوبات

تا ١٩ی نیسانی ٢٠١١، هێز و حزبە هەژموونخواز و پۆپۆلیستەکان بەرامبەر ئەزموونی دیموکراسیی ناتەواوی ئەم هەرێمە هاتنە مەیدان و بەردەرکی سەرای سلێمانییان لێ بوو بە مەیدانی تەحریری میسر و تونس و وڵاتانی عەرەبیی دیکە.١٠

بزووتنەوەی گۆڕان وەک هێزێکی جەماوەریی نوێ و لە سێبەرەکەشیدا ئیسلامی سیاسی، نەوەیەکیان پـەروەردە کرد کە نەک هەر یاخی، بەڵکو بەدەر بوو لە پێوەر و بەهاکانی ڕەوشتی سیاسی، نەوەیەکی بازاڕی (موهاتەرەچی)، ئاژاوەگێڕ. نەوەیەک کاری کرد بۆ ڕیسواکردنی بەرامبەر تا ڕادەی بەئەهریمەنکردنی دەسەڵات و ڕەتکردنەوەی ڕەهای بەرامبەر، بە شێوەیەک کە سەرەداوەکانی جەماوەری ناڕازی و دەسەڵاتیان بە تەواوی پچڕاند.

لەگەڵ دانوستاندنی یەک بە یەکی ڕێکخەری گشتیی بزووتنەوەی گۆڕان لەگەڵ سەرکردایەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان لە نێو ئەو ژوورەی خۆیان بە ژووری تاریک ناویان دەبرد و دواتر ڕاگەیاندنی چوار ساڵی ئارام بە بەشداری گۆڕان لە حکومەت، قۆناغێکی نوێی ئەو بزووتنەوە جەماوەرییە دەستی پێ کرد کە داکشانی کێرڤە جەماوەرییەکەی بوو، ئەو جەماوەرەی چاوی لەوە بوو ئەو گفت و بەڵێنانە جێبەجێ ببن کە لە سەروەختی ئۆپۆزیسیۆنیدا لە وتار و دروشمەکانیاندا بانگەشەیان بۆ دەکرد.

ئاڵۆزبوونی زیاتری پەیوەندیی بزووتنەوەی گۆڕان و پارتی دیموکراتی کوردستان و پەراوێزخستنیان لە پەرلەمان و حکومەت لە لایەن ئەو حزبەوە لە لایەک و نەخۆشکەوتن و کۆچی دوایی ڕێکخەری گشتیی بزووتنەوەی گۆڕان لە لایەکی ترەوە، بووە هۆی ئەوەی هەندێک لە کەسایەتیی دیاری ئەو بزووتنەوەیە بۆ دەستکەوت و پایەی حزبی و حکومی سەنگەر بگۆڕن و هەڵخلیسکێنە ناو پارتییەوە، هەندێکی دیکەشیان لە کارکردن سارد بوونەوە.

> بزووتنەوەی گۆڕان وەك هێزێکی جەماوەریی نوێ و لە سێبەرەکەشیدا ئیسلامی سیاسی، نەوەیەکیان پەروەردە کرد کە نەك هەر یاخی، بەڵکو بەدەر بوو لە پێوەر و بەهاکانی ڕەوشتی سیاسی

نەوەی نوێی شاسوار عەبدولواحید، بە سوودوەرگرتن لەم هەلومەرجە سیاسییە و بە هەڵگرتنی دروشمی سادە و ساکاری پۆپۆلیستانە بۆ چارەسەرکردنی کێشە سیاسییە ئاڵۆزەکانی هەرێمی کوردستان، توانیی زۆرێک لە جەماوەری ناڕازیی دوێنێی بزووتنەوەی گۆڕان و ڕێبەرانی شەقام بۆ خۆی کێش بکات و بە گرێبەست بیکاتە ئەندامی حزبەکەی و ناوی خۆبەخشیان پێوە بنێ. ئەو گەنجە بزنسمانە لە هەلومەرجی ناڕوونی ئابوورییەوە دەرکـەوت و برێک لە سەرمایەکەی بۆ دەزگای میدیایی (NRT) تەرخان کرد. لە سەرەتادا بە هۆی گوتاری ڕەخنەییەوە ویستی جێگەی خۆی بکاتەوە و بینەر پەیدا بکات، دواتر ئەو دەزگایە لە خزمەتی بزووتنەوەی گۆڕان بەکار بێنێ و بیکاتە پشت و پەنای سیاسیی خۆی.

بە هۆی ناڕوونیی پەیکەری ڕێکخراوەیی و شێوازی کاری کۆمپانیایی سەرۆکەکەی لە کاری سیاسیدا، هەر لە سەرەتاوە هەندێک لەو دەستەبژێرانەی لە دەست دا، واتە چۆن خاوەنێتیی نالیا و دەزگا میدیاییەکەی بۆ شاسوار عەبدولواحید دەگەڕێتەوە، بزووتنەوەی نەوەی نوێش هەر وایە، بە گرێبەست کاروبارەکانیان ڕایی دەکەن. ئەمڕۆ سواری شەپۆلی دەنگی ناڕازیی شەقام بوون و دەتوانن تا ماوەیەک ئەو حزبە نوێیە بکەنە

چەتری پارێزگاریی بەرژەوەندییە کۆمپانیاییەکانی، بەیانی لە ڕێگەی سەودایەکی سیاسی دەیخاتە بەردەم هەڵوەرینێکی خراپتر لەوەی بزووتنەوەی گۆڕان تووشی بوو، وەک زۆرینەی جووڵانەوە پۆپۆلیستەکانی دونیا، بە دروشم و وتاری سادە و سەرنجڕاکێش دێنە پێشەوە، دوای بەرخوردکردن لەگەڵ واقیعی سیاسی، نابنە بەدیهێنەری خەونی دەنگە ناڕازییەکان و بە لەدەستدانی کەسی یەکەم، بە خراپی پاشەکشە دەکەن.

سەرچاوەکان

١ ماذا تعني الشعبوية.
%E28%80%C%20 pdf،/D:/Old%20PC/ %E28%80%C%E28%80%C.
2https://www.negativegroup.org/item.php؟id=310
3https://www.peyserpress.com/wtardetail/107
4 https://www.zaniary.com/blog/61576cf9ac2e4/%D9%BE%DB%86%D9%BE%DB%86%D984%%DB%8C%D8%B2%D985%
٥ هەمان سەرچاوە.
٦ ڕۆجێ لاکۆمب، د. نور عەلی تابندە، قەیرانی دیموکراسی، وەرگێڕان لە فارسییەوە، محەمەد عەبدولڕەحمان.
٧ محەمەد فاتیح، ناسیۆنالیزم و سیاسەت، چاپی یەکەم ٢٠١٢، هەولێر، لاپەڕە ٢١٦.
٨ بڕوانە: ئەکرەم میهرداد، سنوورەکانی سیاسەت و دیموکراسی، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا بۆ فکر و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، ٢٠١٨، لاپەڕە ٨٦.
٩ بڕوانە: موعتەسەم نەجمەدین، بزووتنەوەی جەماوەری نوێ، گۆڕان بە نموونە، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٨، لاپەڕە ٨٩.
١٠ بڕوانە ئەکرەم میهرداد، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٢٥٢.

نوێبوونەوە

دەروازەی سەروەری

زەکیە، تەوارە پارتیزانەکەی هەولێر

چاوپێکەوتنی:نوێبوونەوە

لە سەرەتای (شۆڕشی نوێ)وە، نەک هەر لاوانی خوێن گەرم چەقی مەیدانی خەبات و مەرگیان گرت، بەڵکو دەیان و بگرە سەدان بنەماڵەی نیشمانپەروەریش بە گەورە و گچکەیانەوە، قارەمانانە بێ باک لە سەختییەکانی ژیانی نێو زیندان، لە پەتی سێدارە، لە تالآوی دەربەدەربوون، لە چەرمەسەرییەکانی راگواستن و ژینی نەداری و هەژاری شانیان دایە بەر خەبات، دایک و باوک و خوشک و براکان رووبەڕووی دەیان نەهامەتی بوونەوە، بەڵام چۆکیان نەدا و رۆڵەکانیان لە خەباتی سەخت سارد نەکردنەوە.

بنەماڵەی مام حاجی برایمی دارەتوو، مام یوسف سەعید و مام جەبار کەریم...، نمونەی ئەو جۆرە بنەماڵانەن. شەهیدی فەرماندە جوامێر سەعید جوامێر، شەهید خەبات، شەهید فاروق جەبار، شەهید هیمداد رۆڵەی ئەوان بوون و بەناوی بەرز و سەری بەرزەوە بوونە قوربانیی گەل و نیشتمان. جوتیار جەبار و فاروق جەبار و ئەیوب یوسف و زەکیە ئیبراهیم و بەشدار سەعید.. ئەستێرەی گەشی ئەو رۆژگارەن و نمونەی ئەو بنەماڵە بەڕێزانەن.

پلە عەیشێی دایکی شەهید فاروق، یەکێکبوو لەو ژنانەی ڕۆڵی بەرچاوی لە هاندانی کوڕەکانی بۆ بەشداری لە خەبات و بەردەوامبوون هەبوو، سەرەڕای ئەوەی تەتەری نێوان شاخ و شاریش بوو، گیانی خۆی خستبووە بەر مەترسی لەپێناوی گەیاندنی نامە و پەیامەکانی شاخ بە ڕێکخستنەکانی شار.

زەکیەخان شانبەشانی فاروق جەبار، جوتیار جەبار، سەردار سەعید سۆفی، سۆران مەسیحی، شێرۆ، ئەیوبی هاوسەری ڕۆڵێکی قارەمانانەی گێڕا.

زەکیە لەناو ئەو دەستە پارتیزانانەدا بوو کە ناو شاری هەولێریان لە دوژمنان کردبوو بە کونەمشک.

لێرەدا چەند لاپەڕەیەکی ئەو تەوارە پارتیزانەی هەولێر هەڵدەدەینەوە.

جوامێر، ئەوکاتەی سەربازبوو، هەمیشە، لەکاتی مۆڵەتوەرگرتنیدا دەگەڕایەوە بۆ ماڵی خوشکە گەورەکەی. دوای تەواوکردنی خوێندنی لە کۆلێجی کارگێڕی و ئابوریی زانکۆی موسڵک کە بووە سەرباز، بەشداریی لە خولێکی تایبەتی (سام ستیل) بۆ بەرگری ئاسمانیی دژە فڕۆکەکرد.. کەچی پشووی ئەمجارە نەگەڕایەوە و دەنگی نەبوو. ئەم نەهاتنەوەیە بۆ زەکیەی یازدە ساڵان بوو بە مایەی پرسیار و لە دایکی پرسی: (دایە، خارم جوامێر لۆ ئەو جارە مۆڵەتی وەرنەگرییە و نەهاتەوە؟) دایکی بە چرپە پێیدەڵێت: (کیژم، خارت بویتە پێشمەرگە و چویتە شاخی!). یەکەمین جاربوو زەکیە ناوی پێشمەرگە ببیستێت، ئیدی پرسیاریکرد: (دایە، پێشمەرگە چیە؟). دایکە دڵسۆز و نیشتمانپەروەرەکەی، بە زمانێکی شیرین و پڕ لە حیکمەت، زەکیەی منداڵ تێدەگەیەنێت کە کورد کێن و چۆن دەچەوسێنەوە و پێشمەرگە بۆیە هەن تا کورد ئازاد بکەن لە چەوساندنەوە.. (کیژم، ئەتو لەبیرتە لە مەکتەبێ جاران ئەی ڕەقیب و خوایە وەتەن ئاواکەیتان دەگۆت، ئێستا عەسکەری عارەبان ناهێڵن ئەنگۆ ئەو سرودانە برێن و دەبی نەشیدی عارەبی برێن. خارت بویتە عەسکەری کوردستان تا ئەنگۆ بتانن لە مەکتەبێ بە کوردی بخینن و لە ریزدا ئەی ڕەقیب برێنەوە!). زەکیەی نەونەمامی یازدە بەهار، حەزی دەچێتە پێشمەرگایەتی و عاشقی چیا و زۆزانـان دەبێت و لەو ساتەوە خوێنێکی گەرمتر بەدەماریدا دەڕوات و چەندین جار بە دایک و باوکی دەڵێت دەمەوێت ببم بە پێشمەرگە.. لەو کاتانەش، کە بەدزیی دامودەزگا ئەمنییەکانی حکومەتەوە دەچوونەوە بۆ گوند و بەتایبەت بۆ دۆڵی بالیسان و دۆڵی پڵنگان، زەکیە هەوای ئازادیی کوێستانانی هەڵدەمژت و چیتر هەوای شاری داگیرکراو سییەکانی پڕ نەدەکردەوە و وەک باڵندەیەکی نێو قەفەز خۆی دەبینی و هەمیشە لەدەرفەتێک دەگەڕا تا بگاتە شاخ و خەونەکەی بەدی بهێنێت. ئەو لە چواردە ساڵیدا داوا لە باوکی دەکات ڕێی بدات بچێتە شاخ، باوکی دەڵێت: (کیژم، عەیبە، پاشان پێماندەرێن کیژتان

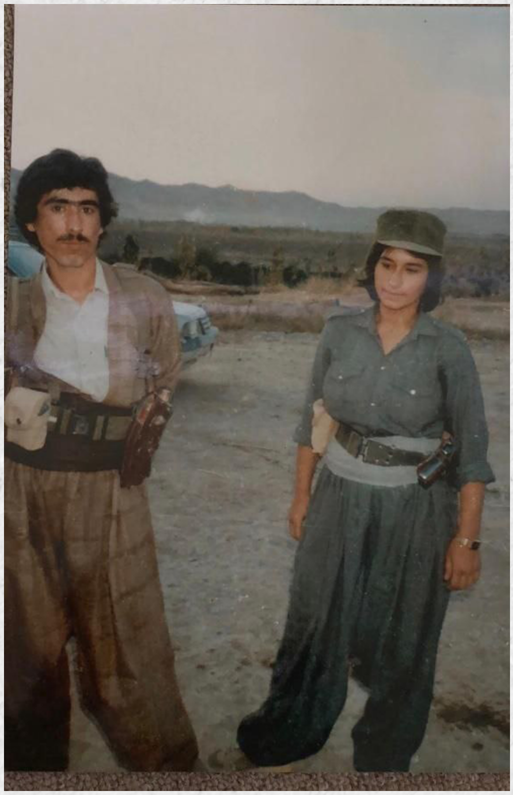

زەکیە و ئەیوب بە جلی پێشمەرگایەتییەوە

> کە بووك بووم، تەنها سێ ڕۆژ جلی کوردیی ژنانەم لەبەرکرد، دوای ئەوە جلی پێشمەرگایەتیم کردەبەر

بەدوو کەتیە»ڕەدووکەوتووە»!). ئەو لە پازدە ساڵیدا، لای خارە جوتیاری دەبێتە ئەندامی ڕێکخستن و لە کۆبوونەوەی بازنە ڕۆشنبیریەکاندا دادەنیشێت و بڵاوکراوەکانی شۆڕش دەخوێنێتەوە، بەتایبەت لە قۆناغی مفاوەزاتەکەی هەشتاوچواردا.. زەکیە هێندەی بیری ماوە لە کۆبوونەوەکاندا باس لە یەکسانی و دژایەتی چینایەتی و دواکەوتوویی خێڵەکی و ئاغاکان کراوە.. ساڵی ١٩٨٦ باوکی، گازی زەکیە دەکات و پێیدەڵێت: (کیژم داخوازت هاتیە! ئەیوبی خوارزامە، بەخۆشی پێشمەرگەیە.) زەکیە لە دڵەوە خۆشحاڵ دەبێت و یەکسەر ڕازی دەبێت و عەشقی ئازادی و عەشقی پێشمەرگە هاوتا دەبێت لەگەڵ عەشقی ئەیوب. زەکیە وەک تەوارێک، لە لە پێدەشتەوە لە شەقەی باڵ دەدات تا لوتکەی چیا ناوەستێت!

زەکیە ئیبراهیم، ناوێکی گەشاوەی نێو مێژووی خەباتی گەلی کوردە لە باشووری کوردستان، لە تەمەنێکی زووەوە بۆتە پێشمەرگەی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و هاوشانی هاوسەر و هەڤاڵەکانی، بێ داپڕان لەخەبات بەردەوام بووە و هەموو تەمەنی جوانیی لە پێناو ئازادی نیشتمانەکەیدا بردۆتەسەر.

زەکیە هەم وەک پێشمەرگەی شاخ و هەم وەک پێشمەرگەی ناو شار و گوڕزوەشێنی نێو شەقامەکانی شاری هەولێر و شێرەژنی نێوشار، شانبەشانی (سەرداری سەعید سۆفی و جوتیار جەبار و ئەیوب و فاروق جەبار.. هتد) لە چالاکییەکانی ناو شاردا بەشداریی بەرچاوی کردووە.

»نوێبوونەوە« لە چوارچێوەی ئەرشیفکردنی سەروەری و نووسینەوەی مێژووی خەباتی نوێی گەلی کوردستان، بەشێک لە یاداشتەکانی ئەم تەوارە پارتیزانە دەنوسێتەوە، کە لە دیدارێکی تایبەتیدا لەگەڵی سازمانداوە.

زەکیە بۆیگێڕاینەوە کە؛ (کە بووک بووم، تەنها سێ ڕۆژ جلی کوردیی ژنانەم لەبەرکرد، دوای ئەوە جلی پێشمەرگایەتیم کردەبەر و شەهید جوامێر ناوی نهێنی و ناسناوی «ئارام»ی پێمبەخشی).

گەورەترین و تراجیدیترین ڕووداوی ژیانی زەکیە، ئەو بۆردوومانەبوو کە تیایدا جوامێری خاڵ و مامۆستا و فەرماندە، خەباتی برای و سەرداری قارەمان شەهید دەبن و ئەم کارەساتە ژیانی زەکیە دوو کەرت دەکات و چیتر لەدوای ئەو ڕۆژەوە، زەکیە، زەکیەی پێشوو نابێ و ئاگری تۆڵە بەناو دەمارەکانیدا دێن و دەچن..

تەنها دوای مانگێک، پلانی تۆڵەی شەهیدان دادەنرێت، هەرچەند هەڤاڵ «کۆسرەت ڕەسوڵ» جەخت لەوە دەکاتەوە کە زەکیە نەچێت و بەشداری نەکات، بەڵام زەکیە وەک خۆی بە دەنگی گڕ و نوساویەوە کە هێشتا ئاسەواری برینێکی قوڵ لە سۆزی دەنگیدا دەبیسترا، وتی: (گوتم کاک کۆسرەت، بەم دەستانەی خۆم، دەست و قاچ و سەر و ناو هەناوی هەرسێک شەهیدم کۆکردیتەوە، دەبی هەر بەو دەستانەی خۆشم تۆرەی وان بکەمەوە)..

دەستەیەکی چوار کەسی: (جوتیار جەبار و حەمید مامە و ئەیوب یوسف و زەکیە ئیبراهیم)، دەچنە ماڵی مەلا خدر، برای هەڤاڵ «ئاسۆ مامەند» ناسراو بە ئاسۆ ئەڵمانی. لەبەر ئەوەی ئەو ڕۆژە ئاهەنگی ژنهێنانی

ئاسۆیە، ڕێنادەن بڕۆن و بەشداری ئاهەنگەکە دەکەن و شەو لەوێ دەمێننەوە. بۆ بەیانی سەیارەیەک لە مەلا خدر وەردەگرن، کە ئەیوب لێیدەخوڕێت، زەکیەی هاوسەری لەتەنیشتی و ئەوانیتریش لە دواوە.. بەرەو دەشتی هەولێر بەڕێدەکەون و بەلای دەربەندی گۆمەسپاندا خۆیان دەگەیەننە هەولێر، لەوێش چەندینماڵی سەربە ڕێکخستن هەبوون کە دەچوونە ئەوێ و لەوێوە پلانەکان دادەنران.. ئەمان دەچنە ماڵی وەستا حوسێن. کە گەیشتنە نزیک ماڵیان پێیاندەڵێت کەمێک خۆتان دوا بخەن، چونکە میوانمان هەیە. دواتر کە چوونەماڵیان و چاوی بە زەکیە دەکەوێت زۆر توڕە دەبێت و دەڵێت دەبێت بچێتە ماڵێکیتر و نابێت بەشداری بکات. زەکیە داواکەی ڕەتدەکاتەوە و پێداگیری لەسەر ئەوە دەکات کە هەر لە چالاکییەکە بەشداری دەکات.. ئەو شەوە هاوسەرەکەی وەستا حوسێن دوو منالی جمکی دەبێت.. بۆ بەیانی پەردە لەسەر سەیارەکە لا دەدەن و زوو دەردەچن..

ئــەوان، وەک ڕاوچیــەکــی شــارەزا بــەدوای نێچیرەکەیاندا دەگەڕان، لە ساتێکدا، کە لەنێو شاری هەولێر دەسوڕانەوە چاویان دەچێتە سەر بەڕێوەبەری پۆلیس، کە لەناو سەیارەیەکی موسەلەحەدابوو لەگەڵ چەند پاسەوانێکی، ئەمان لە شەقامی بەرامبەرەوە پێچ دەکەنەوە و دەیانەوێت بەردەمی لێ بگرن و بەسزای گەلی بگەیەنن، کەچی لەپڕ منداڵێک لە ناوڕاستەوە بەتەنیشت بەڕێوەبەری پۆلیسەوە بەدیار دەکەوێت و زەکیە هەر چاوی بە منداڵەکە دەکەوێت هاوار دەکات: (لێیان نەدەن. لەبەر ئەو منداره لێیان مەدەن. ئەو مندارە چ گوناهی نیە لۆ ببتە قوربانی!) لەم هات و هاوارەدا و دەنگی زەکیە بڵندتر و ئەوانیش هەمووان گوێی لێدەگرن، هێشتا لە گفتوگۆی ئەو باسەدان لە نزیکیان سەیارەیەکی سۆپەری سپی مۆدێل ١٩٨٥ دەردەکەوێت، کە دەبینن دوو ئەفسەری فڕۆکەوانیی تیادایە.. زەکیە لە کاتی گێڕانەوەدا چاوانی بۆ کز دەکرد

> گەورەترین و تراجیدیترین ڕووداوی ژیانی زەکیە، ئەو بۆردوومانەبوو کە تیایدا جوامێری خاڵ و مامۆستا و فەرماندە، خەباتی برای و سەرداری قارەمان شەهید دەبن

و وەک ئەوەی فیلمێک بێت و ڕووداوەکانی بهێنێتەوە بەرچاوی. بە ئارامی وتی: (لەکن مزگەفتی سپی، منداڕێکی سێزدە ساران کومباری دەفرۆشت، ئەوان سەیارەیان خاو کردەوە و ئێمەش یەکڕاست چوینە پێشیان و ڕێمان لێگرتن. ئەیوب لەو ساتانەدا زۆر لێزان بوو، مشەوەش نەدەبوو، ئەو دابەزی و ئەمنیش

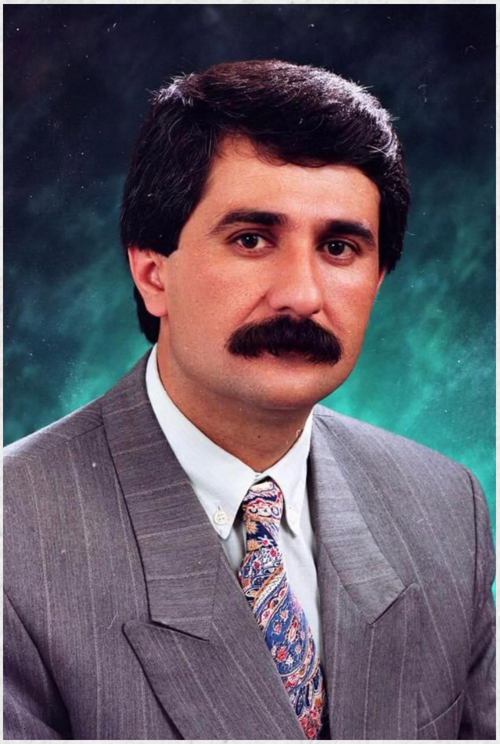

شەهید فاروق جەبار

> وەختێك لێماندان ئەوان زۆر نزیکبوون، هەموو دەموچاوم بووە خێن، هەر لەو کاتەدابوو بەو پەنجەی شەهادەیەم وەعدمدابوو تۆڕەی شەهیدان بکەمەوە

دابەزیم. پێشتر خۆمان راهێنابوو چۆن وابکەین گوللەی خۆمان بەخۆمان نەکەوێتەوە، کاتێك کە دێینە خوارێ و تەقدەدەکەین. جوتیاریش هاتە خـوارەوە، ئەوجا حەمید مامە. هەر چوارمان تەوقمانکردن. بەس ئەوان، هەیکەلیان زۆر گەورە بوو، قەڵەو و رەش. یەکسەر گوللەبارانمانکردن. ئەیوب گۆتیە جوتیار و مامە، ئەنگۆ پرۆن و من و زەکیە بە سەیارەکەی ئەوان دەرۆین. ماڵە جاشێك لەوبەری بوون. جاشەکان شەرواڵیان رەنگاو رەنگ بوو، وابزانم زێباری یان سورچی بوون. سەیرم کرد سەیارەکە سویچی لەسەر نییە. گوتم ئەیوب سویجەکەی لەسەر نییە. ئەیوب گوتی ئاگات لەو ماڵە جاشە بێـت تەقە نەکەن. ئەوانیش سەیریان دەکردین، سەیارەش هەمووی لەوناوە راوەستابوون، ئەو خەڵکە تەماشایان دەکردین. منیش حەفتاو پێنجیەکەم بەرامبەر هەموویان راگرتبوو. هەموومان حەفتاو پێنجیمان پێبوو. ئاوڕمدایەوە سویجەکەم بینی، گوتم: ئەیوب ئەوە سویجەکەیە، کەچی گوللەی پێکەوتبوو. گوتم: ئەیوب هەویە و دەمانچەکانیان بینە. هەڵاتین و گەیشتینەوە جوتیار و حەمید مامە و سواری سەیارەکەی خۆمان بوینەوە و بە خێرایی رۆیشتین. لەنێو سەیارەکەدا عەبایەکم بەخۆم دادا).

پلە زولێخا و حاجی برایم

دوای گێڕانەوە، زەکیە کەمێک وەستا و وەک ئەوەی شتێکی گرنگی بیرکەوتبێتەوە، شتێک کە وتنی لەسەر زار ئاسان نییە، وتی: (با لەبیرم نەچێت، ئەوەشتان پێ بڵێم، وەختێک لێماندان ئەوان زۆر نزیکبوون، هەموو دەموچاوم بووە خین، هەر لەو کاتەدابوو بەو پەنجەی شەهادەیەم وەعدمدابوو تۆڵەی شەهیدان بکەمەوە، ئیدی خینی سەر ناوچەوانم سڕی و هینام بەزمانمدا و تا خینی ئەوانم نەخواردەوە دڵم ئاوی نەخواردەوە!).

دەڕۆن و دەگەنە سەیتەرەی دارەتوو، ئەوکات عورف وابوو ئەگەر ژن لەناو سەیارەبووایە رایاننەدەگرتن. زەکیە عەباکەی دەداتەوە بەسەریدا و لە بازگەکە سڵاوێک دەکات و ئەوان پێیاندەڵێن بڕۆن. ئەمان دەرباز دەبن و دەگەنە گوندی «باوەمرە» دەبینن کۆپتەر هەستاوە و ئەمان خۆیان دەکەن بەناو خانوویێکی ڕووخـاودا و خۆیان و سەیارەکە لە حەوشەیەکدا دەشارنەوە، دواتریش دەرباز دەبن و دەگەڕێنەوە بۆ چیا.

زەکیە لە گێڕانەوەکەدا باسی لەوە دەکرد: (ئەیوب فەرماندەیەکی زۆر عاقڵبوو، هەموو دەم ڕایدەهێناین چۆن تەقە بکەین و چۆن فیشەکی خۆمان بەر خۆمان نەکەوێت و نەشڵەژێین و هەموو دەم ئامادەبین لۆ شەهیدبوون، لۆ گیران، لۆ هەر شتێک کە لەوانەیە روو بدات.. لەشاخیش دەورەی ڕاهێنان لەسەر هەموو نەوعە چەکەکم دیتیە، بە قورس و سوک. زۆرجار چومەتە سەر دۆشکە و تەقەم لە تەیارە کردیە..)

ئەوان دەگەڕێنەوە گوندی نازەنین. فڕۆکە دێت و بۆمبابارانی باخەکەیان دەکـات، دیـارە هەر زوو ئیخباری کراون، بەڵام جۆش و خرۆشی دەنگی فەرهاد سەنگاوی لە ئێزگەوە کاتێک هەواڵەکە دەخوێنێتەوە و دەڵێ (شێرەژنێکی مەفرەزەکانی هەولێر لەگەڵ دەستەیەک لە هەڤاڵانی، دوو ئەفسەری پلە باڵایان بە سزای گەل گەیاند)گەیشتە هەموو کوردستان و وەرەی دەدا بەپێشمەرگە و عەشقی خاکی هێندەیتر لای

> لە بەرەبەیاندا و لەکاتژمێر چوار هێزێکی ئەمن هەڵدەکوتنە سەر ماڵەکە و بە پێ لەقە لە دەرگا دەدەن

زەکیە گەورەترکرد..

دوای ماوەیەکیدی هەڤاڵ کۆسرەت ڕەسوڵ داوایـان لێدەکات، «عەبدوڵا خەفاف» جێگری پارێزگاری هەولێر بڕفێنن و بیهێنن.. زەکیە و ئاراس و جوتیار دەچنە دارەتـوو، شەویان بەسەردا دێت. بۆ بەیانی دەچنە ناو هەولێر، کوڕە خاڵێکی زەکیە بەناوی «سەعید گەڕەسۆری» کە ئەودەم بەرازیلیەکی پێدەبێت هاوکارییان دەکات بۆ سۆراغکردنی ماڵیان و دانانی پلانەکە، بۆیە زۆر بەئاسانی دەتوانن بیگرن و دەیخەنە ناو سەیارەیەک و ڕەوانەی دەرەوەی دەکەن. زەکیە بەهۆی ئـەوەی ناساغ دەبێت دەگەڕێتەوە دارەتوو و لەوێشەوە دەچێتە ماڵی باوکی، هەرچەند ئەیوبی هاوسەری پێشتر پێی وتبوو کە نەچێتە ماڵی باوکت، بەڵام ئەم لەبەر ئەوەی بیری کردبوون گوێ ناداتێ و دەچێت. ئەو شەوە زەکیە دەیەوێت بڕوات و شەو لەوێ نەمێنێتەوە، بەڵام بارانێکی بەلێزمە دەبارێت و سەیارەکەی باوکیشی لەکار دەکەوێت، هەرچەند زەکیە هەر دەیەوێت بڕوات بەڵام باوکی پێی دەڵێت ناهێڵم بەو شەوە و بەو بارانە بڕۆیت.. ئەو شەوە زەکیە، لە ماڵی باوکی لەگەڵ خوشکەکانی جێی بۆ ڕادەخـەن و لەناوەندیانا وەک باڵندەیەکی کێوی و وەک بۆنی ئازادی لە دەوری کۆ دەبنەوە،

> خۆتان دەزانن لە زیندان چی دەگوزەرێت، قاچیان شکاندم، دەروونیان ماندووکردم!

بێ ئاگا لەوەی ئەو ساتە خۆشانە تەمەنیان کورتە و دوای چەند سەعاتێک ئەوەی روودەدات ترسناکترین رووداو دەبێت لەژیانیاندا..

لە بەرەبەیاندا و لەکاتژمێر چوار هێزێکی ئەمن هەڵدەکوتنە سەر ماڵەکە و بە پێ لەقە لە دەرگا دەدەن، دایکی زەکیە هاوار دەکات: (هەمووتان بەتانیەکان بخەنە سەر زەکیە)، ئەمنەکان دێن و زەکیە لەژێر بەتانیەکانەوە پۆستاڵەکانیان دەبینێت.. هەموویان، جگە لە زەکیە، راپێچی دەرەوە دەکەن و لەحەوشە، خوشکە بچکۆلەکەی زەکیە، کە دەیانبەن، لە نەزانی و دڵسافیی خۆیەوە دەڵێ: (دایە، زەکیە لە ژوورێیە!)، وەک زەکیە خۆی گێڕایەوە: (هەر وای گۆت و یەکسەر هەموویان گەڕانەوە، بە تفەنگەوە. هەموو بەتانیەکانیان لادا، من مەکسیەکی رەشم کردبووە بەرم. خۆمم تێك نەدا. گوتیان هەڵسە. ویستیان قۆڵم بگرن. خۆمم پچریەوە و گوتم خۆم دەرۆم. پاسێکیان هێنابوو، پڕیان کردبوو. پاسەکە بەرەو ماڵی کەریمە دبە چوو و ئەوانیشان گرت. لەناو پاسەکە باوکم پێی گوتم: کچم دەتزانی ئەو رۆژە دێت و دەزانی دائیرەی ئەمن چۆنە. تۆ گەنجی! گوتی تەنیا داوایەکت لێدەکەم؛ ناوی کەس نەبەیت. گوتم: باوکە خەمت نەبی بمرم ناوی کەس نابەم. لەوێ گوتی برێ من زارێم: گوتم: با ئەوها نەرێم؛ گوتی: دەبێ وا برێی. لەوێ گوتیان تۆ کێی؟ گوتم زارا. زارا مێردەکەی مامۆستا بوو لە دارەتوو. یەکسەر چوونە ئەوێ. ئەویشیان هێنا. ئیدی زانرا من زەکیەم.)

هەموویان بردن بۆ زیندان و تا دوو مانگ هەموو پێکەوەبوون، سەختترین جۆری سزا و ئەشکەنجەدران، لەوێ نەسرینی خاڵۆژنی زەکیە کچێکی دەبێت، ناوی دەنێن «بەندی». زەکیە لە بارەی ئەشکەنجەدانیەوە کە قوڵپی گریانێکی بەکوڵ گەرووی گرتبوو، وتی: (خۆتان دەزانن لە زیندان چی دەگوزەرێت، قاچیان شکاندم، دەروونیان ماندووکردم!) ئەوەی گوت و گریانێکی بەکوڵ گەرووی گرت و نەیهێشت تەواوی بکات.. (ئەوەی دەیگێڕمەوە ئاسانترە لەوەی بینیومە). دوای کەمێک ئارام بوونەوە زەکیە ئاوای گوت.

زەکیە دوای شەش مانگ مانەوە لەزیندان بەر لێبوردنی گشتی دەکەوێت و ئازاد دەکرێت، بەڵام ئەویش بە سەختی..

زەکیە لەبارەی یاداشتی زیندانەوە بۆی گێڕاینەوە: (رۆژێک ژنێکی بەتەمەنیان هینا، ناوی «ئایشە گوڵە» بوو، لە زیندان دوو پاسەوانمان هەبوون، یەکیان ناوی وەگاع بوو پیاوەکی گەلەک تووش بوو، یەکی دیکەشی لێبوو ناوی ئەحمەد بوو، بەسراوی بوو ئەو باش بوو، وەگاع وتی نەفەرێکم بۆ هێناون، ئایشە گوڵە بوو، دایکی «محەمەد حەلاق». دەرگا داخرا. چاوی بەسترابوو. نەسرین خەریکی بەندی و روا و زێلانی بوو. هەرسێکیان لەناو زیندان لەگەڵمان بوون. چووە لای و چاویم کردەوە. پرسیی ئێوە کێن؟ ئێمە ئەومان دەناسی و دەمانزانی دایکی محەمەد حەلاقە. تەمەنی هەشتا ساڵ دەبوو. دەستم لەملی کردو گوتم مەترسە، ئێمەش خێزانی پێشمەرگەین و ماڵی شەهید جوامێرین. منیش خێزانی ئەیوبم. هێندە سوجدەی برد و نێوچەوانی خستە سەرزەویەکە لوتی شکا. گوتی: زۆرم برسیە. منیش بە شەق لەدەرگام دا و هاوارم

کرد وەگاع نانمان بۆ بێنە. گوتی: چیت دەوێ؟ گوتم: نان. هەر پارچە نانێکی وشکی بۆ هێناین. نزیکەی هەفتەیەك لەگەڵمان بوو. رۆژێك دەرگایان کردەوە، بە تەنیشت سەلاجەکەی حەرەسەکان رۆیشتین. ئایشە گوڵ بامیەی بینی. ئاهێکی هەڵکێشا و گوتی بەس ئەوجارە بامیە بخۆم بەسمە. بە ئەبو ئەحمەدم گوت ئێوارە هەندێك بامیەمان بۆ بێنە. ئەبو ئەحمەد کەسێکی باش بـوو. گوتی ئێوارە کە هاتنە دەرێ یەکسەر مەنجەڵەکە ببە، ئەو ئێوارەیە ئایشەگوڵ تێر بامیەی خوارد. بەداخەوە دواتر ئەویان برد و چیتر نەمانبینییەوە. کاتێک پرسیم چی لێهاتوە. ئەبو ئەحمەد گوتی: بە تێزاب سوتاندیان)!

هەر لەبارەی رۆژانــی تەحقیقەوە زەکیە بۆی گێڕاینەوە: (رۆژێك وەگاع هات و گوتی زەکیە ئەمڕۆ کەسێکیان هێناوە شایەتە لەسەر تۆ. گوتم: کێیە؟ گوتی: سەلاح شینە. لەدڵی خۆم گوتم تـەواو من تیاچوم، چونکە چەندین جار لەگەڵ سەلاح شینە لەجەولە و ماڵی کاك کۆسرت بوین. منیان برد و چاویان بەستمەوە. گوتیان پەڕۆ لە چاوت دەکەینەوە، بەڵام نابێ تۆ چاوت بکەیەوە. بەس من بەدزییەوە و بە تیلەی چاو هەر کەمێك کردمەوە. کەسەکە لەدەورم سوڕایەوە و چەند جار هات و چوو. وایان دەزانی عەرەبی نازانم. بەڵام من هەمووی تێدەگەیشتم. بەڵام سەلاح شینە ئینکاری کرد و گوتی نایناسم. چەند جارێك لێیان پرسی ئەوە زەکیەی ژنی ئەیوبە. گوتی: نەخێر. ئێستاش نازانم بۆچی گوتی نایناسم؟! ئەگەر ئەو بیگوتبابە دەیناسم من حسابم دەرۆیشت. ئیدی منیان بردەوە ژوورێ).

سەرگوزشتەی ئازادکردنی زەکیە وێڕای ئەوەی بەر لێبوردنی گشتیش کەوتبوو ئاسان نەبووە، ئەو وتی: (هەموو خەڵکیان بەڕێ کرد، تەنیا ئێمە و ماڵی دایکم و ماڵی دایکی ئەیوب نەبێ. داکمیان بانگ کـرد. ئێمەیان جیاکردەوە. دایکم هاتەوە

> هەموو خەڵکیان بەڕێ کرد، تەنیا ئێمە و ماڵی دایکم و ماڵی دایکی ئەیوب نەبێ

پلە عەیشێ و مام جەبار

چیم بینی!؟
بە سەدان جەنازە و
ئەسپی کوژراو لەوناوە
کەوتبوون. شەوی پێشتر
تەقەیان لێکرابوو

بەرەکەی لای من و گوتی مادام زەکیە بەرنابێت منیش نارۆم. گوتیان نا مودیر ئەمن ئیشی بە زەکیە هەیە و دەیەوێت قسەی لەگەڵ بکات. بانگیان کردم. سێ کەس بوون، نەقیب ئازاد و سەمیر خانەقینی و ئەکرەمی مودیر ئەمن، خەڵکی موسڵ بوو. گوتی: زەکیە؟ گوتم: نەعم. گوتی عەرەبی فێربووی؟ گوتم نا بەس ئەوە دەزانم. گوتی زەکیە تۆ بەرنابیت. گوتم: ئەوجا چیە. دواتر سەمیر هات و نامەیەکی هێناو دایە ناو دەستم گوتی ئەوە بدە ئەیوب. هەرچەندی کردی نامەکەم وەرنەگرت. گوتم: من چۆن جارێکی تر دەچمەوە لای ئەیوب. جارێکی تر ناچمەوە لای. نامەکەم هەر وەرنەگرت. مودیر ئەمن گوتی وازی لێبێنە. (خۆی ئەو نامەیە ئەخیر تاقی کردنەوە بوو بۆ من تا بزانن وەری دەگرم، یان نا. ئەگەر وەرم گرتبا بەرنەدەبوم. گوتیان تۆ ئـازادی، بەڵام دوای دە رۆژ وەرەوە).

تەوارێکی ئـازاد کەی دەتوانێت لە قەفەزدا بسرەوێت؟ بەورێکی چیایی چۆن ئـارام دەگرێت خۆشەویستەکەی دوای زیندان لە قەفەزی شاردا بمێنێتەوە؟ بۆیە هەر زوو ئەیوب قاچاخچی دەنێرێت تا زەکیە ببەنەوە بۆ شاخ، بەڵام زەکیەی ورد و دانا و زیرەک یەکسەر ئەمە ناکات و دوای هەشت رۆژ دەچێتەوە بۆ دائیرەی ئەمن و دەچێتە لای مودیر و ئەوان دەڵێن بۆچی هاتویت؟ ئەویش دەڵێت مەگەر ئێوە نەتانگوت وەرەوە، ئەوانیش دەڵێن ئێمە وتمان دوای دە رۆژ نەک هەشت. زەکیەش وا خۆی نیشان دەدات کە وای زانیوە دە رۆژە. مودیری ئەمن پرسیاری لێدەکات و ئەویش وەڵام دەداتەوە: (گوتی ئەخباری ئەیوب.؟گوتم: درۆت لەگەڵ ناکەم، پرسیتم و دەڵێن لە قاسمە رەشە. گوتی: نا لە دەواجنەکانی شەقڵاوەیە. گوتم نا وانییە لە قاسمەڕەشە. ئیدی گەڕامەوە و چومەوە خاڵ و مام و کەسوکار هەمووی چاوەڕێم بوون. گوتیان: لەکوێ بویت؟ گوتم: لە دائیرە ئەمن بووم. گوتیان چۆن وات کردووە؟ گوتم: هەموو شتێکم تەواو کرد و ئێستاش یەکسەر دەڕۆم تا جارێکی تر ئێوە توشی کێشە نەکەم)..

بەم شێوەیە زەکیە لەگەڵ قاچاخچیەک بەناوی «محەمەد» کە ئەیوبی هاوسەری ناردبووی بەڕێ دەکەون، ڕێکدەکەون بە پێنج سەد دینار بیگەیەنێت. سەرەتا دەچنە سەنگەسەر، بە سواری هێسترێک بەناو گەلییەکی سەختی نێوان سێ شاخدا ڕەت دەبن. قاچاخچییەکە بە زەکیە دەڵێت، چاوت دابخە و لە دواوە توند من بگرە، هێسترەکەش بە هەر بارێکدا خۆی خوار کردەوە تۆش خۆت خوار کەرەوە، چاوت دابخە و بەهیچ جۆرێک چاو نەکەیتەوە.. زەکیە وتی: (لەپڕ لەو تولە ڕێگایە هێسترەکە بە خێرایی غاری دا. من چاوم کردەوە. چیم بینی!؟ بە سەدان جەنازە و ئەسپی کوژراو لەوناوە کەوتبوون. شەوی پێشتر تەقەیان لێکرابوو. خوێنی ئەسپ و هێستر و مرۆڤ تێکەڵ ببوون. بەیانی سەعات چوار گەیشتینە سەر کانییەک. هەستێکی زۆر خۆش بوو. هەستت بە ئازادی دەکرد. بۆنی ئاگر و چا. ئیدی وردە وردە رۆیشتین تا گەیشتینە گوندی شێنێ)..

لەوێ دەچنە ماڵی محەمەدی قاچاخچی و نانی بۆ دێنێت و پێی دەڵێت کەمێکی دی دێن بە شوێنتا،

زەکیەش محەمەد فێر دەکات کە هاتن بڵێ زەکیە لەگەڵم نەهاتووە! زەکیە سەرخەوێک دەشکێنێت و لەپڕ گوێی لە دەنگە دەنـگ دەبێت.. محەمەد دەڵێت زەکیە نەهاتووە و ئاکۆ و وریاش غەم دایان دەگرێت. لەم کاتەدا زەکیە دەچێتە دەر و دەست بە پێکەنین دەکەن.. زەکیە قاچەکانی بەهۆی ڕۆیشتن و ئەشکەنجە و نەهامەتیەکانەوە هەمووی ببونە تلۆق و زەوییان نەدەگرت. هەر بەسوار ی هێسترەکە لەگەڵ وریا و ئاکۆ دەکەونە ڕێ، بە هـەورازدا سەردەکەون و زەکیە چاوی لەئاسۆی سەربڵندی شاخەکان بوو. هەستی پەنگخواردووی ئاوێزانی یەک دەبن و لەپڕ چی دەبینێت؛ چەندین پۆل پێشمەرگە و سەرکردەکانی شۆڕش وەک ڕێبێوان بەرەو ڕووی دەچوون، زەکیە چاوی پڕ فرمێسکی قەتیسما بوو و لێوی خەندەیەکی نەرمی لەسەربوو وتی:

)هەموویان لە پێشوازیم بوون. لەسەر پشتی ولاغەکە نەمتوانی دابەزم و گوتم حەزدەکەم هەمووتان ببینم. وەکو ئەوە وابوو تازە لەدایك ببم. وەسف ناکرێت بە وتن. ئەوەندە هەستێکی خۆش بوو. چوینە بارەگای کاك نەوشیروان و کاك کۆسرەت. هەموویان زۆر بەگەرمی پێشوازییان لێکردم. محەمەد حەلاق هات و بە ئەیوبی گوت: توخوا زەکیە لەگەڵ دایکم بووە، با تێر بۆنی بکەم. زۆر بەکوڵ دەگریا بۆ دایکی. محەمەد حەلاق تا لەژیاندا مابوو، هەمیشە سەردانی دەکردم. بەڵام من هیچم بۆی باسنەکرد. پێمنەگوت، کە چیاین لەدایکی کردووە، تەنیا قسە خۆشەکانیم بۆ دەگێڕایەوە)..

بـەم جـۆرە زەکـیـە جارێکیدیکەیش بەرگی پێشمەرگانە لەبەر دەکاتەوە و دوای ئەوەش دەبێتە دایکی سێ منداڵ، کچێک و دوو کوڕ. ئێستا بەشێکی ژیانی لە ئەڵمانیا دەباتە سەر و ناوە ناوەش دێتەوە و لەکوردستان لەگەڵ ئەیوبی هاوڕێ و هاوسەنگەر و هاوسەری درێژە بە ژیان دەدەن..

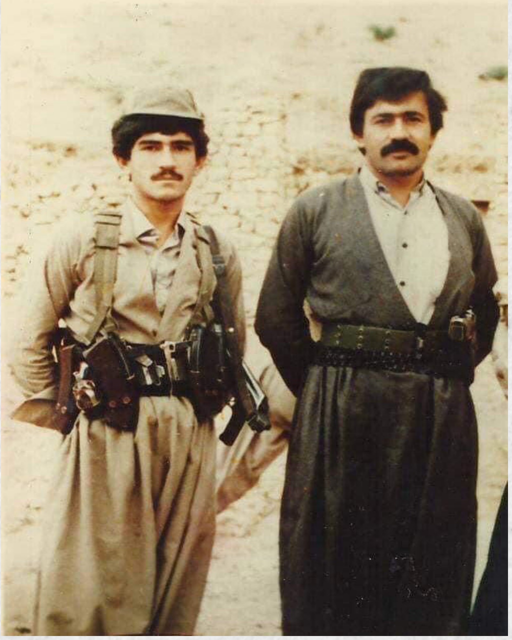

شەهید جوامێر و شەهید خەبات

مام یوسف

کەمانچەیەکی تەوێڵسپی،
بەدەم ڕێوە
ئاوازی مەشخەڵان دەنووسێتەوە..

چاوپێکەوتنی:نوێبوونەوە

کات نزیکی چێشتەنگاوە، لە یەکێك لە هۆڵەکانی پەیمانگەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی، کۆمەڵێك خوێندکار بەدیار وانەی دەنگەوە بەرامبەر مامۆستایەکی باڵابەرزی باریکەلە دانیشتوون، ئەویش بە دەنگە لەسەرخۆ و نەرمەکەی وانەکەیان بۆ شی دەکاتەوە، لە دەرگا دەدرێت و کارگوزارەکە دەڵێت: «مامۆستا ئەنوەر، کوڕێك لە دەرەوە چاوەڕێت دەکات و دەڵێ هاوڕێیم، بەڵام ناوی خۆی پێ نەوتم.»

ئەو بە پلیکانەکاندا دەچێتە خوارەوە و بۆ دەرەوەی حەساری پەیمانگە، تەماشا دەکات «شەهاب عوسمان»ـە. باوەش بەیەکدا دەکەن و دوای چاک و خۆشی، مامۆستا ئەنور قەرەداغی لێی دەپرسێت: «فەرمووا!» ئەویش پێی دەڵێت: «دوای تەواوبوونی وانەکە، پێمان خۆشە بێیت بۆ ماڵی (دڵشاد مەریوانی).» هەر لەو کاتەدا مامۆستا ئەنور فێری جۆرێک لە دەرگالێدان دەکات کە چەند جار و بە چ شێوەیەک تەقە لە دەرگاکە بدات، تا بزانن ئەوە. (ئەم نەریتی دیاریکردنی لەدەرگادانە جۆرێکە لە شێوازی کارکردنی نهێنیی ڕێکخستنەکان تا بزانن ئەوەی لە دەرگا دەدات، هاوڕێی ڕێکخستنە، یان کەسێکی ترە و جۆرێکیشە لە خۆپارێزی بۆ هەر ئەگەرێکی نەخوازراو!)

ماوەی وانەخوێندن کۆتایی دێت و مامۆستا ئەنور بەدەم بیرکردنەوە لەوەی دەبێت چ کارێکیان پێی هەبێت، دەگاتە بەر دەرگا و بە جۆری دیاریکراو لە دەرگا دەدات، لە ژوورەوە پێشوازییەکی گەرمی لێ دەکەن. لە سەر سفرە نیسکێنە دانراوە و نان دەخۆن و فەرموو لە مامۆستا دەکەن. بەڵام لەبەر ئەوەی ڕەمەزان بووە و ئەویش بەڕۆژوو بووە، نانیان لەگەڵ ناخوات.. دوای نانخواردن دەپرسێت: «خێرە منتان بۆ ئێرە بانگ کردووە؟» دڵشاد مەریوانیی شاعیر بە ڕوویەکی خۆشەوە نامەیەکی دەداتێ تا بیخوێنێتەوە.. کاتێک دەیکاتەوە، نامەیەکی هەڤاڵ «مام جەلال»ـە، کە تێیدا جگە لە هەواڵپرسین و سڵاو، نووسیویەتی کاک ئەنور ئەم شیعرە بۆ سروودێک بۆ شۆڕشی نوێ دانراوە، دەمانەوێت تۆ ئاوازی بۆ دابنێیت.. مامۆستا ئەنور دەڵێت: «بە خۆشحاڵییەوە، پێشمەرگە ئیشێکی بە من بێت و بۆی بکەم، ئەمە شانازییە بۆ من.» دواتر مەریوانی تێکستێکی تریشی دەداتێ دەڵێت: «ئاواز بۆ ئەمەشیان دابنێ.» لەو کاتەدا مامۆستا ئەنور سەرسامی شیعرەکان دەبێت و دەپرسێت: «ئەمانە هیی کێن؟» لە وەڵامدا دەڵێن: «ئەوە نهێنییە و نابێت

ناوەکەی بزانرێت!» ئەمە دڵی ئەویش خۆش دەکات کە ئاسایشی کارەکە دەپارێزرێت و دواتر ناوی ئەمیش کەس نایزانێت و بە نهێنی دەمێنێتەوە.

لە دوای هاتنەدەرەوە، مامۆستا پڕ دەبێت لە وزە و بیر لە ئاوازی شیعرەکە دەکاتەوە. پارچە کاغەزێک لە بەرباخەڵی دەردێنێت و پێنج هێڵ دەکێشێت بۆ ئەوەی نۆتەکانی لەسەر بنووسێتەوە. ئەو، وەک کەمانچەیەکی تەویڵسپی، بەدەم ڕێوە جەستە و بیری دەبێتە ئاواز، سەرەتاکانی بیرۆکەی ئاوازی مەشخەڵان دەخاتە سەر پارچە لاپەڕەکە و دوای چەند ڕۆژێک لە کارکردن لەسەری، ئاوازەکە تەواو دەکات. دیسان پەیوەندی بە «دڵشاد مەریوانی»یەوە دەکاتەوە و پێی ڕادەگەیەنێت، کە ئاوازەکەی تەواو کردووە. ئەویش پێی دەڵێت تۆماریشی بکات، چونکە پێشتر بە برادەرانی یەکێتیی هونەرمەندان و تیپی مۆسیقای شەهید کارزان وتراوە ئەوان بیکەن، بەڵام وتوویانە ئێمە سروود بۆ حیزب تۆمار ناکەین. بۆیە باشتر وایە

لەو سەردەمەدا دائیرەی ئەمن زۆر بە پەرۆشەوە بەدوای ئەوانەدا دەگەڕێن کە ئەم سروودەیان تۆمار کردووە، چونکە هەواڵیان بیستووەتەوە کە لە سلێمانی تۆمار کراوە

هەر خۆشت تۆماری بکەیت، ئیتر بە هەر جۆرێک بووە. ئەویش پەیوەندی بە چەند مۆسیقار و گۆرانیبێژێکەوە دەکات و کەس ئامادە نەبووە هاوکاریی بکات، یان لە ترسان یان هەر هۆکارێکی تر. بۆیە دیسان، دوای چەند رۆژێک کارکردن لەسەر ئاوازەکە، هەر خۆی و بە دەنگی خۆی و بە تەنها عودێکەوە، لە ژێرزەمینەکەی ماڵی خۆیاندا، بۆ یەکەمین جار بە دەنگی خۆی تۆماری دەکات و دواتریش خاتوو تارای کچی، کە ئەوکات تەمەنی هەر دە یان یازدە بەهار بووە، بانگی دەکات و وەک کۆرس لەو شوێنانەدا کە دەڵێت «کوردستانم» دەیلێتەوە و دواتر دەنگی خۆشی بۆ زیاد دەکات... هەروەها سرودەکەی پێش بە هەمان شێوە، کە بۆ کۆمەڵە ئامادە کرابوو، تۆمار دەکات.

دواتر پەیوەندی بە «شەهاب عوسمان»ـەوە دەکات و پێی دەڵێت تۆمارم کردووە و نۆتەکەشیم نووسیوەتەوە، بەڵام دەنگەکە نموونەیە بۆ گوێگرتن، نەک بۆ بڵاوبوونەوە، چونکە کوالێتیی باش نیە، بەڵام نۆتەکە بۆ ئۆرکێسترا نووسراوەتەوە.

دوای چەند رۆژێک، کەریم عوسمانی برای شەهاب عوسمان دەچێتە لای مامۆستا ئەنور و داوای ئامانەتەکەی لێ دەکات، بەڵام ئەو سەرەتا خۆی لێ هەڵە دەکات، بەڵام کە دەزانێت کەریم بە تەواوی ئاگادارە و دڵنیا دەبێتەوە کە شەهاب خۆی ناردوویەتی، کاسێتەکەی پێ دەدات، بەڵام دەڵێت ئەمە تەنها بۆ تێستە و دەتوانن بینێرنە دەرەوە و جارێکی تر بە کوالێتیی باش تۆمار بکرێت. بەڵام کاتێک دەگاتە شاخ و هەڤاڵ مام جەلال گوێی لێ دەگرێت، زۆر دڵخۆش دەبێت و دەڵێت لە ئێزگە بڵاوی بکەنەوە، بەڵام کە پێی دەڵێن مامۆستا ئەنور قەرەداغی وتوویەتی ئەمە تێست و نموونەیە، وتوویەتی ئێمە بە تێستەکەشی رازین. ئیدی سروودەکە بەو جۆرە بڵاو دەبێتەوە..

مامۆستا ئەنور بەبێ ئـەوەی بزانێت کە ئەم سروودە بڵاو بووەتەوە، لە پەیمانگە لە وانەی سروودا، سروودەکە بۆ خوێندکارەکان دەڵێت، بەڵام بەبێ ئەوەی بڵێت ئەمە هیی کێیە و تۆزێک باسی ئاواز و کۆرس و ناوەڕۆکە موزیکییەکەیان بۆ دەکات. دوای ماوەیەک و لە کاتی مفاوەزاتەکەی هەشتاوچواردا، بەشێک لە خوێندکارەکان دێن و دەڵێن مامۆستا ئەو سروودەی بۆت باس کردین، لە ئێستگەی دەنگی گەلی کوردستان گوێمان لێی بـووە، ئەوجا خۆی دەزانێت کە بڵاو کراوەتەوە، بۆیە خۆی لە خوێندکارەکان هەڵە دەکات و دەڵێت نەخێر، ئەوە هەمان سروود نیە و شتێکی تر بووە، تا گومانی لەسەر دروست نەکرێت.

لەو سەردەمەدا دائیرەی ئەمن زۆر بە پەرۆشەوە بەدوای ئەوانەدا دەگەڕێن کە ئەم سروودەیان تۆمار کردووە، چونکە هەواڵیان بیستووەتەوە کە لە سلێمانی تۆمار کـراوە. چەندین هونەرمەندی موزیسیان و گۆرانیبێژ بانگ دەکەن بۆ لێپرسینەوە، تا جارێک مامۆستا ئەنور خۆشی بانگ دەکرێت بۆ لێپرسینەوە، ئەویش بە تەواوی خۆی لە باسەکە نەبان دەکات و دەڵێت ئاگام لە سروودی لەو شێوەیە نییە.. هەر بۆیە زۆر گومانیشی لێ ناکەن، چونکە تا ئەو کاتە ئەو هەرگیز گۆرانیی نەوتبوو.

دوای ماوەیەک لە گیرانی مامۆستا «فەرەیدوون دارتاش»، مامۆستا ئەنور بۆ دیدەنی دەچێت بۆ لای.

ئەویش پێی دەڵێت زۆر ئاگاداری خۆی بێت و هیچ بەڵگەیەک لای خۆی نەهێڵێتەوە، چونکە ئەگەری کەشفبوون یان ئیخبارییش هەیە، بۆیە مامۆستا ئەنور دەگەڕێتەوە ماڵەوە و هەموو ئەو دۆکۆمێنتانەی پەیوەستن بەو کارەوە و نامەکەی مام جەلال و چەندین نامەی تری هەڤاڵان قادری حاجی عەلی و فەرەیدوون عەبدولقادر و هەڤاڵانی تر کە لە کاتی جیاوازدا بۆی هاتوون، سەرجەمیان دەسووتێنێت.

بەم جۆرە، تا دوای ڕاپەڕینی بەهاری نەوەدویەک، کەس نازانێت ئەم سروودە شاکارە بەرهەمی مامۆستا ئەنور قەرەداغییە. ماوەیەک لە دوای ڕاپەڕین، هەڤاڵ مام جەلال دەنێرێت بەدوایدا بۆ کاروباری تەلەفزیۆن و ستۆدیۆ و کارە هونەرییەکان و لەوبارەیەوە قسە دەکەن. لەوێ جارێکی تر پێی دەڵێت: «ئێستا خۆمان ئازادین و دەتوانین بە شێوەیەکی باشتر سروودەکە تۆمار بکەینەوە.» مامۆستا جارێکی تر دەگەڕێتەوە بۆ ژێرزەمینەکەی خۆی و بەو تاکە کیبۆردەی کە هەیبوو، بە چەند خەتێک مۆسیقاکە تۆمار دەکات، دوایی بە هاوکاریی چەند خوێندکارێکی لە پەیمانگا، دەنگی دەخەنە سەر و وەک وتن و کۆرس بەشدار دەبن لەگەڵیدا. دوای چەند ڕۆژێک، مامۆستا تەسجیلەکەی و کاسێتە تۆمارکراوەکە هەڵدەگرێت و دەچێتەوە بۆ لای هەڤاڵ مام جەلال، هەڤاڵ د. کەمال فوئادیش لەوێ بووە. لەوێ بە مام دەڵێت: «سروودەکەمان تۆمار کردووەتەوە و تەسجیلی خۆمم هێناوە بۆ ئەوەی گوێی لێ بگرین.» مام دەڵێت: «من تەسجیلی خۆمم هەیە!» مامۆستا ئەنور دەڵێت: «ئاخر مامە ئەوەی من ستریۆیە و دەنگەکەی باشترە.» مام دەڵێت: «من بەم تەسجیلە بچووکەی خۆم لێی حاڵی دەبم.» مام تەسجیلەکەی نزیک دەکاتەوە لە گوێی و گوێی لێ دەگرێت، بە هەستەکانیدا دەردەکەوێت دڵخۆشە و بە دڵیەتی. کە تەواو دەبێت، مامۆستا لەبارەی بۆچوونیەوە پرسیاری لێ دەکات و مام دەڵێت: «جارێ

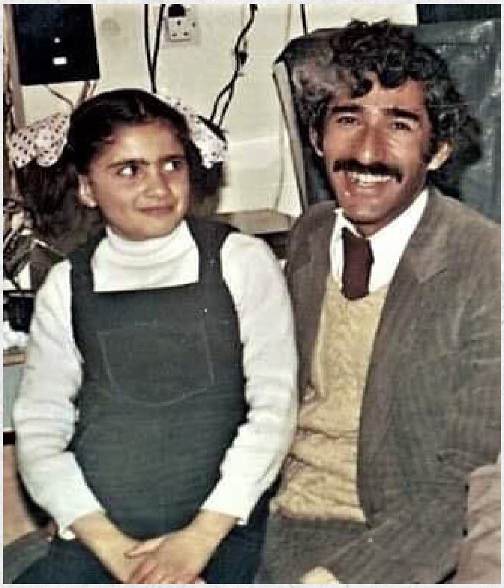

کابشنی وێنە بنووسرێت

وازم لێ بێنن با جارێکی تریش گوێی لێ بگرمەوە.» ئەم جارەیان پرسۆزتر و بە جۆشێکی زیاترەوە گوێ دەگرێت و کە تەواو دەبێت، ڕوو دەکاتە د. کەمال فوئاد و پێی دەڵێت: «تەواو دکتۆر، مادەم ئەمەمان هەیە، دەبین بە شت!» دەستخۆشی لە مامۆستا ئەنور دەکات و دواتریش د. کەمال و ئەوانی تر کە لەوێ دەبن، گوێی لێ دەگرن و زۆر مایەی ڕەزامەندییان دەبێت. بەم جۆرە، بۆ جاری دووەم لە کوردستانی ئازادکراودا سروودەکە بە ئاشکرا تۆمار دەکرێت و بڵاو دەکرێتەوە. مامۆستا ئەنور هەر لەو ڕۆژەدا لە مام دەپرسێت: «بە ڕاست مامە، من هێشتا نەمزانی کێ شاعیری ئەم سروودە جوانەیە؟» مام وەک ڕوخساری هەمیشەیی، بە بزەیەکەوە دەڵێت: «چۆن نەتزانیوە؟ ئەوە شیعری مامۆستا شێرکۆ بێکەسە!»

بۆ جاری سێیەمیش، لەگەڵ ئۆرکێسترایەکی هەنگاریدا، مۆسیقای مەشخەڵان بە ئامادەبوونی مامۆستا خۆی لە ساتی تۆمارکردندا، لە هەنگاریا تۆمار دەکرێتەوە و لە کوردستانیش بە شێوەی کۆرس لە لایەن خوێندکارانی موزیکی پەیمانگای هونەرە جوانەکانەوە دەنگی دەخاتەوە سەر و ئەوەی لە

ئێستادا هەیە، ئەو ڤێرژنەی ئۆرکێسترای هەنگاریایە.

دەقی ئەم گێڕانەوەیە لەمیانەی چاوپێکەوتنێکی تایبەتی گۆڤاری نوێبوونەوەدا ئامادە کراوەتەوە. مامۆستا لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی سروودەکەیدا لە کۆتاییدا سێ سەرنجی گرنگی خۆی باس کرد:

١- دڵخۆشە و شانازە بەوەی ئەو خاوەنی ئاوازی ئەو سروودەیە کە وێردی سەرزمانی سەدان هەزار کوردی ئەم نیشتمانەیە و وەک خۆی وتی: «دەیان پێشمەرگە بۆ بەرزکردنەوەی ورەیان بەر لە شەڕ و چالاکییەکانیان، بەدەم وتنەوە و گوێگرتن لەم سروودەوە بەرگرییان لە خاکی پیرۆزی نیشتمان کردووە و هەزاران شەهید بەو هەستەوە شەهید بوون.»

٢- چەندین حیزب و ڕێکخراوی سیاسیی تر داوایان لێ کردووە ئاوازی سروودیان بۆ دابنێت، ئەم ڕەتی کردووەتەوە و وتوویەتی ناکرێت لە دوای ئاوازی مەشخەڵانەوە، ئاواز بۆ هیچ سروودێکی تر دابنێم!

٣- لە سێیەم جاری تۆمارکردنی مەشخەڵاندا لەگەڵ ئۆرکێسترای هەنگاریا، کە ئاشکرایە ئەو کارە بوودجەیەکی زۆری پێویست بووە، بەڵام سەرۆکی ئۆرکێستراکە پێی وتــوون ئێمە هیچ پارەیەک وەرناگرین لە بەرامبەر ئەم کــارەدا، چونکە ئەمە سەروەریی گەلی کوردستانە و ئەمەش دیارییەکی بچووکی ئێمەی گەلی هەنگارییە بۆ ئێوەی کورد و خەباتەکەتان لەپێناو ئازادی و دیموکراسیدا.

نوێبوونەوە

دەروازەی جێندەر

پیاوی گورگ و ژنی فریشتە

ڤینۆس فایەق

شتێکی بێمانایە بڵێین هەموو پیاوان گورگ و جەلادن، ژنانیش هەموو فریشتە و قوربانین، بەڵکو کولتوورێک هەیە دەبێت قسەی لێ بکەین، کولتووری بەگورگکردنی پیاو و بەقوربانیکردنی ژن، کولتووری بەئادەمیزادکردنی پیاو و داماڵینی خەسڵەتی ئادەمیزاد لە ژن، جۆرێک لە فەلسەفە و تێڕوانینی کۆمەڵایەتی کە پیاو لە پێشەوە و ژن لە دواوە دادەنێت، بیردۆزێکی کۆمەڵایەتییە کە باوەڕی بە یەکسانیی ژن و پیاو نییە و بگرە لەژێر کۆمەڵێ پرەنسیپی دینی و کۆمەڵایەتیدا ڕەتیشی دەکاتەوە. ئەم جۆرە کولتوورە پیاو تێیدا لە پلەی یەکەمدایە و ژن لە دووەمدا، پیاو بکەر و ژن کارلێکراو، پیاو باڵادەست و ژن بندەست. بەڵام کە قسەکە دێتە سەر چۆنێتیی گۆڕینی کۆمەڵگە، دەبێت ئینسانییەت بخەینە نێو دوو کەوانەوە و لەوێوە ئاستی هۆشیاریی کۆمەڵگە شی بکەینەوە، چونکە هەموو پیاوەکان پیاوسالار نین و هەموو ژنەکانیش قوربانی نین.

پیاوانمان هەن تا سەر ئێسقان دژ بە پیاوسالاریی کۆمەڵگەن، ژنیشمان هەن بەبێ ئەوەی بە خۆیان بزانن، کاریان لەسەر چەسپاندنی بیردۆزی پیاوسالاری کردووە، یان بە بێدەنگبوونیان، یان لە باوەڕیانەوە کە ئەوە قانوونی ژیانە و گۆڕینی نییە. هەر وەک ژنانمان هەن ئەقڵیان شۆراوەتەوە و بە خۆشیان ئەو پرەنسیپانە تیۆریزە دەکەن کە وەریان گرتووە. ئەم کولتوورە، کە جۆرێک لە ناتەبایی ئینسانی و پلەبەندیی تاکەکانی دروست کردووە و بە بیردۆزی من باشم و تۆ خراپی، من ئیماندارم و تۆ مولحیدی، من باڵاپۆشم و تۆ بێناموسی... ئادەمیزادەکانی لە یەکتر ترازاندووە، بە لۆجیکی ڕەش و سپی، چاکە و خراپە، خێر و شەڕ حوکم دەکات و هیچ بوارێکی بۆ دانوستاندن و مامەڵەیەکی ئینسانی نەهێشتووەتەوە.

لەبەر ئەوە، لە ئێستادا قسەکە لەسەر شێوازی داکۆکیکردنی ژنانە لە ئینسانییەت و کەرامەتی خۆیان و جۆری ئەو مافانەیان کە داوایان دەکەن، هەروەها

چۆنێتیی هەنگاونان بۆ گۆڕینی کولتوورێک کە پیاوی کردووەتە دێو و درنج و ژنی کردووەتە بوونەوەرێکی کۆیلە و بێدەسەلات.

هۆکاری سەرەکیی چەوساندنەوەی ژنێک زۆر سادەیە، بە پلەی یەکەم کۆدەنگییە کۆمەڵایەتییەکەیە کە ژن لەو ئاستەدا دادەنێت، ئینجا خۆشیەتی کە لە یەکەم جارەوە قبوڵی دەکات، بۆ نموونە، کە پیاوێک بۆ دووەم جار دەستی لە ژنێک بەرز کردەوە و ژنەکە قبوڵی کرد، ئیتر شتێک نامێنێت بە ناوی کەرامەتەوە، هەر وەک شتێک نامێنێت بە ناوی «ئاشتیی ماڵ» و «خۆشەویستی» و «پێکەوەژیانێکی ئینسانییانە»، چونکە هەم خۆی ڕادێت بە لێدان، هەم پیاوەکەش بە لایەوە دەبێتە شتێکی ئاسایی لە ژنەکەی بدات. ئیتر ترساندن و لێدان و سووکایەتیکردن دەبنە کولتوورێکی کۆمەڵایەتیی خێزانی، چیدی ئەو خێزانە هەوایەکی تەندروست ناچێتە سییەکانیانەوە و زۆر بێمانا دەبێت لە ناو دیوارەکانی ئەو خێزانەدا باس لە شتێک بکرێت بە ناوی ئاسوودەیی و ئارامی و خۆشەویستییەوە. ئەو منداڵەی لە ناو ئەو خێزانەشدا چاو دەکاتەوە و پەروەردە دەبێت، نان دەخوات و ئاو دەخواتەوە، هەموو ئەو نۆرم و بەهایانەش وەردەگرێ کە کەشوهەوای خێزانەکەی دروستیان کردووە و گەورە دەبێت بەبێ ئەوەی شتێک ئەزموون بکات بە ناوی خۆشەویستییەوە و هەموو ئەوانەی لە دەرەوەی چوارچێوەی ئەو ماڵە بە ناوی خۆشەویستیەوە دەیانبیستێت و دەیانبینێت، لای ئەو دەکەونە ژێر خانەی گوناهـ و تاوان و بێناموسییەوە، چونکە شتێکە لەسەری پـەروەردە نەکراوە و پێی ڕانەهاتووە. لە چاوی ئەو منداڵەوە هەموو ژنێک دەبێت زەلیل و شکاو و ملکەچی پیاوێک بێت و لە ئاستیدا دەنگی بیستراو نەبێت.

هەموو پیاوێک کە لەگەڵ ژنەکەی باش بێت و دڵی ڕابگرێت و ڕێزی لێ بگرێ، لای ئەو ناوی «موونەرم» و «ژنانی»ی لێ دەنرێت و دەبێتە بابەتی نوکتە و بە لایەوە شتێکی گاڵتەجاڕ دەبێت. هەموو ژنێکی خاوەن کەسایەتی و لێهاتوویی و خاوەن دەنگ و بڕیاری خۆی لای ئەو هێڵی سوورە و بە چاوێکی تر، زۆر جار بە چاوێکی سووکەوە، سەیر دەکرێت.

> بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی لە دژی ژنان لە ناو ماڵەکانەوە دەست پێ دەکات، چونکە لە ناو ماڵدا ژن دەچەوسێنرێتەوە.

هەر بۆیە بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی لە دژی ژنان لە ناو ماڵەکانەوە دەست پێ دەکات، چونکە لە ناو ماڵدا ژن دەچەوسێنرێتەوە. ئەو پیاوەی لە ناو ماڵەکەیدا ژنێک بچەوسێنێتەوە، لە دەرەوە ژەهری بێناموسی بڵاو دەکاتەوە. ئەو ژنەی لە ناو ماڵەکەیدا دووچاری توندوتیژی دەبێت، چ لە ناو ماڵەکەیدا، یان لە دەرەوەی ماڵەکەی، هەرگیز هەست بە ئەمان و ئارامی ناکات، چونکە دواجار هەموو پیاوانی دەرەوەی ماڵەکەی بەو پیاوە دەپێوێ کە لە خێزانەکەیدا دەیچەوسێنێتەوە و سووکایەتی پێ دەکات و لە چاوی ئەوانەوە پێناسەی پیاو و پیاوبوون دەکات.

ژنێک لە ناو خێزانەکەیدا سووکایەتیی لە باوک، یان برا، یان مێرد قبوڵ کرد، شتێکی ئاسایی دەبێت بە لایەوە ئەگەر لە دەرەوەی ماڵەکەشی سووکایەتیی پێ بکرێ و قبوڵیشی دەکات، ئەمەش دەیکاتە بوونەوەرێکی بێدەسەلات و ساویلکە و نێگەتیف و لەدەستنەهاتوو.

توندوتیژی دژ بە ژنان ئاستی جیاوازی هەیە، بەڵام هەموویان لە کۆتاییدا دەکەونە ژێر یەک خانەوە،

> شەڕی ژن بەرانبەر بە پیاو نییە، بەڵکو بەرانبەر بە کۆی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی و ئیداری و دادوەرییە

ئەویش خانەی بەکەمزانینی ژن و بەکۆیلەکردنیەتی. ئەو پیاوەی لە ناو ماڵەکەیدا توندوتیژی لەگەڵ ژنێکی خێزانەکەیدا، هاوسەری، کچی یان خوشکی... بەکار دێنێت، هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ ئەو پیاوانە نییە کە بە شێوەیەکی زۆرەملێ لەشفرۆشی بە ژنان دەکەن، جەستەیان دەفرۆشن و پارەیان پێ پەیدا دەکەن. هەردوو تاوانەکە دوو ڕووی یەک دیاردەی قێزەونن کە پێی دەگوترێ «توندوتیژی دژ بە ژنان». ئەمیان بە ناوی شەرەفپارێزییەوە ژنەکە دەچەوسێنێتەوە، ئەوی دیکەیان بۆ فرۆشتنی ئەو شەرەفە توندوتیژی لەگەڵ ژنەکە بەکار دەهێنێت.

ڕاستییەکەی، ئەو ژنەی توندوتیژیی بەرانبەر دەکرێ و قبوڵی دەکات، سێ جار بێڕێزیی پێ کراوە:

یەکەم جار: لە لایەن پیاوێکەوە کە توندوتیژیی لەگەڵ دەکات.

دووەم جار: لە لایەن خۆیەوە کە ڕێز لە خۆی ناگرێ و قبوڵی دەکات. سێیەم جاریش: لە لایەن دەسەڵاتێکی حکومی و قانوونییەوە کە ڕێز لە ئینسانییەتی ڕەگەزی مێ ناگرێ.

لە هەرسێ حاڵەتەکەشدا پیاو، کە هێمای کۆمەڵگە و کولتوور و دەسەڵاتی حوکمداریشە، نە ڕێزی لە خۆی و نە لە ژنەکەش گرتووە. کەواتە ئەو کۆمەڵگەیە لەسەر پایەی توندوتیژی بەرز دەبێتەوە و هەر بەو لۆجیکەش بە ڕێوە دەچێت. ئینجا دەبێت ددان بەوەشدا بنێین هەموو پیاوێک توندوتیژی بەرانبەر بە ژن بەکار ناهێنێت، بەڵام حاڵەتەکانی توندوتیژی ئەوەیان دووپات کردووەتەوە کە یەک پیاو لە توانایدایە سووکایەتی بە تەواوی ژنانی کۆمەڵگەیەک بکات. تەنها یەک پیاو لە دەستی دێت توندوتیژی بەرانبەر بە چەندین ژن لە دەوروبەری خۆی بکات.

لەم جۆرە کۆمەڵگەیانەدا باشترین ژنەکان ئەوانەن ملکەچی پیاوە بەزەبروزەنگەکانن. ئەو ژنانەی زوڵم و زۆرداریی پیاوەکان قبوڵ دەکەن، بە بەحورمەت و بەناموس پێناسە دەکرێن، جگە لەوان، ئەوانەی بە ڕووی پیاوێکدا دەوەستنەوە، پێداگری لەسەر مافە ئینسانییەکانی خۆیان دەکەن، ڕازی نابن سووکایەتییان پێ بکرێ، توندوتیژی قبوڵ ناکەن و هەڵوێست لە ئاست پیاوێکی کەللەڕەقدا وەردەگرن، ئەمانە لە چاوی کۆمەڵگەی پیاوسالاردا بێناموسن. ئەمانە ئەو ژنانەن کە کۆمەڵگە بە چاوێکی گومڕاوە لێیان دەڕوانێت و هەمیشە بە گومانەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت.

کەواتە شەڕی ژن بەرانبەر بە پیاو نییە، بەڵکو بەرانبەر بە کۆی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی و ئیداری و دادوەرییە کە بە قانوونێکی تۆکمە و سەپێنراو بەسەر هەمواندا بەبێ جیاوازی سنوور بۆ دیاردەکە دانانێت. ئەوەی ژن پێویستیەتی، چەک و تانک و بۆمب نین بۆ ئەوەی پیاوانیان پێ لەناو ببات، بەڵکو پێویستی بە دادپەروەری و قانوونێکە کۆتایی بە موعاناتی بهێنێت و ڕێز لە ئینسانییەتی شان بە شانی پیاو بگرێ، پێویستی بە سیستەمێکی کۆمەڵایەتییە بە یەکسانی لەگەڵ پیاودا ئەرک و مافەکانی بداتێ، پێویستی بەوەیە تەواوی کولتوورێکی دواکەوتوو لە ئەقڵەکان بتەکێنێ و چیدی نەوەی تازەی لەسەر پەروەردە نەکرێ.

تێگەیشتن لە چەمکی جێندەر

شاناز هیرانی

باسکردنی پرسێك، یان چەمکێکی نوێ و هاتنی بۆ ناو هەر کۆمەڵگەیەك، پێویستە بەردەوام قسەی جدیی لەسەر بکرێت، لە هەمان کاتدا هەڵوەستە و شیکردنەوەشی بۆ بکرێت، بۆ ئەوەی کۆمەڵگەوە تێگەیشتنێکی ڕاست و دروستی هەبێت بۆی، تا بە تەواوی ئامانجی خۆی لە جێبەجێکردن و ناوەرۆکدا بپێکێت. یەکێکیش لەو چەمك و زاراوانە (جێندەر)ە.

سەرەتا پێویستە ئەو چەمکە شیکاریی ورد و زانستیی بۆ بکرێت تا لەگەڵ بەهای کۆمەڵایەتی و عورف و نەریتەکانی کۆمەڵگەدا بگونجێنرێت، چونکە تا ئێستا تێنەگەیشتن و تێگەیشتنێکی سەرپێیانە هەیە لەسەر ئەو چەمکە و بەو شێوەیە نەناسێنراوە تا تاکەکان ئاشنای بن و لە مەبەستی تێ بگەن.

> کاتێك کۆمەڵگە بەپێی عەقڵییەتی کۆمەڵایەتی، عورف، کولتوور و نەریت ڕۆڵەکان دیاری دەکات، ئەوا بە چەندین ڕێسای کۆمەڵایەتی و فۆرمی جیاجیا ژن لە قاڵب دەدات

لەو کاتەوەی وشەی (جێندەر) وەك چەمکێك هاتووەتە نێو زانستە کۆمەڵایەتییەکان، دەرگایەك واڵا بووە بۆ لێکدانەوەی جیاواز و ئەو نادیدەگرتنانەی لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێ هەن و پەیوەندیداریشن بە شوناسی کۆمەڵایەتییەوە. مرۆڤ وەك مێ یان نێر، یان وەك دوو ڕەگەزی سەرەکی لە دایك دەبێ و دەژی، بەڵام ئەوە کۆمەڵگە و کولتوورە کە ڕۆڵەکان (ژنێتی، پیاوێتی) بەپێی تێگەیشتنەکانی خۆی بۆ هەریەکە لەو دوو چەمکە بۆ هەردوو کارەکتەرەکە دیاری دەکات.

بۆیە کاتێك کۆمەڵگە بەپێی عەقڵییەتی کۆمەڵایەتی، عورف، کولتوور و نەریت ڕۆڵەکان دیاری دەکات، ئەوا بە چەندین ڕێسای کۆمەڵایەتی و فۆرمی جیاجیا ژن لە قاڵب دەدات. ژنیش بۆ ئەوەی نەکەوێتە بەر مەترسی، ناچارە پابەند بێت بەو پێوەر و ستراکچەرە کۆمەڵایەتییانە و دواجاریش ناتوانێت لەو سنوورانەی بۆی کێشراون، لابدات. بەمەش (ژنبوون) بەو پێوەرانە دیاری دەکرێت کە وابەستەن بەو کۆمەڵە خاڵانەوە. واتە هەر ئەوەیە کە سیمۆن دی بۆڤوار دەڵێت «هیچ مێیینەیەك وەك ژن لە دایك نابێت، بەڵکو دەبێت بە ژن.»

ئەو ژنبوونەی سیمۆن باسی دەکات، بەرهەمی ستراکچەری کۆمەڵایەتی و کولتووریی نێرسالارییە، نەك ژنبوون وەك شوناسێکی تایبەت بە خودی ژن بێ و لە دیدگا و بۆچوونی خۆیەوە هەڵقوڵابێ و بە فۆرم و ناوەڕۆك و بەهای مێنییەکان لە خۆیدا بەرجەستە کرابێ.

شوناس پرۆسەیەکی مێژووکردی فرەڕەهەندە و چەندین فاکتەر و هۆکاریش ڕۆڵیان لە دروستبوونی شوناسدا هەیە. ژن بە هۆی ڕەگەز و تایبەتمەندییە بایۆلۆژییەکان، لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژوودا پێگەی لە قاڵب دراوە. فاکتەرەکانی مێژوو بە (ئایین، کۆمەڵایەتی، ئابووری، کولتووری) هەموویان هۆکارن لە داتاشینی شوناسێکی نزمتر لە لایەن پیاوەوە بۆ ژنان. بۆیە دەتوانین بڵێین جێندەر چەمکێکە کە سەرجەمی ئەو توێژینەوە و لێکۆڵینەوانە دەگرێتەوە کە لە دۆخی ژنان دەکۆڵنەوە.

چەمکی جێندەر و ئەو تیۆرانەی لەسەری دروست بوون، مەبەستیەتی ئەو تێڕوانین و بۆچوونانە پووچەڵ بکاتەوە کە ڕەگەز دەکاتە پێوەر بۆ

ڕۆڵپێدان، نەک باری کۆمەڵایەتی، بە تایبەتییش ئەو ڕۆڵانەی دروستکراوی کردەی کۆمەڵایەتین و گرێ دراون بە ڕەگەزەوە.

چەمک و تیۆری جێندەر پێی وایە ئەو نادادی و نایەکسانییەی لە دۆخی ژناندا هەیە، پەیوەندیی بە تایبەتمەندییە بایۆلۆژییەکانەوە نییە، بەڵکو لە ئەنجامی نۆرم و ڕێسا و بونیادە کولتوورییەکانی کۆمەڵگەوەیە کە وای کردووە ئەو نایەکسانییە بێتە ئاراوە. بەمەش دەتوانین چەمکی جێندەر بەوە پێناسە بکەین، کە مانای دەستەبەرکردنی ماف و هەل و ڕۆڵ بۆ ژنان و بەشداریپێکردنیانە لە هەموو کایەکانی ژیاندا بەبێ جیاکاریی ڕەگەزی یان جەستەیی.

گەر باس لە یەکسانیی جێندەری بکەین، نابێت ئارگۆمێنتی ئەوە بهێنینەوە کە نێر و مێ، یان ژن و پیاو بە تەواوی وەکو یەکن و لە ڕەفتار و توانست و بژاردەکانیاندا هیچ جیاوازییەک لە نێوانیاندا نییە، چونکە مرۆڤەکان دەبێ بە پێوەری شارەزایی و توانست جیا بکرێنەوە، جا چ ژن بن یان پیاو.

لە یەکسانیی

تا ئێستا زۆرینەی ژنی کورد گوتار و هزرێکی ژنانەیان لا گەڵاڵە نەبووە، تەنها بیروبۆچوون و جیهانبینیی پیاوانە دەناسن و لە ژیانی خۆیاندا پەیڕەویشی دەکەن

جێندەریدا ژن وەک بوونێکی یەکسان لە ڕووی بەها و پێگەوە سەیر دەکرێ. لێرەدا چەمکی جێندەر بیانووی بایۆلۆژی ڕەت دەکاتەوە و پێی وایە هیچ جیاوازییەک و بەربەستێکی بایۆلۆژی و کۆمەڵایەتی بوونی نییە. نموونەی زۆریش هەن لەسەر ئەو بابەتە: لە کوردستان نموونەیەکی زیندوو و بوێرانەمان لە ڕۆژئاوای کوردستان هەیە کە ژنانی شەڕڤانن، ئەوانەی توانییان بەرامبەر بە دڕندەترین هێزی تاریک و توندڕەو بوەستنەوە، چەک بکەنە شان و بچنە بەرەکانی شەڕەوە، هەم لە ڕووی جەستەییەوە و هەم لە ڕووی بیرو هزر و بیرکردنەوەیان، کە وای کرد بە هەموو جیهان بڵێن هیچ کاتێک بیانووی بایۆلۆژی ڕێگر نابێت لە بەردەم یەکسانیی مرۆڤەکاندا.

گرنگیی یەکسانی جێندەری لەوەدایە پەیامی دادپەروەری و یەکسانی و بە مرۆڤبوونی سەرجەم کایەکانی لە نێو خۆیدا هەڵگرتووە، تا ژنان بە بیر و هزر و توانستی خۆیان، یەک گوتاری هاوبەشیان هەبێت و کار لەسەر بەرفراوانکردنی ڕێسا و ماف و گوتاری ژنانە بکەن.

ڕاستییەکەی، داب و نەریتی کۆمەڵایەتی و کولتووری نێرسالاری، ژنیان هەڵاواردووە. گەر باس

> ئاسان نییە لە کۆمەڵگە داخراوەکاندا پیاو دەستبەرداری ئەو دەسەڵات و سەروەرییە باڵایەی بێت، بەڵام کاری جیدی دەتوانێت ئەو دەمارگرژییە خێڵەکییە کەم بکاتەوە

لە کۆمەڵگەی کوردییش بکەین، بە ڕوونی دیارە تا ئێستا زۆرینەی ژنی کورد گوتار و هزرێکی ژنانەیان لا گەڵاڵە نەبووە، تەنها بیروبۆچوون و جیهانبینیی پیاوانە دەناسن و لە ژیانی خۆیاندا پەیڕەویشی دەکەن. بۆیە هەوڵدان بۆ گۆڕینی ئەو عەقڵییەت و کولتوورەی کە تێیدا ژن بە گوناهبار و حەرامکراو نیشان دەدات و بۆ دەرچوون لە چوارچێوەی عەقڵییەتە تradیسیۆنییەکان، پێویستمان بە هۆشیارییە، چونکە هۆشیاری ئازادی دروست دەکات. ئەوەی پێویستە بۆ چارەسەرکردنی جیاکاریی جێندەری، هەبوونی هۆشیارییەکی ڕاستەقینەی ژنانەیە. تا پرۆژەی بۆ بەرەوپێشەوەچوونی هۆشیاری و فیکری ژنانە هەبێت. هەرچەندە ئاسان نییە لە کۆمەڵگە داخراوەکاندا پیاو دەستبەرداری ئەو دەسەڵات و سەروەرییە باڵایەی بێت، بەڵام کاری جیدی دەتوانێت ئەو دەمارگرژییە خێڵەکییە کەم بکاتەوە و لەناوی ببات، ئەگەرچی کاریگەرییەکانی خێرا نین.

ڕاوین کۆنیلی ژنەنووسەر لە بەشی دووەمی کتێبەکەی (جێندەر و دەسەڵات، جێندەر و تاک و سیاسەتە ڕەگەزییەکان)دا باس لە مێژووی پەرەسەندن و لێکۆڵینەوەکان لەسەر جێندەر دەکات. سەرەتا لە سەدەی ناوەڕاستەوە دەست پێ دەکات تا دەگاتە تیۆرەکانی سەردەم. ڕاوین دەڵێت: «تیۆرە زانستی و کۆمەڵایەتییەکانی جێندەر، تیۆری تازەن، لە بنەڕەتدا لە ڕۆژئاوا سەریان هەڵداوە. بۆیە دەبێت ئەو مێژووە باس بکەین کە بووەتە هۆکاری بەرهەمهێنان و پەرەسەندنی ئەو تیۆرە. چونکە ئێستا بووەتە بابەتێکی گرنگ و لەم دواییانەدا لە نێوان گرووپە فێمینیستییەکاندا مشتومڕی زۆری لەبارەوە دەکرێت. زۆربەی جار هەوڵ دراوە ئەو گفتوگۆیانە تەرجەمەی ئەو مانایە بکەن و دیاری بکەن و بیخەنە نێو بواری جێبەجێکردنەوە.»

ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بە سەرەتاکانی جیاکردنەوەی جێندەر و ڕەگەزی بایۆلۆژی دادەنرێت. لەوێوە بە مانا کۆمەڵایەتییەکەی بۆ ڕەگەزی بایۆلۆژی لێك دراوە. ئەو گوتارەش زیاتر دوای سەرهەڵدانی شەپۆلی دووەمی بزاڤی فێمێنستی دەرکەوت. ئەو کاتە فێمێنیستەکان دروشمی یەکسانیی جێندەرییان بەرز کردەوە. بیرۆکەی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی پەرەی سەند. ئەو پرۆسەیەی کە تێیدا تاکەکان سیفەتی (ژنێتی، پیاوێتی)یان بەگوێرەی ئەرك و ماف و ئەو پاڵنەرانەی دەبنە هۆی ڕەفتار و هەڵسوکەوتیان، دەستنیشان کرد. ئەو کاتە فێمێنیستەکان بە توندی ڕەخنەیان لە تیۆر و چەمك و گریمانە کلاسیکییەکانی جیهان گرت. هەر لەگەڵ پەرەسەندنی تیۆریی فێمێنیزیمشدا، تەنها لەسەر بابەتی نایەکسانی و جیاکاریی ڕەگەزی نەوەستان، بەڵکو پرسیارێکی گرنگیان ورووژاند: ئایا چۆن ناسنامەی جێندەری دەبێتە هۆی دارشتنی ئەجێندای بڕیاردان و لە سیاسەتی وڵاتانیشدا لە هەمبەر سەرجەم پرسە گرنگ و هەستیارەکاندا کاریگەریی هەیە.

ڕەهەندەکانی کۆتای ژنان

کەمیی بەشداریکردنی ژنان لە کایەی بڕیارسازیدا بە گەورەترین تەگەرە دادەنرێت، کە بەدرێژایی مێژوو لە جیهاندا ڕووبەڕووی ژنان بۆتەوە؛ ئەگەرچی ڕێژەی بەشداریکردنیان لە وڵاتێکەوە بۆ یەکێکیتر جیاوازە. هاتنەکایەی کۆتای ژنان، لە ڕابردوو و ئێستاش، بۆ ڕێگریکردنە لەو کەمییە؛ ئەگەرچی دید و ئاسەواری جیاجیای لێکەوتۆتەوە.

لەڕووی مێژووییەوە سەرچاوەی سەرەکیی کۆتا بۆ کرداری ئەرێنی دەگەڕێتەوە و بۆ یەکەمجار لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەکارهات؛ بەمەبەستی قەرەبووکردنەوەی کەمینە بەشخوراوەکان، کە لەلایەن حکومەت، یان کەرتی تایبەتەوە لە مافەکانیان بێبەشکرابوون.

کنێر عەبدوڵڵا

لەم چوارچێوەدا لە کۆنگرەی چوارەمی ژنانی جیهان، کە ساڵی ١٩٩٥ز لە شاری پەکینی پایتەختی وڵاتی چین بەسترا، سیستەمی کۆتای ژنان؛ وەک میکانیزمێک بڕیاریلێدرا، کە مەبدەئێکی جیاکاریی ئەرێنییە بۆ زیاتر چالاککردنی بەشداریی ژنان لە سیاسەت و ناوەندەکانی بڕیاردان و لابردنی ڕێگرییەکانی بەردەمیان.

سەرهەڵدانی ئەم سیستەمە بۆ ساڵی١٩٦١ دەگەڕێتەوە، کە(جۆن کەنەدی)ی سەرۆکی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ یەکەمجار کۆتای بۆ کەمینەی ڕەشپێستەکان بەکارهێنا. پاشان سەرەتای ساڵی ١٩٦٥ سەرۆک (جۆنسون) بانگەشەی بۆ کرد کە زیاتر جەنگێکبوو دژی هەژاری[1]، دواتر سیستمی کۆتا بەسەر ناوەندەکانی خوێندندا جێبەجێکرا، ئەوەش بەتەرخانکردنی ڕێژەیەك لە فێرخوازەکانیان بۆ پێکهاتە جیاجیاکان؛ ئیدی بزووتنەوەی ژنان داوایان کرد بکرێتە ڕێگەیەک بۆ بەشدارییان لە ئیدارەدانی وڵاتدا، ئێستا سیستمی کۆتا؛ نەک هەر بۆ ژنان؛ بەڵکو بۆ کەمینەکانی ئاینی و مەزهەبی و نەتەوەییش بەکاردێت.

لەعێراقدا؛ بەپێی بڕگەی (چوارەم) لە ماددەی (٤٩)ی دەستوور و ماددەی (١١)ی یاسای هەڵبژاردنی ژمارە (١٦)ی ساڵی (٢٠٠٥)ی ئەنجومەنی نوێنەران، بڕیاردرا کۆتای ژنان لە ڕێژەی ٢٥٪ ی کورسییەکانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق[2] کەمتر نەبێت.

هەرێمی کوردستان؛ بۆ یەکەم جار یاسای ژمارە (١) لە لایەن بەرەی کوردستانییەوە دەرکرا و پەرلەمانی هەرێمی کوردستان پەسەندیکرد [3] و سستەمی ڕێژەیی بۆ هەڵبژاردن پەیڕەوکرا؛ بەشێوەیەک یەکەمجار ڕێژەی بەدەستهێنانی کورسی ٧٪ بوو، پاش پرۆسەی ڕزگاریی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٥ یاساکە هەموارکرایەوە و ڕێژەی ٢٥٪ کەمتر نەبێ بۆ ژنان تەرخانکرا، دواتر ساڵی ٢٠٠٩ لە هەڵبژاردنی پەرلەمان و ئەنجومەنی پارێزگاکان ڕێژەکە زیادیکرد، بەشێوەیەک کە لە ٣٠٪ کەمتر نەبێ.

چەمکی کۆتا:

کۆتا Quota؛ لە بنەڕەتدا وشەیەکی لاتینییە؛ مەبەست لێی بەش، یان پشکێکی ڕێژەیی[4] کەمینەیەکی ڕەگەزی، یان نەتەوەیی، یاخود ئاینییە؛ واتە دیاریکردنی ڕێژە یان ژمارەیەک؛ بەمەبەستی زامنکردنی گەیشتنیان بە ناوەندی بڕیارسازی.

کۆتای ژنانیش یەکێکە لە شێوازەکانی کۆتای نوێنەرایەتی، مەبەستیش لێی دانانی ڕێژەیەکی ژنانە لە هەر ناوەندێکی بڕیاردا بێت؛ بەمەبەستی گەرەنتیبوونیان.

کۆتا لە نێوان لایەنگران و دژەکان

یەکەم: لایەنگرانی کۆتا

ئەم ئاڕاستەیە، سیستمی کۆتا بە پێویس تدەزانن و پێیانوایە ئامرازێکە بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو بۆشاییە گەورەیەی هەیە[5]. لەو ڕوانگەیەوە جێبەجێکردنی کۆتا دەرئەنجامی پەراوێزخستنی ژنانە، کە بەهۆی کولتور و بەهای کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی کۆمەڵەوە هاتۆتە ئاراوە؛ بۆیە کۆتا دەبێتە سەپاندنی ئەمری واقیع و فەراهەمکردنی دەرفەت لەبەردەم ژنان؛ بەمەبەستی دەرخستنی تواناکانیان و بڕواهێنان بە کۆمەڵ کە ژنان توانایان هەیە.

ئەم دیدە پێیوایە کۆتا جیاوازیکردن

١ ضياء عبدالله عبود الجابر، نظام الكوتا النسائية فى مجلس النواب العراقى، نشرة الفرات الالكترونية، ٢٠٢٠،ص٦٥
٢ سایتی پەرلەمانی عێراق
٣ ١٩٩٢ یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمان کوردستان – عێراق، ژمارە (١)
٤ مونيكا مينامرقص، اثر تطبيق الكوتا على التمثيل البرلمانى للمراة، مركز بيروت لدراسات الشرق الاوسط، ٢٠١٧،ص١٥
٥د. داوود البار، حق المشاركة في الحياة السياسية، القاهره، دار النهضة العربية، ٢٠٠٢، ص ٤٢٩

نییە؛ بەڵکو قـەرەبـووکـردنـەوەی ئەرێنییانەی ئەو ئاستەنگانەیە کە ڕێگری لە بەشداری ژنان دەکـەن لە کـاری سیاسیدا. هەروەها هەنگاوێکە بـۆ هەڵگرتنی بەربەستی نـێـوان ژن و پیاو. کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی پشتگیری لەم بۆچوونەکرد؛ هەر بۆیە ڕێکەوتننامەی بەگژداچوونەوەی بەسەر شێوازەکانی جیاکاری دژ بە ژنان (سیداو) ی ساڵی ١٩٧٩ پشتیبەست بە بیروباوەڕی جیاکاری ئەرێنیی (کۆتا) لە بەرژەوەندی ژناندا.

ڕاپۆرتەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەریانخستووە سیستمی کۆتای جێبەجێکراو لە لایەن (٧٧) وڵاتی ئاسیایی، ئەوروپایی و ئەمریکای لاتینییەوە، بەشێوەیەکی بەرچاو، ڕێژەی نوێنەرایەتیکردنی ژنانی لە دەستەکانی بڕیارسازیی نیشتمانی وشارەوانی و حزبەکاندا زیادکردوە.

دووەم؛ هەڵوێستەکانی دژ بە کۆتا

ئەم ڕایە لەگەڵ سیستمی کۆتای ژناندا نین؛ لەو ڕوانگەیەی سیستمی کۆتا دەدرێت بە کەمینەکانی ئایینی و ڕەگـەزی و ژنانیش بەکەمینە دانانێ و پێشێوانییە ژنان نیوەی کۆمەڵ بن. ئەم ڕایە جگە لـەوەی نادەستوری و نـادادپـەروەرانـەیـە، چونکە جەخت لەسەر چەمکی جیاکاری دەکاتەوە و لەگەڵ پرنسیپەکانی دیموکراسی یەکناگرێتەوە، پێشیوایە پێویستە ژنان بە هەقی خۆیان کورسیی نوێنەرایەتی بەدەستبهێنن. هەروەها ڕایانوایە کۆتا دەبێتە هۆی زۆرهێنان بۆ پیاوان و بێبەشکردنیان لەو شوێنانەی شایستەیانن و بروابەخۆبوونی ژنان لاواز دەکات؛ سەرەڕای ئەوەی دەبێتە پاڵنەر بۆ گەنجان، مامۆستایان، کاسبکار و بازرگانان تا ئەوانیش داوای ڕێژەیەکی دیاریکراوی کورسی بکەن؛ بەمەش کاری پەرلەمانی لەنوێنەرایەتیی گەلەوە دەبێتە نوێنەرایەتیکردنی چەند توێژێکی دیاریکراو.

> یەکەمجار ڕێژەی بەدەستهێنانی کورسی ٧٪ بوو، پاش پرۆسەی ڕزگاریی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٥ یاساکە هەموارکرایەوە و ڕێژەی ٢٥٪ کەمتر نەبێ بۆ ژنان تەرخانکرا

هۆکارەکانی کەمیی بەشداری سیاسیی ژنان:

١. کولتور و دابونەریتی کۆمەڵی کوردی بەگشتی، تێکەڵەیەکە لە کولتورێکی ئاینی، خێڵەکی و فلسەفەیەکی پـەروەردەیـی وا، کە عەقڵییەتی پیاوسالاری بەسەریدا زاڵە.

ئەم واقیعە، کاریگەریی لەسەر بیرکردنەوە و بیروباوەڕی مرۆڤەکان هەیە. عەقڵیەتێکە [٦] کارکردنی ژنان لە سیاسەتدا ڕەتدەکاتەوە، هەمیشە بە مرۆڤی پلە دوو مامەڵەی لەگەڵ دەکات. وەک پاشکۆ و لاواز ڕەفتاری لەگەڵ دەکات؛ نەک وەک مرۆڤێکی خاوەن قەوارەی سەربەخۆ.

خودی ئەم کولتورە، ڕەنگدانەوەی بەسەر نێوەندی ستراتیجی حوکمڕانانەوە هەیە کە هەمیشە؛ وەک جەستە و لایەنێکی بایەلۆجی بیر لە ژنان دەکەنەوە؛ نەک وەک مرۆڤێکی بەشدا تەماشای لەهەموو کایەکانی ژیان تەماشای بکەن. خودی کێشەکە لێرەوە سەرچاوەی گرتووە.

---

٦ هیفاء زنگنة، المراءة والمشاركة السياسية فى الوطن العربى، ٢٠١١، ص ٧٨

> کۆتا جیاوازیکردن نییە؛ بەڵکو قەرەبووکردنەوەی ئەرێنییانەی ئەو ئاستەنگانەیە کە رێگری لە بەشداری ژنان لە کاری سیاسیدا دەکەن

ئەم واقیعە، ژنان ناچار دەکات هەڵوێستی جیا وەربگرن لەوانە: نەفرەتکردن لە رەگەزی خۆیان. یان هەوڵی گۆڕینی رەفتاری خۆیان دەدەن؛ لە پێناو رازیکردنی کەسانێتر، یاخود لە پێناو جێکردنەوەی خۆیان لە نێوەندەکانی سیاسەتدا و هەوڵی چوونەپاڵ کەسایەتییەکی حزبی، یان هەوڵی چوونە نێو دەستەگەرییەکانی حزبە سیاسییەکان دەدەن، یاخود ناچار دەبن رەگەزی خۆیان بۆ چوونەپێشەوە بەکاربهێنن.

هەمووی ئەوانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێدان لەرووی فەلسەفەی کارکردنەوە ناراستن، چونکە بەگشتی مرۆڤەکان دەبێت ئینتیمایان بۆ بەرنامەو پەیڕەوی حزبەکان هەبێت؛ نەک بۆ کەس و بەرپرسەکان. هۆکاری ئەمەش پەیوەستە بەخودی سیاسەت و ئەقڵییەتی باوی سەرکردەی حزبەکان.

بەداخەوە خودی ژنانی نێو حزبەکان هەندێجار بەهۆی ملکەچبوون و کۆڵدانیان، تەسلیمی ئەو واقیعە دەبن، یان خۆیان دوورەپەرێز دەگرن و بێدەنگن و درێژە بە رەورەوەی رۆتینی کارکردن دەدەن، یاخود بە هۆی کەمیی دەسەڵات و رێژەیان، ناتوانن فشار بکەن و کاریگەر بن بەسەر گۆڕین و

ژنانی کورد بەشداران لە پرسە چارەنووسسازەکاندا

یەکلاکردنەوەی بڕیارەکان. ئەمە وێڕای ئەوەی پەنابردن بۆ ناوزڕاندنی ژنان، بەتایبەت لە کاتی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردندا، کە شێوازێکیتری سوکایەتیکردنە بەژنان کە زۆر جار بەشێک لە حزبەکان پەنای بۆ دەبەن و دەرەنجام دەبێتە هۆکار بۆ دوورکەوتنەوەی ژنان لە نێوەندی سیاسی.

بە دیوێکی تردا، تا ئێستا ژنان نەیانتوانیوە ببنە دەستەیەکی یەکگرتووی ناو حزبەکانیان و لەگەڵ ژنانی دەستەبژێری دەرەوەی حزبەکان، جگە لە کەمیی ئەو ژنانەی، سیاسەتکردن بۆتە خەمی سەرەکی و ئەولەوییەتی کاریان، ئەوەش بە هۆی سەرقاڵییان بە لایەنی کۆمەڵایەتی، یان بە

هۆی کارکردنی تەقلیدیی باوی حزبەکانەوە. ئەمە تێڕوانینی حزبەکان دەخاتە ڕوو، کە ئەوەندەی ڕواڵەتکارانەن، هێندە لە دیدێکی تەواوی باوەڕبوونیان بە تواناکانی ژنانەوە نییە.

٢. کەناڵەکانی ڕاگەیاندن: تازەترین لێکۆڵینەوە لە کوردستاندا دەریدەخات بوونی ژنان بە بەرپرس، یان جێگری دەزگاکانی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن، بریتییە لە ٠٪. ئەمە پێمان دەڵێت سیاسەتی زۆربەی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بەهەمان ئەقڵیەتی پیاوسالاری بەڕێوەدەچێت. ئەمە بە شێوازی جیاجیا دەردەکەوێت، تەنانەت پاوانکردنی ئەو بەرنامانەی لەسەر پرسی سیاسی دەخرێنەڕوو لەلایەن پیاوانەوە و زۆر جار هەر پیاوان بانگهێشت دەکرێن وەک ئاماژەیەک تا بە بینەران بڵێن ژنان کەمن، یان تایبەتمەندنین لە بواری سیاسیدا، یاخود زۆر جاریش کاتێک گلەیی و ڕەخنەی ژنانیان پێدەگات، لە وەڵامدا دەڵێن: «ژنانمان بانگهێشت کردووە، بەس خۆیان نایەن! »، کە ئەمەش پاساوە و کەمێکی ڕاستییەکانە.

٣. پارتەکان و دۆخی پەرلەمان: پێوەری نەبوونی دەستەیەکی یەکگرتووی ژنان لەنێو سەرجەم خولەکانی پەرلەمانی کوردستان هۆکارێکی ڕوونە، کە بەگشتی نەتوانراوە لە کاتی پێویستدا ئەولەوییەت بە بەرژەوەندیی ژنان بدەن لە کاتی بوونی رای جیاواز لە نێوان حزب و بەرژەوەندییەکانی ژناندا. تێپەڕاندنی یاسای قەدەغەنەکردنی فرەژنی، یەکێکە لە نموونەکانی ئەو واقیعە.

دەربازبوون لەم واقیعە، سەرەتا بە خۆناسینی ژنان و بە پەرەدان بە توانای خۆیان دەستپێدەکات و دواتر فشارهێنانیان بۆ لایەنەکان. شیاوی باسە واقیعی دیاریکردنی ڕێژەی کۆتای ژنان لە جیهاندا؛ نەبۆتە هۆی باشترکردنی دۆخیان؛ بۆیە ئەنجومەنی ئاسایشی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی ٢٠٠٠دا بڕیاری (١٣٢٥) دەرکرد کە تایبەتە بە پاراستن و خۆپارێزیکردنی ژنان و منداڵان لەکاتی جەنگ و قەیرانەکاندا و بەشدارپێکردنی ژنان لە کایەی سیاسی و کارگێریدا[٧] بۆ ناساندنی ئەم بڕیارە و هەوڵدان بۆ جێبەجێکردنی لەلایەن لایەنەکانی پەیوەندیدار و هۆشیارکردنەوەی توێژەکانی کۆمەڵ.

٧دەربارەی ژنان و ئاشتی و ئەمن کە لە ساڵی ٢٠٠٠دەرچوە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان، بڕیاری ژمارە ١٣٢٥

قەڵەمی ژن

لاوکۆ عەبدولڕەحمان

خەریکە قەڵەمی ژنان گەشە دەکا. جاران ژنانی قەڵەمدار کەمبوون، بەڵام ئێستا وا خەریکە چەرخ دەسوڕێ و ژنان گورجتر هاتوونەتە نێو مەیدانی نووسینەوە. ئەمەش پێوەندیی هەیە بە هەڵکشانی کێرڤی هۆشیاریی ژنانەوە.

ئەوەی جێگەی دڵخۆشییە، حزبە سیاسییەکانیش، لەم رۆژگارەی ئێستاماندا هاندەری هاتنەپێشی ژنانن، چ بۆ نێو بواری نووسین، یان کاری سیاسی. ئەوەتا چەسپاندنی رێژەی کۆتای ٥٢٪ی ژنان، هاندەرێکی گەورەی ژنانە بۆ ئەوەی لەنێو کایەی سیاسیدا باشتر و کاراتر جێ بگرن.

لەنێو کایەی نووسینیشدا کەسانی پاڵپشت و هاندەری ژنان، لەبرەودان. ئەگەرچی هێشتا کۆسپ و تەگەرەکانی بەردەمیشیان هەر هەن و کەم نین، بۆیە ژنانی نووسەر دووچاری سەختییەکی زۆر دەبنەوە تا لەبواری نووسیندا خۆیان دەسەلمێنن. توێژەر پاتریس دیدی دەڵێ «تایبەتمەندیی نووسینی ژنان تایبەتمەندیی هاوشێوەی پیاوان هەڵناوەشێنێتەوە»، ئەمە بەو مانایەی ئایا ژنانی نووسەر توانیویانە میتۆدێکی نووسینی تایبەت بەخۆیان دابهێنن، ئایا توانیویانە شێواز و زمانی نووسینی تایبەتی خۆیان بهێننە نێو کایەی نووسین و رۆشنبیرییەوە؟ ئەوە ژنان دەبێ خۆیان وەڵام بدەنەوە.

هاتنە مەیدانی ژنان بۆ نێو کایەی نووسین، بەرەنجامی پەرەسەندنی هۆشیاریی ژنانە، بەرەنجامی ئەو ساتەیە کە ژن درک بەوە دەکا کە ئەو نابێ پلەیەکی نزمی لەنێو کۆمەڵدا هەبێت. هەستکردن بە پلە نزمی لای هەندێک لە ژنانی نێو کۆمەڵگە هێشتا، بەداخەوە، لەنێو پانتایی بیری مرۆڤایەتیدا ماوە. هێشتا بەشێک لە ژنان، سەرەڕای ئەو دەستکەوتانەی بەدەستیانهێناوە، خۆیان بە کەمتر لەپیاوان دەبینن، هەر ئەمەشە هانی هەندێک لەژنان دەدات لەبری ئەوەی خۆیان پێشبخەن و ئاستی رۆشنبیرییان بەرزبکەنەوە پەنا بۆ بەشێک لە پیاوانی کرێگرتە ببەن تا وتار و لێکۆڵینەوەیان بۆ بنووسن و ئەوانیش بێشەرمانە بەناوی خۆیان بلاویدەکەنەوە، کەچی بەشێکیتر لەژنان رەنجی باشیانداوە و ئاستی رۆشنبیریی خۆیان بەرزکردووە و قەڵەمەکەیان لەئاستی پیاوان بەرزتر نەبێت کەمتر نییە!.

نوێبوونەوە

رووناکبیریی گشتی

پاشا دێ، پاشا دەڕوا

برنارد ویتمان
وەرگێڕانی: ڕەوا خەلیل

برنارد ویتمان، وەك ئەندازیارێکی ئەڵمانی لەگەڵ کۆمپانیایەکی ئەڵمانی، بۆ دروستکردنی ڕێگای بەغدا- کەرکوك- گەرمیان - سلێمانی هاتۆتە عیراق. لەماوەی کارکردنی بەردەوام نامەی بۆ ژنەکەی و کچەکەی نووسیوە کە پڕن لە زانیاریی بەسود. کچەکەی، پاش مردنی باوکی نامەکانی لە دووتوێی کتێبێکدا چاپکردووە بەناونیشانی: (رسائل من کردستان ١٩٥٤ – ١٩٦٣) و بە زمانی ئەڵمانی چاپیکردووە. کتێبەکە نەمر غەسسان نەعسان لەئەڵمانییەوە، بەتایبەت بۆ مەکتەبی بیر و هۆشیاری کردی بەعەرەبی و ساڵی ٢٠٠٩ چاپ و بڵاوکراوەتەوە.
ئەمەی خوارەوە یەکێك لەو نامانەیە کە باس لە هاتنی پاشای عیراق ساڵی ١٩٥٥ ز بۆ شاری سلێمانی دەکات:

پێشتر، لەنامەکانی پێشوومدا، کە ڕاپۆرتبوون لەبارەی سیاسەت و ئینگلیز و گرترۆد بیل، باسی ئەوەم بۆ کردن کە بنەماڵەی پاشایەتی لێرە لەعێراق چۆن دروستبوو. ئەوکاتە، خودی خۆم، چاوەڕێم نەدەکرد ئەم پاشا بچکۆلە ئازایە، پاشا فەیسەڵی دووەم، لێرە، لەبەرزاییەکانی کوردستان دەبینم. بەڵام بەڕەسمی هەواڵ هەبوو کە «پاشا دێ». کەچی هەمووان و هەموو تاکێک تا ئەوپەڕی هەڵچووبوون: گوندەکەی بەرانبەر دەروازەکەم، سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتیی باڵای کۆمپانیا، هەموو دەیانگوت «پاشا دێ». ئەو ئازایەو بەڕاستی دێ بۆ کوردستان. دێ بۆ بەشێک لە وڵاتەکەی، کە تێیدا کەمترین ڕێژەی خەڵک چاریان دەوێ. سەرەڕای ئەوە و ڕەنگە هەر لەبەر ئەمەش هەمووان شانازی بەم ئاوڕلێدانەوە پاشایەتییە دەکەن و سوپاسی دەکەن.

بەناوی کۆمپانیاوە فەرمانمدا کەوانەیەکی سەرکەوتن دروست بکەن. بە ژمارەیەکی زۆر ئاڵای عێراق رازێنرایەوە. لەنێو ئەم هەموو رەنگە بریقەدارە زۆرەدا وێنەکەی، وێنەی پاشا فەیسەڵی دووەم، دەدرەوشایەوە. لە تەواوی کاتژمێر دەی رۆژی «٦»ی تشرینی دووەم هەموو وەرشەکانی کۆمپانیای «رێگای باکوور» لەکار وەستان. هەمووان چوون بۆ دیتنی ئەم کەشی ئاهەنگەو رووداوەکانی. ئەڵمانەکان کامێرایان پێبوو و وەک دانیشتوانی ناوچەکە چاوەڕێی دەرکەوتنی پاشاکەیان بوون و ئارامیان لەبەر بڕابوو. راپۆرتەکانی پۆلیس هەنگاو بە هەنگاو هەواڵەکانیان پێڕادەگەیاندین: «پاشا هێشتا لە سلێمانییە». کەواتا هێشتا ئێمەو پاشا «٢٠» کیلۆمەترمان نێوانە. بەڕێوەبەری ناحیە داوای لێمان کرد پێکەوە لەبەردەم بنکەی پۆلیسی عەربەت چاوڕێی پاشا بکەین. کورد هەموو تەدارەکێکیان بۆ بۆنەکە سازدابوو: شەقامەکانیان رازاندبووەوە، ژنان و منداڵان جلی نەریتیی رەنگینی ئاهەنگ، کە من دیمەنەکەیم بەدڵە، لەبەریان کردبوو. راستیەکەی دیمەنێکی جوانیان هەبوو: لەسەربانەکان، هەموو قوتابییانی قوتابخانەکانی ناوچەکە لەمبەر و ئەوبەری شەقامە سەرەکییەکە ریزببوون. پیاوانی پۆلیس لەنێوان منداڵەکان وەستابوون و نێوانی هەر یەکێکیان هەمان مەودابوو، چەکیان بەشانەوەبوو کە سەرە ڕمی پێوەبوو. هەموو چین و توێژەکانی کورد هاتبوون و هەر یەکەیان سێ مەڕی پێبوو. بەپێی نەریتی ئەوان دەبێ مەڕ لەپێناوی پاشادا بکرێتە قوربانی. چونکە ئێمەی ئەڵمانیش ئەم نەریتەمان جێبەجێکردبوو لەنەریتەکە دەگەیشتین. سێ کاوڕە سپییەکەی ئێمەش حازربوو تا لەپێناوی تەشریفهێنانی پاشادا بکرێنە قوربانی.

لەتەواوی کاتژمێر دە هەواڵمان پێگەیشت: «پاشا، ئێستا سلێمانیی بەجێهێشت». ئێستا جوڵە کەوتە نێو پۆلیسەکان. جارێکیدیکەیش پۆلیسەکان

> هەموو دەستبەسەرکراوەکان لەبەردەم بنکەی پۆلیس لەگەڵ پۆلیسەکان کە چاودێرییان دەکردن دانیشتبوون، هەمووشیان چایان دەخواردەوە

جێگۆکێیان پێکرا، تفەنگەکان جارێکیدیکەیش پاککرانەوە، تەنانەت ئەو ولاخانەش کە پۆلیس سواری دەبوون لەخۆشییان گەشانەوە. لەو کاتەدا لە هەر (١٠٠) مەترێکدا پۆلیسێک لە دۆخی «با چەکەکەت نزیکی قاچت بێ» وەستا.

پۆلیس هەموو ئەو هاولاتییانەی «دەستبەسەرکرد» کە چاوەڕێ دەکرا پشێوی بنێنەوە. دۆخی دەستبەسەرکردنەکەیان زۆر خۆشبوو: هەموو دەستبەسەرکراوەکان لەبەردەم بنکەی پۆلیس لەگەڵ پۆلیسەکان کە چاودێرییان دەکردن دانیشتبوون، هەمووشیان چایان دەخواردەوە، چایەکی زۆر. راستە پۆلیسەکان چاودێرییان دەکردن، بەڵام ئەمە هەرگیز کەشی لەزەتوەرگرتن لە چایەکەی لێیان تێکنەدا. ئەمە رێگایەکی باشە بۆ چاودێریکردنی ئەوانەی چاوەڕێ دەکرێ پشێوی بنێنەوە. کەچی من کە ئەو دیمەنەم دیت لەبەر زۆر پێکەنین زگی خۆم گرت. هەر هیچ نەبێ ئەوانەی بە «ئاژاوەگێڕ» دادەنرێن رێگایان دەدرێ خۆشی لە دیتنی پاشا ببینن. لەوانەیە ئێمەی ئەوروپیش شتێک لەم شێوازی هەڵسوکەوتە فێرببین؟ ئەوەی بەسەرهاتەکە نەزانێ، ناتوانێ بزانێ بەسەرهاتی چاخواردنەوەکە لەبارەی «ئەو کەسانەوەیە کە پۆلیس دەستبەسەریکردبوون».

> ئێمەی جەماوەری بەستەزمان سەرسامبووین بەدەرکەوتنی ئازایانەی پاشای لاو لەو دەشتەی کوردستان. لێرە لەم بەرزاییەوە مرۆڤ نایبینێ لەپشتەوە نەبێ، ئەوها باشترە هەر نەیبینی.

دوا جار کاتی هات و «پاشا هەر ئێستا سنوری شاری بەجێهێشت. پاشا دێ!». کە ڕێک کاتژمێر دوازدە لێیدا یەکەمین ئۆتومبێل کەوتە بەرچاومان و یەکسەر تێبینیی خۆپرچەککرنێکی زۆرم کرد. پۆلیسی عێراق لەنێو ئۆتومبێلی دووەم دانیشتبوون، لەسەرەتای ئۆتومبێلی سێیەم: پاشا فەیسەڵی دووەم بوو.

ئێستا هەرا دەستی پێکرد. لەپڕ هەموو خاوەن مەڕو کاوڕەکان خۆیان هەڵدایە نێو شەقامەکەوە. هەموو شتێک بە خێرایی بروسکەو بە وردییەکی تەواو جێبەجێکران. لەماوەی چەند چرکەیەکی دیاریکراو ئەو کاوڕە سپییانە سەریان لەدەستدا ! ڕووباری خوێن لەسەر شەقام لەبەردەم کاروانی ئەو ئۆتومبێلانەی تێدەپەڕین ڕێچکەی بەست. پاشا کەمێک وەستا و بەشکۆوە نوشتانەوەیەکی کەم نوشتایەوە. شێوەی، کە جلێکی خاکیی بریقەداری لەبەردابوو، وەک لاو و کەشخە دەینواند.

تێبینییەکی لاوەکی: هەر بەڕاست لاووە هەژدە ساڵە.

لەتەنیشتیدا مامی، فڵان و فیسار شازادە دانیشتبوون. هەمووان چەپڵەیان لێدا، ئەو کاوڕە بەستەزمانانەش کە سەریان لەدەستدا لابرانە ئەولاوە. ئەوەی پێیدەگوترێ قوربانیی سوپاسکردنی پاشا تەواوبوو و پیاو ئەوەی لەسەریبوو کردی.

ئێمەی جەماوەری بەستەزمان سەرسامبووین بەدەرکەوتنی ئازایانەی پاشای لاو لەو دەشتەی کوردستان. لێرە لەم بەرزاییەوە مرۆڤ نایبینێ لەپشتەوە نەبێ، ئەوها باشترە هەر نەیبینی. سەرەڕای ئەوە هەموو کەسێک دڵخۆشبوو کە خۆی جارێک پاشای دیوە. ڕەنگە پاشا فەیسەڵی دووەم ئاڵای بەشەکاوەیی لەسەر کەمپەکەمان دیبێ. مەسەلەی هەڵواسینی ئاڵایەکی گەورەی ئەڵمانیمان جێبەجێکرد.

ئێستاش بەشە خۆشەکەیە. لەگەڵ هەموو هاوڵاتییان لە کۆتایی ئاهەنگەکە لە چایخانەکەی مەیدانەکە حەساینەوە، جارێکیدی باسی ڕووداوەکانی دوا کاتژمێرمان دەگێڕایەوە. پاشان ئەمە ڕوویدا: کەوانەی سەرکەوتن ڕێک لەبەردەم بنکەی پۆلیس دروستکرا، دروستکردنەکە سێ ڕۆژ کارکردنی ویست، بەڵام بەداخەوە بۆیان دەرکەوت بەرزییەکەی بەکەڵکی تێپەڕینی هەموو ئۆتومبیلێک نایەت. لەم بەشەی وڵات شوێنی پەڕینەوە نییە، بۆیە کەس بیری لەوە نەکردەوە کە ئۆتومبیلی پاشا، نەک لۆرییەکان، دەتوانێ بەنێو کەوانەی سەرکەوتندا بڕوات، بەتایبەت ئەو لۆرییانەی عێراقییەکان بەبەرزیی (٤-٥) مەتر باری دەکەن مەحاڵە بتوانێ بەبن ئەم کەوانەیەی سەرکەوتندا بڕوات. مرۆڤەکان چارەسەریان دۆزییەوە. بەخێرایی بەربەستێکیان لەناوەڕاستی ڕێگاکە دانا، بەمەش ڕێگای پێشوویان داخست. لەلای ڕاست و لای چەپی کەوانەی سەرکەوتن دوو پۆلیس وەستان، کە جوڵەی ئاسایی هاتوچۆیان ڕێکدەخست و بەرەو جۆرێک لە جوڵەی بازنەییان بەدەوری کەوانەی سەرکەوتندا دەبرد. کەمێک پێش گەیشتنی کاروانی پاشا بەربەستەکەیان لابرد و پاشا بەناو کەوانەی سەرکەوتندا تێپەڕی.

کە چایمان دەخواردەوە و قسەمان دەکرد، دیتم لۆرییەک بەخێرایی دەهات، فەردەی لۆکەی

بارکردبوو و بارەکەی بەرزبوو، حەماڵەکان لەسەر بارەکە دانیشتبوون، بەس دیاربوو لەمێژنەبوو. خۆی پێداکێشا، لۆرییەکە بەو بارە بەرزەیەوە لەکەوانەی سەرکەوتنەکە گیربوو، کەوانەی سەرکەوتنەکە وەکماڵێکی کارتۆنی، دارما و فەردە لۆکەو حەماڵەکان بۆ سەر شەقامەکە غلۆربوونەوە. هەڵبەت پۆلیسەکان یەکسەر رایانکرد بۆ شوێنی رووداوەکـــە، چونکە رووداوەکە لەبەردەم ماڵیاندا روویدابوو. بە قۆنداخە تفەنگ وەرگەڕانە ئەو حەماڵانەی غلۆربووبوونەوە. خودی شوفێرەکە هێشتا لەنێو پێشی وەرگـەڕاوی ئۆتۆمبیلەکە گیربووو و گێلانەو بەباوەڕنەکردنەوە تەماشای کەوانەی سەرکەوتنەکەی دەکرد، دیمەنێک بوو وەسف نەدەکرا، ئەوندە پێکەنیم تا فرمێسک لەچاوم هات.

پاشا بەتاریکیی شـەو گـەڕایـەوە. کەوانەی سەرکەوتن تێکشکا، بەدڵنیاییەوە پاشا لەدڵی خۆیدا گوتویەتی: «ئێوە لایەنگری رێکوپێکی پاشان»، بەڵام هەموو شتەکان بەگیانێکی سوعبەت و خۆشییەوە وەردەگرێ.

پاش سێ ساڵ پاشا مـرد. لەپڕ زۆر کاروباری سیاسی گۆڕانکارییان بەسەرداهات. من هەموو جـارێ سوپاسی خوا دەکـەم بۆ بوونی ئێستگەی رادیۆی «شەپۆلی ئەڵمانی»، کە بەوردی و بابەتییانە هەموو راستییەکانمان پێدەگەیەنێ و خۆی لەهەموو توانجێک بەدوور دەگرێ. مەسەلەیەکیدیکەیش کە ئاسودەمان دەکا ئەوەیە کە پایتەختەکەمان، بۆن، هەڵوێستی تەواو بێلایەنە.

لەکاتی بێئیشیماندا هەموومان بەرادیۆکەوە دەنووسێین و ئێستگە جیاجیاکانی جیهان وەردەگرین. راستە بەغدا بەرنامەیەک بەزمانی ئەڵمانی پەخش دەکـا، بەڵام بێژەرەکەی خەڵکی ساکسنە (هەرێمێکە لەرۆژهەڵاتی ئەڵمانیا و ئەڵەمانەکانیدی بەزەحمەت لەزاری ئەم هەرێمە تێدەگەن- وەرگێڕ

> هەموو چین و توێژەکانی کورد هاتبوون و هەر یەکەیان سێ مەڕی پێبوو. بەپێی نەریتی ئەوان دەبێ مەڕ لەپێناوی پاشادا بکرێتە قوربانی

عەرەبی). ناکرێ داوا لە هەر مرۆڤێک بکەی گوێی لێبگرێ. جگە لەمەش، زانیارییەکانی جووت نین لەگەڵ ئەو زانیارییانەی «شەپۆلی ئەڵمانی» بڵاویان دەکاتەوە. پاشا و هەموو بنەماڵەی خێزانەکەی و شازادەی جێنشین و سەرۆک وەزیران کوژران.

ئەم پەرەسەندنانە ساڵی (١٩٣٣)ی ئەڵمانیام بیردەخاتەوە (مێژووی دەستبەسەرداگرتنی ئەڵمانیا لەلایەن هیتلەرەوە)، بەڵام ئەمجارەیان بەزەبروزەنگتر. گەل هەلهەلە لێدەدات، لەرابردوودا ئەمەم دیوە. ئێمەش وەک مشک دانیشتووین. بابەتەکە ناوخۆییە و ئێمە میوانی ئەم وڵاتەین و هیچیتر. کەچی زۆر لەو بیانییانەی لێرەن نیگەرانی دایگرتوون. لەم ماوەیەدا بەرەسمی بە بەرێوەبەرە گشتییەکەمان راگەیەنراوە کە ئێمە بەباشترین شێوە لەلایەن حکومەتی نوێوە دەپارێزرێین، ئێمەش پشتمان بەمە قایمە. بەو پەڕی سادەییەوە دەبێ پشت بەمە ببەستین. لەرێگەی هۆیەکانی راگەیاندنی لای خۆتانەوە هەندێک شت دەزانن، بەداخەوە من ناتوانم ئەو سەرەرۆییە بکەم و لە نامەدا بەوردییەوە بینووسم. چەند هەفتەیەکە پۆستمان پێنەگەیشتووە.

«ئەندازیارێکی کۆشک»ی نوێمان هەیە، کە بەرێز «شۆلتزە»ی ئەڵمانییە. کەسێکی بەدفەساڵ و تورەیە.

> ڕێگە نادرێ بە بیانی هەراسانکەربێ، ئەگەر ئەمە ڕوویدا، ئەوکات نەدادگاییکردن هەیە و نە بەندکردن، یەکسەر لەسێدارە دەدرێ

بە جۆرێکی «ئەڵقەی پەیوەندی»ی نێوان حکومەت و کۆمپانیاکەمان دادەنرێ. بەڕێز شۆڵتزە لەگەڵ خۆی لەبەغداوە، پاش وتوویژی لەگەڵ حکومەتی نوێ، ئەم فەرمانە نوێیانەی لەگەڵ چەندینیتر هێناوە، کە هەر بۆ ئێمە نییە بەتەنیا، بەڵکو بەشێوەیەکی گشتی بۆ هەموو ئەو کۆمپانیایانەیە کە لێرە کاردەکەن: دەبێ باشتر کاربکەن، ڕێگە نادرێ بە بیانی هەراسانکەربێ، ئەگەر ئەمە ڕوویدا، ئەوکات نەدادگاییکردن هەیە و نە بەندکردن، یەکسەر لەسێدارە دەدرێ.

سەبارەت بە ئاسایشمان هەواڵی ئەرێنی هەیە. پارێزگارییەکی باشمان لێدەکرێ و پێویستە ئێوە نیگەران نەبن. حکومەتی نوێ لەهەوڵداندایە تا هێمنی و سیستم بۆ وڵات بگێڕێتەوە.

جارێکیدی باسی ڕادیۆی «شەپۆلی ئەڵمانی» دەکەم. هەموو چوارشەممەیەک ڕێک لەکاتژمێر شەشی ئێوارەدا بەرنامەیەک هەیە کا خاتونی بێژەر هیلدە شتالماخ پێشکەشی دەکات و بەناوی «بەبێ خۆمان بێ»یە. چەند هەفتەیەکە هیچ نامەیەکم لەئێوەوە پێنەگەیشتووە و بەدڵنیاییەوە ئێوەش لە من. لێرەوە ئومێد دەکەم پێوەندی بە «شەپۆلی ئەڵمانی»یەوە بکەن و ڕەنگە، بەتایبەت کە ئێمە لە ڕۆژی «٢٤»ی تەممووزداین، کە ڕۆژی لەدایکبوونمە. هەر واشبوو. ڕوومەتم فرمێسکی پێداهاتەخوار کە گوێم لە بێژەرەکە هیلدە شتالماخ بوو کە لەسەرەتای بەرنامەکەوە گوتی: «بەڕێز بێرنارد ویتمان لە سلێمانی-عێراق، ژنەکەت و کچەکەت پیترا بەبۆنەی جەژنی لەدایکبوونتەوە لەدڵەوە پیرۆزباییت لێدەکەن و ئومێد دەخوازن نیگەرانییەکەیان هیچ پاساوێکی نەبێ».

بۆ خۆشبەختی بەتەنیابووم لە ژووری چێشتخانەو دەمتوانی بەکەیفی خۆم هەتا هەتایە فرمێسک ببارێنم بەسەر ڕوومەتمدا. ئەم خۆزگەو سڵاوە لەپڕانە وزەیەکی زۆر گەورەیان پێبەخشیم. جارێکیدیکەیش لە کاتژمێر (٩:٠٥)ی ئێوارە هەموومان لە ڕادیۆی «بەرنامەی ئەفریقیا» گوێمان لەو سڵاوەبوو، سەرلەبەیانییەکەشی لە کاتژمێر پێنج جارێکیدیکە لە «ڕادیۆی ئەمریکای باکوور» گوێملێبووەوە. هەمووی، پێنج جار گوێم لە خۆزگەو سڵاوەکانتان بوو، هەر جارێک لە ئێستگەی پەخشی بەشێکی جیاوازی گۆی زەوی. ئەمەش هەمووی لە ڕۆژی جەژنی لەدایکبوونم ڕوویدا.

ئەم ڕۆژانە هیچ نامەیەکمان پێناگا، هەروەها ناشزانین داخۆ نامەی ئێمە پێتاندەگا یان نا. سەرەڕای ئەوەش من بەردەوامم لەنووسین و هەر چیی دەینووسم کە هەر دەرفەتێکم بۆ هەڵدەکەوێ و ئەورووپییەک دەبینم لەسەر سەفەربێ دەیدەمێ. بەم شێوەیە خۆم لە سانسۆری بەغدا دەبوێرم، کە هەمان سانسۆری ئەڵمانییە لەسەردەمی پێشووی نازییەکان. هەر من بووم کە جارێکیان پێشبینیی ڕووداوی کودەتام کرد، بەڵام پێشبینیی ئەم توندوتیژییە نەدەکرد. بەبەراورد بەمە هیتلەر منداڵێکی بەستەزمانە.

متمانە

نووسینی: زیا حمێو
وەرگێڕانی: لاڤینا کارزان

وشەی ئاسایش ئەو کەسە ماناکەی دەزانێت کە نییەتی.. مەبەستمان لەو زانینە دەرچوون لە رێسا نییە، بەڵکو مەبەست لێی قسەکردنە لەوەی کە رێسای کۆمەڵ وایە!!

دیمەنی یەکەم

خانمێکی دانیمارکی، لەسەردانێکی ئەمریکادا، چووە نێو قاوەخانەیەکەوە، لەپشت مێزێك، لای پەنجەرەکەوە، لەسەر کورسییەك دانیشت تا بتوانێ بە ئاسانی چاوی لە منالە ساواکەی بێت ئەگەر لەنێو عارەبانەکەیەوە، کە لەدەرەوەی قاوەخانەکەبوو، لەخەو هەڵسا. خانم بەلایەوە سەیربوو کە ئەمریکاییەکان وا بەسەرسامییەوە تەماشای منالێکی خەوتووی نێو عەرەبانەیەك لەدەرەوەی قاوەخانەکەوە دەکەن!!

پاش چەند خولەکێك ئۆتومبیلی پۆلیس وەستا و روویان لە عارەبانەی منالەکە کرد. خانم بۆیان هاتە بزە و ئاماژەی بۆیانکرد کە ئەوە منالی ئەوە. دوو پۆلیسەکە بە نکوڵیکردنەوە تەماشای ئەویان کرد. دەستیاندایە عارەبانە و منالەکە و بردیان بۆ نێو ئۆتومبیلەکەیان. خانم بەپەلە دەرپـەڕی، بەئینگلیزییەکی روونەوە پێیگوتن: ئەمە منالی منە.. ئەوە چی دەکەن..؟

– ئەگەر بەراستی منالی تۆیە، کەواتە تۆ شیاوی بەخێوکردنی نیت.. ئەگینا چۆن وا لەسەر جادە بەجێیدەهێڵیت. دەیبەینە سەنتەری چاودێریی منالان. دەتوانیت لەرێگەی دادگاوە، بەپێی قانون، نارەزایی خۆت دەرببڕیت.

– دادگـا..؟ چ دادگایەك.. بۆچی؟.. ئەو لەسەر جادە نەبوو، لەپاڵ پەنجەرەکەوەبوو، خۆشم چاودێریم دەکرد.. ژنەی بەستەزمان دایە پرمەی گریان، پاش ئەوەی دیتی دوو پۆلیسەکە سوورن لەسەر زەوتکردنی منالە ساواکەی.. ئیدی گوتی من دانیمارکیم.. من دانیمارکیم..!

– ئایا دەتوانین پاسپۆرتەکەت ببینین؟

پاسپۆرتەکەی بۆ دەرهێنان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هەر سووربوون لەسەر ئەوەی منالەکەی ببەن، چونکە باوەڕیان وابوو ئەو دایکەی منالە ساواکەی لەدەرەوەی پەنجەرەوە و لەناو عارەبانە بەجێبهێڵێت، دەبێ شێت بێت.

خانم پێیداگرت کە دەبێ خۆیشی لەگەڵیان بچێت بۆ بنکەی پۆلیس. لەکاتی لێکۆڵینەوەدا لەوێ پێیگوتن ئەو رەفتارە لەهەموو ولاتانی سکەندەنافیدا، بەولاتی دانیمارکیشەوە، شتێکی زۆر ئاساییە، ئاسایش هەیە و منال لەنێو عارەبانەکەیەوە لەدەرەوەی قاوەخانەکان بەجێدەهێڵن تا هەوای پاك هەڵمژن، تا لەمنالییەوە لەسەر سەرمای کەشەکە رابێن..!

کابرای لێکۆڵەر، کە پڕوای بەقسەی ژنەکە لەبارەی ئاسایش لە دانیمارك نەکردبوو، بەگاڵتەپێکردنەوە

گوتی بەڵێ لەئاسایشدا دەخەون..!

خانم گوتی باشە پێوەندی بەهەر لایەنێکەوە لەهەر وڵاتێکی سکەندەنافییەوە بکەن، بپرسن تا دڵنیا ببن ئەوەی دەیڵێم راستە..!

پاش پێوەندیکردن و دڵنیابوون لــەوەی ئەو راستی گوتووە، مناڵەکەیان دایەوە خانمەکە. ئیدی بەپێداگرییەوە رایانسپارد کە نابێ جارێکیدیکە شتێك بکات لەنەریت بەدەر بێت..!

خانمی بەستەزمان، کە دڵخۆشبوو بەوەرگرتنەوەی مناڵەکەی، لەبنکەی پۆلیس هاتەدەر و بیری لای دوا وشەی پۆلیسەکەبوو کە گوتی «نەریت»..!

نەریت چییە؟ ئایا ئەوە نەریتە کە مرۆڤ هەست بەئاسایش نەکات!!

دیمەنی دووەم

زۆر لەو دانیمارکییانەی باخچە، یان رووبەرێکی سنورداری چاندنیان هەیە، لەناوەڕاستی بەهاردا هەندێ میوە سەوزەی لێدەچێنن، وەك:(پەتاتە، پیاز، شیلك، بەزالیا، تەماتە، خەیار..). لەبەر بەپیتیی خاکەکە و چاودێریی باشی ئەوان، کە هاوین دادێت بەرەکەی پترە لەوەی کە خێزانێکی دانیمارکی لەسەر بەکارهێنانی راهاتوون.

یەکێك لەئەندامانی خێزانەکە میوە و سەوزە زیادەکە لەچەند عەلاگەیەکدا، لەسەر مێزێکی بچوك، لــەدەرەوەی ماڵ، لەتەنیشت جادەکەوە دادەنێت، لەسەر کاعەزێکی ئەستور، ئەو نرخەی داوای دەکات، دەنووسێت و قوتویەکی پارەش لەوێ دادەنێت و هەندێ وردەی پارەی تێدا دادەنێت بۆ ئەوانەی باقیی پارەیان دەوێت.

ئەوانەی میوە و سەوزەکەیان دەوێت، پیادە بن، سواری ئۆتومبیل، یان پایسکیل، پارەی ئەو میوە، یان سەوزەیەی بردوویانە دەخەنە نێو قووتوەکە و بەرێی خۆیاندا دەڕۆن. کەسی خێزانەکە لەوێ نییە تا پێیانبفرۆشێت، یان پارەیان لێوەربگرێت. ئەم خێزانانە متمانەیان بەخەڵك هەیە، غایلەی خراپی وا بەمێشکیاندا نایەت کە کەسانێك هەبن رزقەکەیان، یان پارەکەیان، یان هەردووکیان ببەن..!

ئەمە متمانەیە بەرەفتاری بەکۆمەڵ و بەتاکەکەس، پێکەوە.

ئایا متمانەبەخۆ، بەبێ متمانە بەکۆمەڵ دروست دەبێت؟!

متمانە بەکۆمەڵ ئەوکاتە دروست دەبێت کە کۆمەڵ هەستکردن بە ئاسایش بۆ تاکەکانی دابین بکات. ئاسایش لێرەدا هەرگیز دابڕاو نییە لەوەی کە دەبێ پشتیوانی هەمیشەیی هەبێت، کە خاوەن ئابووری و سیاسەتمەدارەکانن!

سیاسەتمەدار لەڕێگەی سیستمێکی دیموکراتیی روون، لانی کەم کەمترین گەندەڵیی تێدابێت. خاوەن ئابووریش لەڕێگەی ئەو گەشەکردنەی خزمەت بە هەموو تاکەکان دەکات، بەچاوپۆشین لەوەی ئەو تاکانە سەربە چ چینێکن. ئەم خزمەتە لەلایەن سیاسەتمەدارەوە کراوە بەچەند قانونێکی دەستوریی پابەند، کە لەهەموو بارێکدا شکۆی تاکەکان دەپارێزێت، پێداویستیی داراییان بەبێ هیچ جیاکارییەك بۆ پر دەکاتەوە، بەبێ لەبەرچاوگرتنی تەمەن، یان رەگەز، یان جۆری کەسایەتی.

سیستمی کۆمەڵایەتیی دانیمارك، کە سیستمێکی دێرینەو بەقانون رێکخراوە، نزیکەی پێنج نەوەی بەرهەمهێناوە، کە دڵنیان لەسبەی خۆیان، لەنەخۆشی، مـردن، کەمئەندامی، بێئیشی، ئەویش بــەوەی لە رستەیەکی سادەدا کورت بۆتەوە کە دەڵێ لە هەموو هەلومەرجێکدا (شکۆی مرۆڤ، لەمافی بەدەستهێنانی ماڵ و خۆراك و دەرماندا دەپارێزرێ).

سەرچاوە:

تجارب دنماركية، ضياء حميو، دار ميزوبوتاميا و مكتبة عدنان، بغداد، ٢٠١٢،ص١٣٥-١٣٨.

ڕۆڵــی ڤینیســیا
لە دروستکردنی دەوڵەت - نەتەوەدا

کاریگەریی یەهوودییەت
لە ئیتالییە لاوەکانەوە بۆ تورکە لاوەکان

وەرگێڕان و ئامادەکردن لە ئینگلیزییەوە:

هیوا موسا

دەوڵەتی ڤینیسیا، کە بازرگانە ئەرستۆکراتەکان ڕابەرایەتییان دەکرد، دەشێ وەك زادگەی لەدایکبوونی دەوڵەتی مۆدێرن لە جیهاندا ئەژمار بکرێت. مەبەست لە دەوڵەتی مۆدێرن، دەوڵەت-نەتەوەیە. ئەم دەوڵەتە نوێیە لە ڤینیسیاوە دەرگای بە ڕووی جووە دەرکراوەکانی ئیسپانیا و گێتۆکانی (گەڕەکە جوونشینەکان)ی ئەورووپادا کردەوە.

ڤینیسیا پێشڕەوی ئەو ئایدیا بنەڕەتییانەیە کە لە جیهانی نوێدا شکڵیان گرت و بە هەموو ئەورووپادا بڵاو بوونەوە. هێزی پارە، ڕۆژنامە، زیرەکی و هەواڵگری، کە یەهوودییەکانی ڤینیسیاوە ئاڕاستەیان دەکردن، بە دڵنیایەوە کاریگەرییان لەسەر ئەو گۆڕانکارییانە هەبوو کە لە ڤینیسیاوە سەریان هەڵدا.

دەشێ بڵێین ڤینیسیا ڕێگەی خۆش کرد بۆ یەکەم دەرکەوتنی زانست و ئابووری و سیاسەت، یەکەم لە ئەورووپا و دواتریش لە تەواوی جیهاندا. ئەوەی دەستی لەم گۆڕانکارییانەدا هەبوو، کۆمەڵەی نوێی جیوڤانی بوو کە لە کۆتاییەکانی سەدەی شازدەیەمدا لە ڤینیسیا، لە لایەن نیشتیمانپەروەرانی وەک لیوناردۆ دۆنا، نیکۆلۆ کۆنتارینی و ئەنتۆنیۆ کویرینییەوە دامەزرێنرا، قسەکەری گرووپەکەشیان ناوی پاولۆ سارپی بوو.

ئەم ئەندامە لاوانە دەیانویست ڤینیسیا ڕۆڵێکی زیاتر و چالاکتر لە ململانێ نێودەوڵەتییەکاندا بگێڕێت. ئەوان باوەڕیان بە ڤاتیکان نەبوو، بەڵکو لەگەڵ بەریتانیا و نێزەرلاند (هۆڵەندا) پەیوەندیی بەهێزیان گرێ دابوو. هەروەها ئەم کۆمەڵگەیە ناوێکی تریشی هەبوو و بە (ڕیدیۆت مۆرسینی) ناسرابوو و بەڕێوەبردنی دەوڵەتیان پاوان کردبوو.

ئەو ئایدیا نوێیانەی ئەم کۆمەڵەیە بڵاوی کردنەوە، دواتر بوون بە سەرەتای یەکەمی شۆڕش لە ئینگلتەرا، بە جۆرێک، ڤینیسیا لە سەردەمی هێنریی سێیەمدا بەشداریی یەکلاکەرەوەی لە داینەمیک و گۆڕانی سیاسیی ئەو وڵاتەدا هەبوو، کە بەدوایدا لە ساڵی ١٦٤٩ کوشتنی پاشا چارلسی لێ کەوتەوە، دواتریش کۆمۆنوێڵس لە ئینگلتەرا وەک سیمبولێکی تازەی دەوڵەتی نوێ دروست کرا.

دامەزراندنی جیڤینی ئیتالیا و تورکە لاوەکان لە دەوڵەتی عوسمانیدا

سیاسەتمەداری ئیتالیایی گویسپی مازینی، لاوە ماسۆنییە ئیتالییەکان (جیڤینی ئیتالیا)ی دامەزراند. ئەم بزووتنەوەیە بە دروشمی (یەکێتی، ئازادی و پێشکەوتن) جێگەیان لە تەواوی ئەورووپادا دەست کەوت. هەروەها لە ڕێگەی پێرا بۆبیۆگلووەوە خاکی دەوڵەتی عوسمانییشیان لە ئەستەنبوڵ و سالۆنیکی هەڵبژارد، کە کاریگەریی ئیتالیاییەکان لەو دوو شوێنەدا بەرچاو بوو. هەروەها ئەم ویست و هەوڵە زیاتر و دوورتر لە تورکیا ڕۆشت، بگرە

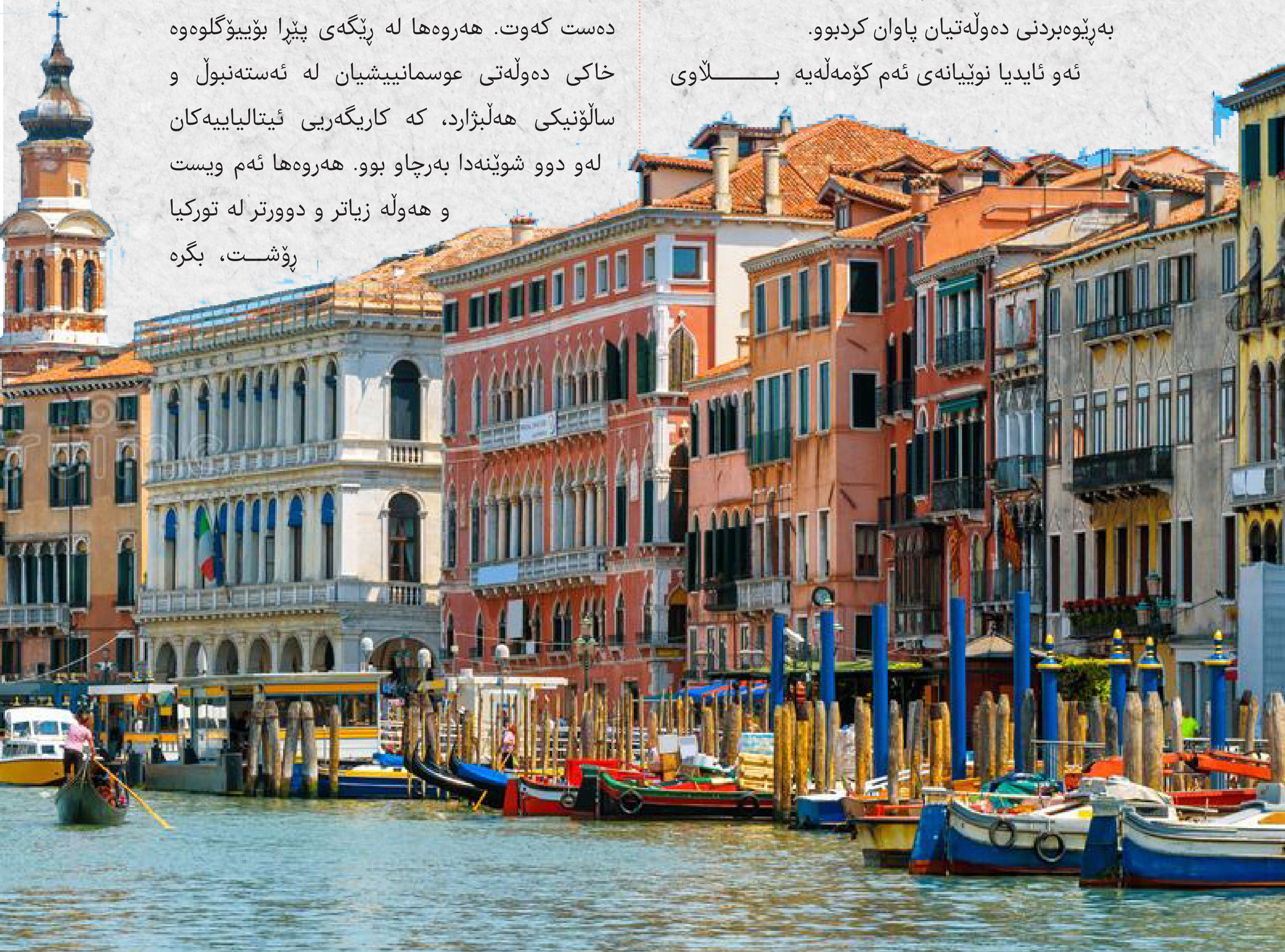

نەخشەی بەرژەوەندییەکی مەزنی بە هەموو بەڵکاندا کێشا. ئەو خەڵکەی ئەم ئایدیا نوێیان خۆماڵی کرد و کەوتنە پشتیەوە، لە خاکی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا ناوی خۆیان نابوو جۆن تورک، بە ئینگلیزی (یەنگ تورک)، واتە تورکە لاوەکان. تورکە لاوەکان چالاکییان بۆ گواستنەوەی خەلافەتی عوسمانی بۆ سیستمێکی دەستووری دەکرد.

سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم دەسەڵاتی گرتە دەست، بەڵام بە هۆی ئەو قەرزە زۆرانەی لە دەرەوە کردبوونی، دەسەڵاتەکەی تووشی هەڵوەشاندنەوە بوو. سوڵتان بە باشی ئاگاداری ویستی تورکە لاوەکان بوو، کە لە پشت قەرزدەرەکانەوە بوون، لەبەر ئەوە دەستووری خستە لاوە، ئەویش لە ڕێگەی بەکارهێنانی جەنگ لەگەڵ ڕووسیا، بە بیانووی ئەوەی ئێستا ناتوانێت و بۆ ئەو کارە گونجاو نییە. سەرەڕای ئەوەش، ئەنجوومەنی داخست و دەستی بەسەر بەڕێوەبەرایەتی و دامەزراوەکاندا گرت. هەروەها ڕێگەی بە دامەزراندنی قەرزی گشتیی عوسمانیدا بە ناوی (دوین یو عمومی). هەڵبەت ئیتالیا یەکێک لەو شەش وڵاتە بوو کە لەو دامەزراوەیەدا بەشدار بوو.

سوڵتان عەبدولحەمید ناچار بوو ڕووبەڕووی تورکە لاوەکـــان و سیاسەتەکەیان ببێتەوە. کاتێکیش ڕووبــەڕووی تورکە لاوەکان بـووەوە، هەندێک لە تورکە لاوەکان بۆ دەرەوە هەڵهاتن، ئەوانی تریش خرانە زیندان. هەندێک لە تورکە لاوەکان، نموونەی مەدحەت پاشا کە ڕۆڵی هەبوو لە کوشتنی عەبدولعەزیزدا، گیران و خرانە زیندانەوە.

هێزە ئەورووپاییەکان، بە سەرکردایەتیی ئیتالیا، ڕووبەڕووی سوڵتان عەبدولحەمید بوونەوە، کەشتیە جەنگییەکانیان بەرەو ئاوەکانی بۆسفۆر دەنارد. لەو کاتەدا ناوەندە سیخورییەکانی ئەورووپا بەردەوام بوون لە گەمارۆدانی بەڵکان و ناساندنی لاوەکان وەک هێزێکی نوێ و مۆدێرن لە ناوچەکەدا. ئیتۆرێ فێراری، هاوکاری مامۆستای ماسۆنییەکان (ئێرنستۆ ناسان)، چوو بۆ ئەستەمبوڵ و بە هۆی بڵاوکراوەیەکی ڕۆژهەڵاتییەوە، لە تەمموزی ١٩٠٠ـــەوە خانووی ماسۆنییەکانی لە دۆرمانچی زیندوو کــردەوە. لە ساڵی ١٩٠٤دا هێزە ئەورووپییەکان هێزی پۆلیسی نێودەوڵەتی (جێندارمێری)یان لەژێر پاساوی کۆنترۆڵکردنی هـەرا و پشێوی لەو ناوچەیەدا لە مەسەدۆنیا دامەزراند. هێزی جێندارمێری مەبەست لەو هێزەیە کە جەنەڕاڵی ئیتاڵی، ئیمیلیۆ دێگیۆرگیس بە ڕێوەی دەبرد (دوور نییە ناوی جەندرمەی تورکییش هەر لەمەوە هاتبێت. وەرگێر و ئامادەکار).

> لاوەکان لە ڕێگەی چەند کۆبوونەوەیەکی نهێنییەوە، کە جەنەڕاڵیش بەشدار بوو تێیاندا، ڕێك خرانەوە

کاریگەریی یەهوودییە ئیتالییەکان لە ڕێکخستنی تورکە لاوەکان

لاوەکان لە ڕێگەی چەند کۆبوونەوەیەکی نهێنییەوە، کە جەنەڕاڵیش بەشدار بوو تێیاندا، ڕێک خرانەوە. ئیمانوێل کاراسۆ کە جوویەکی ئیتالی بوو، دەرگای خانووە ماسۆنییەکانی کردەوە کە تێیدا لاوەکانی بە ڕێوە دەبرد و ئەوانی خستە بن باڵی چەپی ئیتالی. ئەوان لەسەر شێوازی کاربۆنەری ئیتالی مەشق و ڕاهێنانیان پێ دەکردن کە (تۆڕێکی نارەسمی بوو لە ناو کۆمەڵەی چالاکیی شۆڕشی نهێنیدا لە ئیتالیا لە نێوان ساڵانی ١٨٠٠ بۆ ١٨٣١، هەروەها مەشقیان لەسەر شێوازی ڕیسۆرجیمێنتۆ پێ دەکردن کە بزووتنەوەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی بوو لە ئیتالیا لە سەدەی نۆزدەیەمدا).

ئیمانوێل کاراسۆ خۆی یەکێک بوو لە هاوبەشە بازرگانەکانی بیرناردینۆ نۆگارا کە جوو بووە. دواتر و لە داهاتوودا بوو بە پاریزەر و ڕزگارکەری ڤاتیکان. نۆگارا نوێنەری ئیتالیا بوو لە دامەزراوەی دوین یو عمومی. ئەرکی ئەم دامەزراوەیە کۆکردنەوەی قەرز بوو بۆ دەوڵەتی عوسمانی. نۆگارا کاری بۆ بازرگانێکی ڤینیسی بە ناوی گویسپێ ڤۆلپی دەکرد. ڤۆلپی هاوسەرگیریی لەگەڵ نێرینا پیسانی، کە خانەوادەی ئەرستۆکراتی ڤینیسی بوو، کردبوو. ئەوان بازرگانییان لەگەڵ چەندین خانەدانی تردا دەکرد، لە نموونەی پیرۆ فۆسکاری، کە هەموویان یەهوودی بوون و وەک تۆڕێک کاریان دەکرد و سەرقاڵی بنکۆڵکردنی دەوڵەتی عوسمانی بوون.

ساڵۆنیکی و تورکە لاوەکان

تورکە لاوەکان لە ساڵۆنیکی، لیژنەی یەکێتی و پێشکەوتن (ئیتیحاد و تەرەقی)یان دامەزراند، کە لەسەر هەمان دروشمی ئیتالییە لاوەکان دروست کرا. ئەفسەرە لاوەکانی عوسمانی بە هاوکاریی هێزی دەریایی ئیتالیا، لەم لیژنەیەدا بوون. ئەوان یەکەم جار لە مەسەدۆنیا لە هاوینی ١٩٠٨دا دەرکەوتن. سەرەتا هێرشیان کردە سەر سەرجەم ئەو پاشایانەی عەبدولحەمید وەک نوێنەر بۆ گفتوگۆ ناردبوونی بۆ لایان. دواتر عەبدولحەمید گەیشتە ئەو بڕوایەی گفتوگۆ و ڕاوێژکردن لەگەڵ ئەم گرووپەدا بێسوودە و دەیویست بە هێز لێیان بدات، بەڵام زوو درکی بەوەش کرد تازە لە دەست دەرچوون و هێز ناتوانێت ملکەچیان بکات. دوای کۆبوونەوەی لەگەڵ وەزیرەکانی، درکی کرد کە تەنها یەک ڕێگە ماوە، ئەویش جاڕدانی دەستوورە. ئەوە بوو لە شەوی ٢٣ی تەمموزدا بە تیلیگرامێک جاڕی دەستووری بۆ مەسەدۆنیا نارد، لە پاش ئەوە زۆرینەی موسوڵمانی کەنداو بێدەنگ بوون و لە بایگوڵ و ساڵۆنیکی ئاهەنگ بۆ چوار ڕۆژ بەردەوام بوو.

تورکە لاوەکان هەر زوو دەسەڵاتیان گرتە دەست و هەندێ ڕاوێژکاری بەریتانییان خستە نێو دامودەزگاکانی دەوڵەتەوە. دەریای عوسمانییەکانیان خستە خزمەتی ئینگلیزەوە. دارایی بۆ فەرەنسییەکان و هێز بۆ ئەڵمانەکان. ئەو سەرهەڵدانانەی دژ بە

دەستوور و حوکمی مۆنارشی لە ئەناتۆلیا سەریان هەڵدا، بە توندی سەرکوت کران. ئەو ئەفسەرانەی هاوسۆزی عەبدولحەمید بوون، پاکسازییان تێدا کرا و ڕایانماڵین. هەرچەند سوڵتان هەتا ئەوکات لە دەسەڵات بەرپرس بوو، بەڵام ئیتر دەبوو بە زوویی لە پاشایەتی بخرێت. ئەوە بوو لە ١٣ی نیسانی ١٩٠٩ کۆمیتەی لاوەکان لەگەڵ هەندێ هاندەر، کە بەکرێگیراوی هێزە بیانییەکان بوون، شۆڕشیان بەرپا کرد و هەندێ بەتالیۆنیان بۆ ئەستەنبوڵ هێنا. هەندێ لە ئەندامانی کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی، پاش بڵاوکردنەوەی بابەتێک لە ڕۆژنامەکاندا کە دژ بە لیژنەی ئیتیحاد و تەرەقی بوو، شەڕەکەیان گەرمتر کرد. لە نێو خۆپیشاندەراندا، هەندێکیان لە مەیدانی سوڵتان ئەحمەد کۆ بووبوونەوە، ئەوان سیخوڕ بوون و جلی مەلایان پۆشیبوو، دەسووڕانەوە و دروشمیان دژ بە دەستوور و سیستمی مۆنارشی و بزووتنەوەی ئیتیحاد و تەرەقی دەوتەوە. گردبوونەوە و هاوارکردنەکە کاری سیخوڕەکان بوو. دەستیان کرد بە لێدان لە عەقڵی لیبراڵی تورکە لاوەکان. پێش ئەوەی لە ئەستەنبوڵ کۆ ببنەوە، تورکە لاوەکان ماوەیەک پێشتر لە ساڵۆنیکی گرد بوونەوە و دەستیان کرد بە دروستکردنی هێزێکی چەتە و جەردەی باڵکانی. هەموو ئامادەکارییەکیان کردبوو، هێزەکە وا دەردەکەوت ئامانجی سەرەکییان یارمەتیدانی شۆڕشگێڕانە، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ خستنی سوڵتان عەبدولحەمید ڕۆیشتبوون.

هەموو لاوە خۆبەخشە ئەلبانی، بولگاری، گریکی، سربی، ئەرمەنی و جووەکان بە زوویی ڕۆیشتن بۆ کرینی چەک، مەحموود شەوکەت پاشا سەرۆکی ئەو هێزە بوو. ناوبراو لە لایەن مەتحەت پاشاوە مەشقی پێ کرابوو، خوێندنی لە قوتابخانەی ئەلیانس تەواو کردبوو کە یەهوودییە مۆدێرنەکان دروستیان کردبوو و

> تورکە لاوەکان هەر زوو دەسەڵاتیان گرتە دەست و هەندێ ڕاوێژکاری بەریتانییان خستە نێو دامودەزگاکانی دەوڵەتەوە

بەتالیۆنێکی یەهوودیی هەبوو کە نزیکەی ٧٠٠ خۆبەخش لەژێر فەرمانیدا دەجووڵانەوە. هێزەکە هات بۆ چواردەوری هەدیم کۆی و لە ٢٢ی نیساندا گەیشتە ئەستەمبوڵ. هێزە دەریاییەکانی ئەوروپاش لە کەناراوەکانی عوسمانیدا چاوەڕێی هێزەکەیان دەکرد بۆ ئەوەی هاوکاریی بکەن. لە تیلیگرامەکاندا کە ولایەتەکان ڕەوانەیان کردبوو، ئەوە نووسراوە کە کەشتیگەلی ئیتالی و بەریتانی و فەرەنسییەکان بەرەو مێرسین و ئەنتالیا و تێنیدۆس ڕۆیشتوون. هێزی دەریایی بەریتانیاش لە بیشک بای لەنگەری گرتبوو کە دەکەوێتە بەردەم بوزکادا. هێزی دەریایی ڕووسیاش لە سیڤاستپولەوە بەرەو دەریای ڕەش بەڕێ کەوت. باڵیۆزانی ئەم دەوڵەتانە لە ئەستەمبوڵەوە بیرخەرەوەیان دەنارد بۆ حکومەتەکانیان. لەو نامانەدا ڕوونیان کردووەتەوە کە ئەگەر شەڕ لە نێوان ئەم دوو هێزەدا ڕوو بدات، ئەوان لە ڕێگەی هێزە دەریاییەکانیانەوە دەستی تێ دەخەن. ئەوە بوو هێزەکە لە شەوی ٢٣ی نیسان ڕۆیشتە ناو ئەستەمبوڵەوە و بەریەککەوتنی کەم لە ناوچەی تەقسیم و مەکە و پانگالتی، ئەو شوێنانەی سەربازگەیان لێ بوو، ڕووی دا.

> لەگەڵ دوورخستنەوەی عەبدولحەمید، ئیمپراتۆریەتی ٦٠٠ ساڵەی عوسمانی بوو بە مێژوو و دەوڵەتی نوێی تورکیا لە جێگەیدا دامەزرێنرا

کۆمیتە بەرهەڵستکەرەکان یەکسەر لە سێدارە دران. هەندێ لە مامۆستایان و قوتابیان بە تەواوی پەیوەندییان بە شۆڕشگێڕانەوە نەبوو، ئەوە بوو پەنایان بردە بەرمزگەوتەکان وەک پەناگەیەک. دواتر هەموویان بە کۆمەڵ لە لایەن لە ئەندمانی لیژنەی بولگارییەکانەوە کوژران. لە ماوەیەکی کورتدا ئەستەمبوڵ کەوت. ئەوەی کە دواتر ڕووی دا، ئاماجنە گەورەکە بوو. ئەوە بوو گەنجەکان لە پرۆسەیەکدا لە شەوی ٢٦ی نیسان بە سواری کەشتی کۆشکی یەلدزیان دەور دا، کە جێگەی سوڵتان عەبدولحەمید بوو. ئاو و کارەبای کوشکەکە بڕا. خزمەتکار و یاساوڵەکانی کۆشک خرانە زیندانەوە. گەنجەکان لەگەڵ ساندانسکیی فەرماندەی بولگاری و پیاوەکانیدا کۆشکیان تاڵان کرد. نوێنەرێک لە لایەن پارێزەر کاراسۆ نێررا بۆ کۆشک و و ڕۆژی دوایی بڕیاری سوڵتانی دوپات کردەوە، ئەوە بوو سوڵتان گیرا و بە شەمەندەفەر دوور خرایەوە بۆ ساڵۆنیکی.

ئەو لە ساڵۆنیکی بەرەو ڤیللایەک بەڕێ کرا کە هیی جوویەکی ئیتالی بوو بە ناوی ئەلاتینی. کاراسۆ پارەی زۆری پێ بوو کە هیی بانکێکی ئیتالی بوو و هێنابووی بۆ لاوەکان بۆ شۆڕشی ساڵی ١٩٠٨. دواتر خۆی ئاشکرای کرد کە ئەو شۆڕشەیان بە چوارسەد هەزار لیرە بە لاوەکان کرد، لە کاتێکدا دەیانتوانی بە بیستوپێنج ملیۆن لیرە بە عەبدولحەمیدی بکەن. لەگەڵ دوورخستنەوەی عەبدولحەمید، ئیمپراتۆریەتی ٦٠٠ ساڵەی عوسمانی بوو بە مێژوو و دەوڵەتی نوێی تورکیا لە جێگەیدا دامەزرێنرا. دوابەدوای ئەمە، جەنگەکانی بەلکان و جەنگی یەکەمی جیهان ڕوویان دا. ڕاستییەکەی، سیخوڕ مارک سایکس کە پێشتر باڵوێزی بەریتانی بوو لە ئەستەمبوڵ، لە کتێبەکەیدا بە ناوی «کۆتا میراتی خەلیفە: کورتە مێژوویەکی ئیمپراتۆری تورکەکان»، کارەکانی خستووەتە ڕوو و دەڵێت کەوتنی عەبدولحەمید کەوتنی ستەمکارێکی ڕەها نەبوو، بەڵکو کەوتنی دەسەڵاتێکی فرە ئایدیۆلۆجی و ڕۆحی بوو. لەباتی ئەو دەسەڵاتە، دەسەڵاتێکی بێدین و جاکۆبینیست و ماتریالیست و ڕێگەی پێ درا و دەرکەوت. ئیسلام وزەی ڕۆحیی خەڵک بوو، نەشئەی سوپا بوو، لەناکاو ون بوو. قورئان و خەلیفە و عولەما، کە باو و پەسەند بوون، لەپڕێکدا لە چاوان ون بوون.

سەرچاوەکان

https://www.dailysabah.com/arts/revolutionary-young-turks-under-influence-of-italy/news

https://www.dailysabah.com/life/history/turchia-friendly-italy-establishment-of-young-turks-new-state

نوێبوونەوە

دەروازەی هەواڵ

◁◁◁◁

زەمینەسازیی دروستبوونی کەسایەتی سیاسیی نەمر مام جەلال

رانانی: لەرین یاسین

لە نێو کورددا توێژینەوەی زانستی لەبارەی کەسایەتییە سیاسییەکان کەمن، بۆیە پڕکردنەوەی ئەم کەلێنە هاندەری توێژەر سەردار عەزیز کەریم بووە تا بابەتی زەمینەسازیی دروستبوونی کەسایەتیی سیاسیی جەلال تاڵەبانی بکات بە ناونیشانی ماستەرنامەکەی لە زانکۆی ڕازی لە وڵاتی ئێران، کە بە پلەی باڵا قەبوڵ کراوە.

توێژینەوەکە لە شەش بەش پێک دێت، کە تێکڕا ١٣٠ لاپەڕەیە:

بەشی یەکەم: لەم بەشەدا توێژەر وەکو کورتەباسێک لەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەو گۆڕانکارییانەی کاریگەرییان لەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوچەکە هەبووە، بە شێوەیەکی کورت و پوخت باسی توێژینەوەکەی دەکات. پاشان ئاماژە بۆ پرسیاری سەرەکیی توێژینەوەکە دەکات. هەروەها لەبارەی درستبوونی کەسایەتیی سیاسیی هاوسەنگ و نەرمڕەو، هاوبەشیکەر و ئاشتیخوازی (جەلال تاڵەبانی) دەنووسێت و ڕوونی دەکاتەوە کە لە فەزای پڕ لە ململانێی عێراقدا ئەم کەسایەتییە بەرهەمی چی بووە و چ زەمینەیەکیش بووەتە هۆی دروستبوونی. لە پاش ئەوە، لە پێشەکییەکدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاوانە دەکات کە بۆ ئامادەکردنی توێژینەوەکەی سوودی لێ وەرگرتوون. دوای ئەمانە و لە کۆتایی بەشی یەکەمدا، توێژەر بە شێوەیەکی نایاب و پوخت گرنگیی

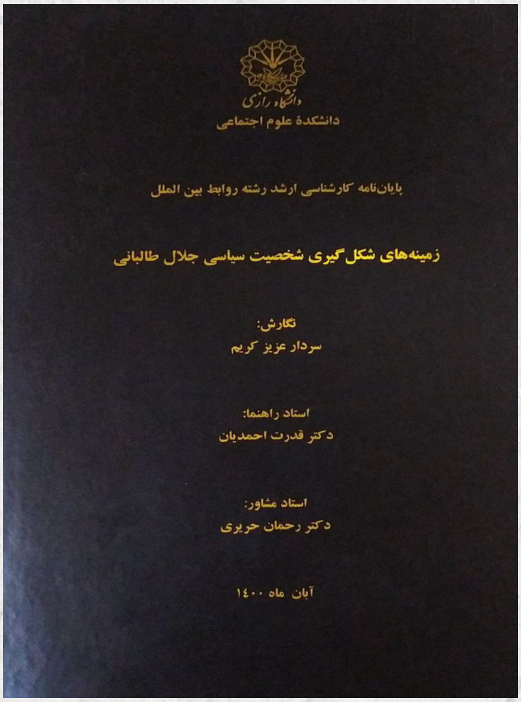
دانشگاه رازی
دانشکدهٔ علوم اجتماعی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روابط بین الملل

زمینه‌های شکل‌گیری شخصیت سیاسی جلال طالبانی

نگارش:
سردار عزیز کریم

استاد راهنما:
دکتر قدرت احمدیان

استاد مشاور:
دکتر رحمان حریری

آبان ماه ١٤٠٠

لێکۆڵینەوەکەی خستووەتە ڕوو.

بەشی دووەم: بەشی دووەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەشێکی زۆر گرنگ و جێی بایەخە، کە توێژەر تێیدا چوارچێوەی تیۆریی بابەتەکەی داڕشتووە و گرنگترین و گونجاوترین تیۆری بەکار هێناوە، ئەویش تیۆری ناسینی کەسایەتیی سیاسییە کە مارگرێت هێرمان خاوەنیەتی. شیاوی باسە لە ڕێی ئەم تیۆرەوە دەتوانرێ نووسین و وتاری سەرکردە سیاسییەکان شی بکرێنەوە و پەی بە ویستیان بۆ دەسەڵات ببرێ.

مارگرێت هێرمان حەوت خاڵی وەکو پێوەر بۆ هەڵسەنگاندنی کەسایەتیی سیاسی داناوە، کە ئەوانیش بریتین لە:

١- بڕوابوون بە توانای کۆنترۆڵکردنی ڕووداوەکان.

٢- ویستی بۆ دەسەڵات.

٣- باوەڕبەخۆبوون.

٤- تێگەشتن لە چەمکە ئاڵۆزەکان.

٥- فۆکس خستنەسەر ئەرک.

٦- لایەنگری و تەکەتولات.

٧- بێمتمانەیی بەرامبەر ئەوانی تر (خەڵک).

دەروونناسیی سیاسی، کەسایەتیی سیاسی و دەسەڵاتداران و هەڵسوکەوتە سیاسییەکانیان بەرئەنجامی ڕەنگدانەوەی ژیانی ئەو ژینگەیەیە کە کاریگەریی لەسەر عەقڵییەت و تێگەشتن لە ڕاستییەکان هەیە.

بەشی سێیەم: ئەم بەشە کرۆکی بابەتەکەیە و باس لە شێوازی لێکۆڵینەوەکە دەکات و ناوەڕۆکی بابەتەکە شی دەکاتەوە. هەروەها باس لە شێوازی لێکۆڵینەوە لە توێژینەوەی زانستیدا و ئامرازەکانی بەردەست بۆ جیاکردنەوە و شیکردنەوەی بابەتەکان دەکات.

شیکردنەوەی ناوەڕۆک بریتییە لە پرۆسەی ئاڵوگۆڕکردنی چۆنایەتی بۆ چەندایەتی و دواتر گۆڕینی هەمان چەندایەتی بۆ چۆنایەتی.

شێوازی شیکردنەوەی ناوەڕۆک لەسەر ئەو بنەمایە دانراوە کە بە شیکردنەوەی پەیامە زارەکییەکان دەتوانرێت: مانا، ئەولەویەت، بۆچوون، شێوەکانی تێگەشتن و ڕێکخستنی جیهان ئاشکرا بکرێت.

بەشی چوارەم: لەم بەشەدا توێژەر بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش باس لە بارودۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی، جوگرافی و ئابووریی هەرێمی کوردستان دەکات و تیشک دەخاتە سەر ڕووبەری جوگرافیا و ژمارەی دانیشتوان و پاشان باس لەو بارودۆخە سیاسییانە دەکات کە لە مێژووی دروستبوونی عێراقدا بەسەر ناوچەکەدا هاتوون. هەروەها باس لە دروستبوونی چەند حزبێکی سیاسیی کوردی دەکات و تیشک دەخاتە سەر دەرکەوتنی سەرۆک مام جەلال.

بەشی پێنجەم: توێژەر لەم بەشەدا ئامانجەکەی خۆی دەپێکێ و لەبەر ڕۆشنایی تیۆرەکەی مارگرێت هێرماندا لە کەسایەتیی سیاسیی نەمر مام جەلال دەکۆڵێتەوە، لایەنەکانی شی دەکاتەوە و بە حەوت خاڵی پێوەری تیۆرەکە دەیسەلمێنێت کە کەسایەتیی سیاسیی نەمر مام جەلال شایەتی ئەوەیە کە سەرکردەیەکی ئاشتیخواز و هاوبەشییێکەر بووە لە گۆڕەپانی سیاسیی کوردستان و عیراق و ناوچەکە و هەموو جیهاندا.

بەشی شەشەم: لەم بەشەدا توێژەر ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەی دەخاتە ڕوو و بە وردی و زانستییانە ئەنجامەکەی ڕادەگەیەنێت.

چلەی ماتەمینیی
نەمر عوسمان حەسەن شاکر

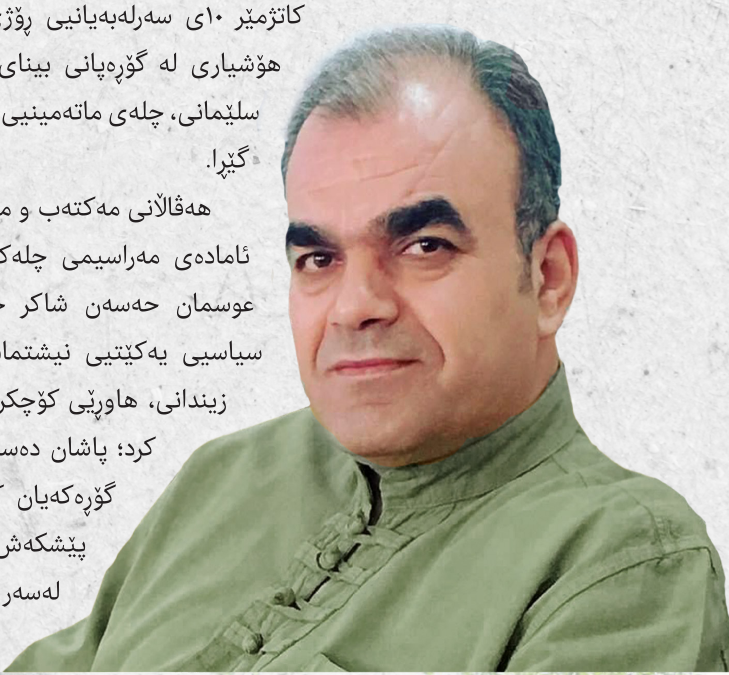

کاتژمێر ١٠ی سەرلەبەیانیی ڕۆژی ١٥ی ئایاری ٢٠٢٢، مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری لە گۆڕەپانی بینای مەکتەبەکانی یەکێتی، لە گەڕەکی کارێزەوشک لە سلێمانی، چلەی ماتەمینیی هەڤاڵ «عوسمان حەسەن شاکر»ی ئەندامی مەکتەبی گێڕا.

هەڤاڵانی مەکتەب و مەکتەبەکانی یەکێتی و کەسوکار و دۆستانی کۆچکردوو ئامادەی مەراسیمی چلەکە بوون و تێیدا کورتەیەک لە ژیانی هەڤاڵی نەمر عوسمان حەسەن شاکر خوێنرایەوە. هەڤاڵ ئارێز عەبدوڵڵا وتاری مەکتەبی سیاسیی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانی پێشکەش کرد و و بەڕێز عوسمان زیندانی، هاوڕێی کۆچکردوو، بە کورتەوتارێک یادەوەریی خۆی لەگەڵی باس کرد؛ پاشان دەستەیەک لە هەڤاڵان و کەسوکاری کۆچکردوو سەردانی گۆڕەکەیان کرد و لەوێش هەڤاڵ ئارێز عەبدوڵڵا کورتەوتارێکی پێشکەش کرد و وەک وەفایەک بۆ کۆچکردوو چەپکێک گوڵیان لەسەر گۆڕەکەی دانا.

کارێکی هاوبەشی
پارتی کار (سۆسیال دیموکرات)ی
هۆڵەندی و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان

ئەکادیمیای کادیران (پەیمانگای کادیران)ی مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری بە بەشداریی مەکتەبی پەیوەندییەکانی دەرەوە و مەکتەبی ڕێکخستن، وەک کارێکی هاوبەش لەگەڵ پارتی کار (سۆسیال دیموکرات)ی هۆڵەندی، خولێکی دوو ڕۆژەی بۆ ژمارەیەک لە کادیرانی مەڵبەندەکانی ڕێکخستن و مەکتەبەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لە شاری سلێمانی لە هۆڵی هۆتێل هایکرێست کردەوە و چوار وانەبێژی پارتی کاری هۆڵەندی و ڕێکخراوی (fms, pavda) وانەکانیان پێشکەش کرد.

خولەکە دوو ڕۆژی خایاند لە ڕێکەوتی ٢٤-٢٠٢٢/٤/٢٥ و سەرجەم ٧٠ کادیر بەشدار بوون. لە کۆتایی خولەکەدا بڕوانامەی باوەڕپێکراو پێشکەشی بەشداران کرا...

سەرەتای خولەکە بە وتاری هەڤاڵ ئازێز عەبدوڵڵا لێپرسراوی مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری دەستی پێ کرد و بە وتاری بەڕێز بێستون سابوراوایی، لێپرسراوی بۆردی ئەکادیمیای کادیران کۆتایی هات.

شیاوی باسە هەڤاڵ بەختیار بەکر نوێنەری یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لە هۆڵەندا ڕێکخەری پێوەندییەکانی نێوان پارتی کاری هۆڵەندی و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بوو، بە مەبەستی پتەوکردنی پێوەندییەکانی نێوان هەردوو لا و پەرەدان بە کاری هاوبەش.

مەکتەبی گەشەپێدانی بیرو هۆشیاری، بەشداری لە دیدارێکی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و پارتی کۆمۆنیستی چین دەکات

ئا/ نوێبوونەوە

ڕۆژانی ١٢-٢٠٢٢/٤/١٣، بە بەشداریی ژمارەیەك لە هەڤاڵان و ئەندامانی مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری و بۆ ماوەی دوو ڕۆژ، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و پارتی کۆمۆنیستی چین دیدارێکی هاوبەشییان ساز دا.

دیدارەکە کاتژمێر ١٠ی سەرلەبەیانیی ڕۆژی سێشەممە، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٤/١٢ بە وتاری هەردوو بەڕێزان ئەمین باباشێخ لێپرسراوی مەکتەبی پەیوەندییەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و (ژو ڕوی) لێپرسراوی فەرمانگەی پەیوەندییە دەرەکییەکانی لیژنەی ناوەندیی پارتی کۆمۆنیستی چین و جێگری وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتە، لە ڕێگەی ڤیدیۆوە، دەستی پێ کرد.

هەر لە ڕۆژی یەکەمدا کە بە ئامادەبوونی هەڤاڵ سەرکەوت محەمەد غەفوور، لێپرسراوی بۆردی پەیوەندییەکانی دەرەوە بە ڕێوە چوو، بابەتێکی تیروتەسەل سەبارەت دیموکراسی لە جیهان و چین و ئاڵنگارییەکانی و بەراوردکارییەك لە نێوان جۆرەکانی دیموکراسی، لە لایەن پرۆفیسۆری چینی (لی ئو) لێپرسراوی ئاسایشی ڕۆشنبیری و ئایدیۆلۆژیی پارتی کۆمۆنیستی چینەوە بە ناونیشانی (گەشەکردنی دیموکراسی لە جیهان و چین) پێشکەش کرا، دواتر هەڤاڵانی یەکێتی بە بەشداریی کارا و تێبینی و ڕەخنە و پێشنیار و پرسیارەکانیان بابەتەکەیان دەوڵەمەندتر کرد.

ڕۆژی دووەمیش یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی چین بۆ کاروباری ڕۆژئاوای ئاسیا و باکووری ئەفریقا، بابەتێکی لەسەر پێشهات و گۆڕانکارییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوچەکە پێشکەش کرد، کە تێیدا دید و جیهانبینیی وڵاتی چینی سەبارەت بە ڕووداو و ململانێ و ناکۆکییەکانی جیهان و ناوچەکە

خستە ڕوو، پاشان بەشداران چەندین پرسیار و موداخەلەیان ئاڕاستە کرد.

هەر هەمان، ڕۆژ پرسی پەیوەندییە دەرەکییەکانی چین و پەیوەندیی نێوان پارتی کۆمۆنیستی چین و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، پەرەسەندنەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان، هەروەها بابەتە سیاسی و ئابوورییە گەرمەکانی ناوچەکە و جیهان خرانە بەر باس و یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی چین بۆ کاروباری ڕۆژئاوای ئاسیا و باکووری ئەفریقا چەندین پرسیاری ئاڕاستەی بەشداران کرد و چەندین تەوەری بۆ گفتوگۆکردن خستە ڕوو.

لەو چوارچێوەیەدا چوار لە ئەندامانی مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری چوار بابەتیان پێشکەش کرد. سەرەتا، نیاز سەعید، سەبارەت بە تەوەری ناکۆکی و ململانێکانی سعودیە و ئێران بابەتێکی پێشکەش کرد. دواتر ڕێکەوت ئیسماعیل سەبارەت بە جەنگی ڕووسیا و ئۆکراینا و کاریگەرییەکانی لەسەر جیهان بابەتێکی بەناونیشانی (کەمبوونەوەی هەژموونی ئەمریکا و ئێران لە عیراق)پێشکەش کرد. سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا لە عێراق و پاشەکشەی چەند هێزێکی سیاسی لە عێراقیش، شاناز هیرانی بابەتێکی پێشکەش کرد. پاشان بورهان حاجی سلێمان لە بابەتێکدا باسی لە هۆکارەکانی ڕاوەستانی دانوستاندنەکانی ڤییەنای تایبەت بە دۆسێی ئەتۆمیی ئێران کرد و کاریگەریی شەڕی ڕووسیا و ئۆکراینای لەسەر دۆسیەکە خستە ڕوو، باسیشی لە ئاسۆی پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و ئەمەریکا کرد.

جێگەی باسە ٧ هەڤاڵ لە مەکتەبی گەشەپێدانی بیر و هۆشیاری، کە چواریان ئەندامانی مەکتەبن و سێ بەشداریش لە شارەکانی هەولێر و موسڵ بوون، لەم دیدارەدا بەشدار بوون، جگە لە ژمارەیەك لە هەڤاڵانی هەردوو مەکتەبی (پەیوەندییەکان و ڕێکخراوە دیموکراتییەکان) کە سەرجەم بڕگە و بابەتەکانی لە ڕێگەی ڤیدیۆوە ئەنجام دران.

کۆچی دوایی پرۆفیسۆر هێڵین فاین

کۆمەڵناسێکی بەناوبانگ، پرۆفیسۆربوو لە بواری جینۆساید و مافی مرۆڤ و توندوتیژی بەکۆمەڵ و پرسەکانی دیکە. دکتۆر هێلین فاین (Helen Fein)، لە تەمەنی ٨٨ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد.

هێلین نووسەری چوار کتێب و مۆنۆگرافە، پێشتر هاوبەشی بەرنامەی ئاسایشی نێودەوڵەتی بووە لە زانکۆی هارڤارد. هەروەها دامەزرێنەر و یەکەم سەرۆکی کۆمەڵەی نێودەوڵەتیی زانایانی جینۆسایدە، بەڕێوەبەری جێبەجێکەری پەیمانگای لێکۆڵینەوە لە جینۆساید بوو لە زانکۆی شاری نیویۆرک.

هێلین یەکێک بوو لە کۆمەڵناسە گەورەکانی بواری جینۆساید و خاوەنی ڕوانگەی خۆی بوو، یەکێک بوو لە سەرچاوە سەرەکییەکان بۆ هەموو شارەزایان لەو بوارەدا.

خاوەنی کۆمەڵێک توێژینەوەی گرنگە، وێرای ئەو کتێبانەی خوارەوە:

چاودێریی جینۆساید، ١٩٩٢.

جینۆساید: ڕوانگەیەکی کۆمەڵناسی، ١٩٩٣

ژمێریاری بۆ جینۆساید، ١٩٧٩.

لە والَی ئیبراهیم سدیق (لە فەیسبووک) وەرگیراوە.

نوێبوونەوە

کتێب

بڵاوکراوەی نوێ

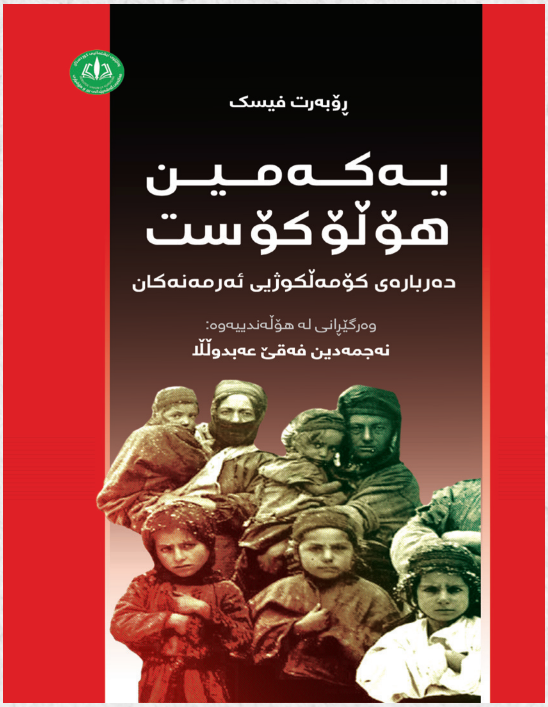

ناساندنێکی کورتی کتێبی
(بنچینەی جۆرەکان) ی چارلس داروین

حەسەن هەمزە

سیگمۆند فرۆید لە وەسفی کتێبێکیدا بە ناوی (لێکدانەوەی خەونەکان) دەڵێت: «ئەم سووسەکردنە لە هەموو تەمەندا دوو جار نایەت: (إن مثل هذا الحدس لا يأتي العمر مرتين).» ئەم وتەیەی فرۆید بۆ وەسفکردنی ئەم کتێبەی داروین دروستە، لەبەر هیچ نەبێت لەبەر ئەوەی لە دوای دەرکەوتنیەوە بە ماوەیەك و تا ئێستاش، گەلێ لێدوان و ڕەخنە و گفتوگۆی گەورەی لە نێو یارانی و نەیارانیدا بەدوای خۆیدا هێناوە و لە ناو لێکدانەوە و مێشکی ملیۆنان خوێنەرانیدایە.

ئەم کتێبە باس لە پرۆسەی گۆڕان و سەرهەڵدانی فرە جۆری جیاواز دەکات لە نێو وەچەی گیانلەبەراندا. گواستنەوەی هەندێ لە جیاوازییەکان بە ڕێگەی بۆماوەیی بۆ وەچەکان، زۆربی وەچەخستنەوە لە لای گیانلەبەران زیاد لەو بڕەی کە بوار و توانای مانەوەیان دەبێت، مانەوەی ئەو تاکانەی خەسڵەتی باشترینیان تێدایە، تایبەتمەندیی توانای ئەو خۆگونجاندنەی کە بە ڕێگەی بۆماوەیی ماونەتەوە، بە درێژایی کات لە ناو جۆرەکاندا زیاتر دەبێت. زانایان و پسۆڕان بە

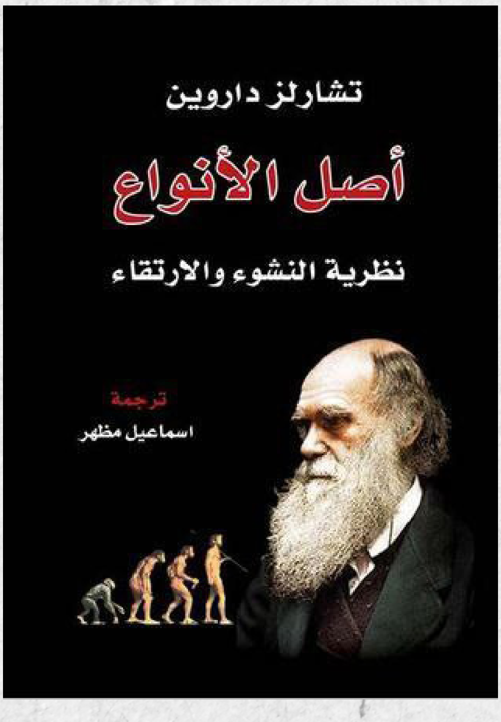

گوزارشتی پرۆسەی پەرەسەندن (ئیڤۆلیوشن) ئاماژە بۆ سەرجەمی ئەم باسانە دەکەن.

سەرەتا داروین بە درێژی باس لە ئامادەباشی و توانستی زیندەوەران بۆ گۆڕان دەکات، کە لەم کتێبەیدا دوو بەشی بۆ تەرخان کردووە. یەکەمیان بە ناونیشانی گۆڕان لە ڕێگەی ماڵیبوون، گۆڕینی نەریت و ڕەفتار بە هۆی گۆڕینی ژینگە و بەکارهێنان و بەکارنەهێنانی ئەندامەکانی جەستەی. دووەمیش گـۆڕان لەژێر

> ئەو ڕەگەزانەی بە هۆی سروشتەوە زۆرترین شێواز دەخەنەوە، زیاتر قابیلی پەرەسەندن و داگیرکردنی پلەی باڵاترن لە سیستەمی ئۆرگانیدا

کاریگەریی سروشتدا. لەو نموونانەی داروین لێرەدا ئاماژەی بۆ کردوون، ئەوەیە کە ئەو ڕەگەزانەی بە هۆی سروشتەوە زۆرترین شێواز دەخەنەوە، زیاتر قابیلی پەرەسەندن و داگیرکردنی پلەی باڵاترن لە سیستەمی ئۆرگانیدا. دواتر باس لەوە دەکات کە لە دەرەنجامی وەچەخستنەوە و زاوزێکردنەوە، ململانێ لەپێناوی مانەوەدا دروست دەبێت. لێرەدا داروین زۆر سوودی لە تیۆرەکەی ماڵتۆس وەرگرتووە. دواتر لەسەر پەیدابوونی ئەو کاریگەرییانەی ڕێگە لە زاوزێ دەگرن، ئینجا ململانێ لە دەرنجامی زۆربوونی وەچە لە نێوان وەچەی جیاجیا و وەچەی یەك بەرە، کە لە بەشی سێیەمدا بە درێژی باسی دەکات. دواتر داروین ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی ئەم جەنگە کۆتایی نایەت و مەترسییش لەسەر جۆرەکان نییە بە هۆی لەناوچوونیانەوە، چونکە هیچ زیندوویەك ناتوانێ بمێنێتەوە و زاوزێ بکات تەنها ئەوانە نەبن کە ئامادەباشییان تێدایە و خۆشیانی بۆ ئامادە دەکەن.

داروین لە بەشی چوارەمدا زۆر بە درێژی باسی هەڵبژاردنی سروشتی دەکـات لە هێشتنەوەی سیفات و فاکتەرەکانی مانەوە و پەرەسەندن لە جۆرەکاندا. لە ڕێگەی ئەو باسانەوە باسی هەڵبژاردنی سروشتی دەکات بەراورد لەگەڵ هەڵبژاردنی دەستکرد (الانتخاب الصناعی)؛ لە نموونەی چاککردن و بەهێزکردنی ڕووەکە خۆراکییەکان وەك گەنم. دواتر باس لە هەڵبژاردن دەکات لە ڕێگەی جووتبوونەوە (الانتخاب الجنسی). دواتـر داروین لە بەشی پێنجەمدا باس لە یاساکانی سەرهەڵدانی جیاوازی دەکات، لەوانە، گۆڕانی بارودۆخی ژیانی زیندەوەران و کاریگەرییەکانی، بەکارهێنانی ئەندامانی جەستەی گیانلەبەران و بەکارنەهێنانی کۆمەڵێك بابەتی تر. لە بەشی شەشەمدا باس لە هەندێ گیروگرفتی تیۆری دەکات کە نەیارانی تیۆری پەرەسەندن دەیانورووژێنن، لەوانە، نادیاریی ئەڵقەی نێوانی بەینی دوو جۆرەکە، کە جۆری دووەمیان پێش دروستبوونی پێیدا تێ پەڕیوە، یا سەرهەڵدانی زیندەوەرێك لە پلەیەکی خوار خۆی، بەڵام خاوەنی دوو نەریتی زۆر جیان لەگەڵ یەك.

داروین لە بەشی حەوتەمدا زیاتر پێ لەسەر هەوڵی بەرپەرچدانەوەی ڕەخنەگران و دژەکانی دادەگرێ. لە بەشی هەشت و نۆدا داروین زیاتر لەسەر پرۆسەی گۆڕان دەڕوات کە کار لەسەر غەریزە جۆربەجۆرەکانی گیانەوەران دەکات و ئەو گۆڕانانەی لە دەرەنجامی جووتبوونی دوو ڕەگەزن و کاریگەریی جووتڕەگەزی لەسەر نەزۆکی.

داروین لە بەشی دەیەمدا باس لە هۆیەکانی نەبوونی ئەو ئەڵقەیەی نێوان جۆرەکان دەکات کە هۆکارێکی سەرەکیی نادیاریی ئەو ئەڵقە ناوەندییانە بریتییە لە نەبوونی ئەو چینانەی هەڵگری ئەڵقە ناوەندییەکانن کە بە تۆمارگە جیۆلۆجییەکان ناوزەند کراون. لێرەوە بە بڕوای داروین «جیولۆجیا بێتوانایە لـەوەی نزیکمان بخاتەوە لـەو جـۆرە بـوونـەوەرە ئۆرگانییانە.» دواتر داروین دەڵێت: «هەتا سەیری مەسەلەی بوونی نێوان دوو جۆر لە زیندەوەر بکەم، هەست بە گرانیی ئەم مەسەلەیە دەکـەم، بەڵام هەر زوو حاڵی بووم لەوەی ئەم تێڕوانینە هەڵەیە، چونکە دەبێت وا سەیری ئەم مەسەلەیە بکەین وەك

تێڕوانینی ئەوانەی سەیری ئەو نێوەندە ئەڵقانە دەکەن کە جۆرەکان دەگەیەنێت بەو بنەچانەی نەناسراون. ئەم بنەچەیەش دەبێت قەت وەك خۆی نەمابێت، بۆیە بێ‌شك لە زۆر خەسڵەتیەوە جوودا دەبێت لە جۆرە پەرەسەندووەکانی دوای خۆی. لاپەڕە ٥٤٩.»

ئـەوەی جێی سەرنجە و داروێــن پێداگریی لەسەر دەکـات، تۆماری چینەکانە کە زۆر کەمن و زانیارییەکانی ناوی لە ئاستی زۆر نزمدان. هۆکاری کەمیی ئەم تۆمارگانە ئەوەیە کە هەڵکەنراوەکان «تەنها بەشێکی بچووکی گۆی زەویی گرتووەتەوە و ئەوەشی دۆزراوەتەوە، زۆر گرنگیی پێ نادرێت. لاپەڕە ٥٥٩» دواتر لە فەسڵی پانزەدا باسی یەك بەدوای یەکدا هاتنی جیۆلۆجییانەی زیندەوەران دەکات. داروین لەم بەشەدا باسی گەلێ بابەت دەکات و یەکێک لەوانەی باسی لێوە دەکات، بریتییە لەوەی جۆری نوێ، هاتنی لە بووندا هێواش و یەك لە دوای یەکە. دووەم خاڵ، جۆرەکانی پلە جیاوازەکان مەرج نییە هەموویان پێکەوە بگۆڕێن، بۆیە بە درێژایی ڕۆژگـار سازاندن لەگەڵ یەك دەخولڤێنن. خاڵێکی تر، لەناوچوونی جۆرە کۆنەکانە لە دەرەنجامی حەتمیی دەرکەوتنی جۆرە نوێیەکانەوە. بۆیە هەر جۆرێك کە لە بووندا لەناو بچێت، جارێکی تر نایەتەوە ناو بوون (داروین، هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٦٢٨-٦٢٩).

سەبارەت بە فەسڵی دوانزە و سیانزە، داروین بە درێژی دەربـارەی دابەشبوونی جوگرافیی جۆرەکان دەدوێـت. داروێــن لە لاپـەڕە ٦٣١دا دەڵێت «ئەگەر سەیری بوونەوەرە ئۆرگانییەکانی سەر ئەم زەوییە بکەین، یەکەمین ڕاستی کە بەرەوڕوومان دەبێتەوە، ئەوەیە ناکرێت هۆکارەکانی لێکچوون و جودایی لە نێوان هاونشینانی ناوچە جۆربەجۆرەکان هەموویان بۆ کەشی ئاووهەوا و بارودۆخی سروشتی بگەڕێنینەوە. هەر توێژەرێك لەمە بکۆڵێتەوە، دەگاتە ئەم ئەنجامە.» بە واتای ئەوەی جیاوازیی جۆرەکانی ناوچەیەك

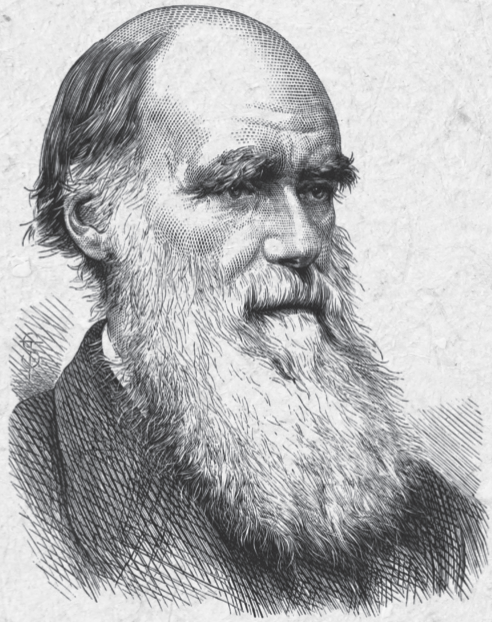

لە ناوچەیەکی تر نابێتە دەرەنجام بۆ جیاوازیی کەشوهەوای ناوچەیەك جیا لە ناوچەکەی تر. داروین لەسەر ئەم بابەتە جیهانی کۆن و ناوچەکانی جیهانی تازە بە نموونە دەهێنێتەوە.

داروێـن دواتر باس لەو بەربەستانە دەکات کە بە هۆی ئاڵوگۆڕی کەشوهەواوە دروست دەبن؛ بۆیە زۆر جار بە هۆکاری ئاڵوگۆڕی کەشوهەواوە ئاڵوگۆڕ لە دابەشبوونی ناوچەی مانەوەی بوونەوەرەکاندا پەیدا دەبێت. داروین چاخی بەستەڵەك بە نموونە دەهێنێتەوە، «شەپۆلی سەرماوسۆڵە لە نێوان سەروو و خوارووداا، بووە هۆی تێکەڵاویی جۆرەکانی هەردوو نیوەگۆی زەوی، هەندێ لەو زیندەوەرانە لە سەر لوتکەی شاخەکان لاتەریك مانەوە. لاپـەڕە ٦٩٨، هەمان سەرچاوە». دواتر داروین باس لە پەیوەندیی نێوان زیندەوەران دەکات بە بەراورد لە ئاست بارودۆخی سروشتیدا. «خۆ ئەگەر هەستمان بە گەورەیی و گرنگیی پەیوەندیی هەر زیندەوەرێك لەگەڵ ئەوی تردا کرد، ئەوسا هەست دەکەین بۆچی ڕوو دەدات کە دوو شوێن هەمان دۆخی سروشتییان هەیە، بەڵام

> هیچ شتێك بۆ یەکەمین جار قورستر نییە لە باوەڕهێنان بە حەتمییەتی گەیشتنی ئەندامە ئاڵۆزەکان و غەریزەکان بە پلەی کەماڵ

نیشتەجێیەکانی لە زیندەوەران هیی هەر یەکەیان جودان لەوی تر.» دواتر دەڵێت «بە هۆی درێژیی ماوەی بەسەرچووی دوای کۆچکردنی زیندەوەرانی ڕەوکردوو لە نێوان یەکێ یا هەردوو نشینگە و بەپێی هۆکارەکانی گواستنەوەی هەندێ لە زیندەوەران جیا لەوانی تر، کەم یا زۆر و لە دەرەنجامی ململانێی کۆچەران بۆ ناوچەی نوێ لە ناو خۆیان و لەگەڵ نیشتەجێبوانی ئەسڵیدا، ئەمانە هەموویان هۆکاری گرنگن و بەدەرن لە حاڵەتی سروشتی بۆ گونجانی هەندێ پۆلی گیانداران زیاد لەوانی تر و زاوزێکردنی هەندێکیان زیاد لەوانی تر. ئەمەش دیاردەیەکی ناوچە جوگرافیایە گەورەکانی سەر ئەم زەوییەیە. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٦٩٨-٦٩٩».

فەسڵی چواردەش باس لە سیستەمی پۆلێنکردنی زیندەوەران دەکات. سەرەتا لێکچوونی هەر زیندەوەرێك لە یەکێ لە خوار خۆی کە ئەمە هۆکاری پۆلێنکردنە بەوەی هەر گرووپە و سەر بە ئەوی ترە، کە ئەمەش لە دەرەنجامی ئەوەوە هاتووە کە زیندەوەران ئارەزووی پەلهاویشتن و جودابوونەوەیان هەیە. دواتر داروین لەم بەشەدا باسی مۆرفۆلۆجیا دەکات و بە پێناسەی داروین، ئەندامەکان و بەشە جیاوازەکان کە سەر بە یەك تایەفەن، لەیەك دەچن، ئەگەرچی ئەو ئەندامانە لای هەر یەك لە جۆرەکانی ئەو تایەفەیە بۆ کارێکی جودا و تایبەت بە گوزەرانی خۆی بەکار دێ (لاپەڕە ٧٢٣). هەروا لەم بەشەدا داروین باس لەو ئەندام و پاشماوەی ئەندامانە دەکات کە لە ژیانی ئێستای زیندەوەرەکەدا هیچ ڕۆڵێ نابینن و لە پلەیەکی ڕەوتی پەرەسەندندا جۆری پێشینە زۆر پێویستی بەو ئەندامە لەکارکەوتووە هەبووە. بە بڕوای داروین، ئەمانە هیچ ناتوانرێت ڕاڤە بکرێن تەنها لە ڕوانگەی تیۆری پەرەسەندنەوە نەبێت (لاپەڕە ٧٤٥).

داروین بە فەسڵی پانزە کۆتایی بە کتێبەکەی دەهێنێ کە پێداچوونەوەیە بەسەر ئەو ڕەخنانەی لە تیۆری هەڵبژاردنی سروشتی دەگیرێن: داروین لەم بەشەدا زۆر بە جدی دادان بە گەورەیی ڕەخنەکاندا دەنێت و دەڵێت «هیچ شتێك بۆ یەکەمین جار قورستر نییە لە باوەڕهێنان بە حەتمییەتی گەیشتنی ئەندامە ئاڵۆزەکان و غەریزەکان بە پلەی کەماڵ کە لە ڕێگەی کەڵەکەبوونی خەسڵەتە باشەکانەوە لەو تاکەدا پەیدا دەبێت. لاپەڕە ٧٤٦».

یەکێکی تر لەو ئاستەنگانەی بەردەم تیۆریی پەرەسەندن، بریتییە لە دابەشبوونی جوگرافیی جۆرەکان لە سەر زەوی، لەوانە بۆ نموونە، هەموو تاکەکانی سەر بە یەك جۆر، هەموو جۆرەکانی سەر بە یەك ڕەگەز و سەر بە یەك پلەی باڵا هەر دەبێت هەموویان لە یەك پێشینەی هاوبەشەوە هاتبنە بوونەوە. ئێستا ئەم تاکانە لە سەرانسەری دنیادا بڵاو بوونەتەوە. جا ئەو شوێنە چەند پەنا بێت یا دوور بێت، هەر دەبێت بە تێپەڕینی ساڵانی ساڵ لە شوێنێکەوە گەیشتبنە شوێنێکی تر. بەڵام ئەمە چۆن ڕووی داوە؟ داروین دەڵێت: «ئێمە هێشتا هیچ سەبارەت بە وەڵامی ئەم پرسیارە نازانین.» (لاپەڕە ٧٤٩، أصل الانواع، تألیف تشارلز داوین، ترجمة، اسماعیل مظهر، مكتبة النهضة، بیروت-بغداد، ١٩٧٣).